

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Sayı: 158

Yıl: 14

Ağustos 2007 Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

5 YTL (KDV Dahil)

Seyyahların izinde Ortaçağ Doğu Dünyası

Prof. Dr. Ramazan Şeşen
Yar. Doç. Dr. Murat Ağarı

- Prof. Dr. Mustafa Kaymakçı / Küreselleşme sürecinde Türkiye’de bilim ve teknoloji
- Mehmet Devrim Topses / Hilmi Ziya Ülken’de ihtiras kavramı
- Prof. Dr. İbrahim Arslanoglu / Şeyh Bedrettin

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantev.org>

"Bugünün Ütopyası, Yarının Bilimi"

Gençlik Yarışması

Bilim ve Ütopya Kooperatifi (Bilkoop), gençler arasında bilimsel araştırmayı ve yaratıcılığı özendirmek için, "Bugünün Ütopyası, Yarının Bilimi" adını taşıyan bir yarışma düzenlemiş bulunmaktadır.

Konu: Tarih Bilinci

- *Yarışmaya başvuru için belirlenen son tarihte 26 yaşından gün almamış gençler, en çok 1600 sözcükten oluşacak birer yazıyla katılabilirler.*
 - *Yarışmada takma ad kullanılmayacak, yarışmaya sunulan yazılar özgün ve başka herhangi bir yerde yayımlanmamış olacaktır.*
 - *Bu yılki yarışmaya son başvuru tarihi, 29 Ekim 2007'dir.*
- Yarışmaya katılacak yazıların bu tarihe dek Bilim ve Ütopya Dergisi'nin İstanbul'daki merkezine elden, faks, posta ve e-posta ile ulaştırılması gerekmektedir.*
- *Yarışmada Birincilik, İkincilik ve Üçüncülük Ödülleri'ni kazananların yanı sıra, yayımlanmaya değer bulunan yarışma yazıları da dergide yayımlanacaktır.*
 - *Birincilik, İkincilik ve Üçüncülük Ödülleri'ni kazananlar, Bilim ve Ütopya Yazı Kurulu'na katılmaya davet edileceklerdir.*
 - *Yarışma sonuçları, Ocak 2008 tarihli Bilim ve Ütopya Dergisi'nde duyurulacaktır. Ödüller, Bilim ve Ütopya Dergisi'nin İstanbul'daki merkezinde Şubat 2008'de düzenlenencek bir törenle verilecek; Birincilik Ödülü'nü kazanan çalışma, tören sırasında yazarı tarafından sunulacaktır.*

İletişim: Bilim ve Ütopya Kooperatifi İstiklal Cad. Deva Çıkmazı No:7/2 Beyoğlu-İstanbul

Tel-Faks: 0212 244 23 61 - 244 23 72 E-posta: posta@bilimutopya.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel
Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına
Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Prof. Dr. Semih KORAY

Genel Yayın Yönetmeni: Erdem ERGEN

Yazı İşleri Müdürü: Begüm DANDIK
Yazı İşleri: Aslı YAZICIOĞLU
Alper YAVUZ
Görsel Yönetmen: Aslı YAZICIOĞLU
Dağıtım-Abone: Ergin ONAY

Yazı Kurulu: Dr. Cüneyt Akalın,
Prof. Dr. Atilla Altunel, Dr. Bora Ataman,
Zühü Bayar, Dr. M. Kürsat Bozkurt,
Dr. Necmi Dayday, Dr. Cemal Dindar,
Prof. Dr. Ercan Enç, Prof. Dr. Uğur Geraş,
Prof. Dr. Çağatay Güler, Erkan İldiz,
Prof. Dr. Bekir Keraoğlu, Prof. Dr. Zafer
Kars, Doç. Dr. Çağatay Keskinok,
Prof. Dr. Semih Koray, Dr. Arda Odabaşı,
Feyziye Özberk, Dr. Hakan Seçkin,
Prof. Dr. Kadri Yamaç,
Prof. Dr. Osman Şadi Yenen

Yönetim Yeri: İstiklal Cad. Deva Çıkmaşı
No:7/2 80070 Beyoğlu/İST
Tel-Faks: (0212) 244 23 61-244 23 72

e-posta: posta@bilimutopya.com.tr
internet adresi: www.bilimutopya.com.tr

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Tosun Sok. No: 9 Kat:3 Sıhhiye/Ankara
Tel: (0312) 232 04 79

İzmir Temsilcisi: Nural GÜRAN
Tel: (0537) 843 55 19

İzmir Koordinatörü: İknur GÜRSER
Tel: (0532) 456 41 82

Hatay Temsilcisi: Hüseyin GÜLER
Büyük Çarşı İşhanı Kat:1 No:450 İskenderun
Tel: (0326) 613 41 33

Uluslararası İlişkiler Koordinatörü:
Ceren KÖSE
ceren@bilimutopya.com.tr

Avrupa Koordinatörü: Filiz KARABULUT
filiz@bilimutopya.com.tr

ABD Temsilcisi: Murat AKKÜN
1810 Church Ave. Brooklyn,
11226/New York Tel: +18462482157

Almanya Temsilcisi: Eylem DEMİREL
Frankenalle 39, 60327/Frankfurt
Tel: +4969-73918773 Faks: +4969-75009310

Belçika Temsilcisi: Sabri BAL
Tel: +32 22154964

Çin Halk Cumhuriyeti Temsilcisi:
Nuri TÜRKKEŞ Tel: +86 1067637296

Fransa Temsilcisi: Ali Rıza TAŞDELEN
Tel: +33 675451587

Hollanda Temsilcisi: M. Ozan UYAR
Tel: +316 45556564

İngiltere Temsilcisi: Murat METİN
Tel: +44 7939051882

İsviçre Temsilcisi: M. Akif GENÇ
Tel: +4113030715

Abone Koşulları: 6 Aylık: 30.00 YTL.
Yıllık: 60.00 YTL Avrupa ve Ortadoğu yıllık:
50 Euro Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$

Abone bedelleri için, S.S. Ütopya
Kooperatifi İş Bankası Beyoğlu Şubesi
Hesap No: 1022 0778251

İsviçre Hesap Numarası
Mehmet Akif Genç
Zürcher Kontonabank
Konto.Nr. 1119-0083-618
Tel-Faks: 0041 44 3030 715
İsviçre içi için: 044 30 30 715

Yurtdışı Satış Fiyatı
Avrupa: 4.5 Euro

Organizatör: Ulusal Haber Hiz. Prod. Ort.
San. Tic. A.Ş.
Basıldığı Yer: Uğur Matbaası
Dağıtım: Merkez Dağıtım AŞ
ISSN 1301-6717

Seyyahların izinde Doğu dünyası

Çok gezen mi bilir yoksa çok okuyan mı? İlkokulda münazara yarışmaları dahi yapılan bu konu hakkında sanırım en iyi yanıt Ortaçağ seyyahları verdiler. Her biri aynı zamanda en az bir alanda uzman bilim adamı olan bu kişiler için çok okumanın yanı sıra çok gezmek iyi bir bilim adamı olmanın da temel gereğesiydi. Günümüzde gezmek ya da gezginlik dediğimizde ilk olarak, televizyon programlarındaki görsel uyaranlara dayalı hareketli sahneler gözümüzde canlanıyor. Ne ciddi bir coğrafya bilgisinin, ne tarihsel süreç içindeki değişimlerin, ne de ciddi kültür öğelerinin öne çıkarılmadığını görüyoruz. Popüler kültürün tüketirme ideolojisinin hâkim olduğu, sokaktaki insanlar ile 'geyik' yapıldığı bir çerez halinde bizlere sunuluyor. Bu işe ciddi bütçeler ayıran National Geographic gibi uluslararası toplulukların yaklaşımlarındaki Batı merkezçiliği de önümüzdeki sayılarda sizlere sunacağız.

Ortaçağ Doğu seyyahları

Ortaçağ'dan günümüze pek çok eser ulaştı. Biz bu eserler sayesinde sadece o kitaplarda bulunan temel bilimlere ya da tarihe ait bilgileri öğrenmiş olmuyoruz. Her bir medeniyetin ayrı ayrı gelmiş oldukları düzey hakkında da epey bilgi sahibi oluyoruz. Hele bir de bu bilim kitapları coğrafya ve sosyal ve siyasal tarih çerçevesinde bize sunulmuşsa, bilgimizin niteliği de niceliği de çok daha derinleşiyor. Bu sebeple, bilimsel geleneğin temsilcileri oldukları için de Ortaçağ Seyyahları ayrı bir saygıyı hak ediyorlar. Bugün tüm dünyada seyyahlık geleneği bilimsel bilginin referanslarından kabul ediliyor. O halde bilim dışı Batı merkezli tarih düşüncesiyle mücadele etmek için seyyahlık alanı ayrı bir inceleme ve çalışma alanıdır. Bu alanda toplamış olduğumuz bilgileri ve geliştirdiğimiz yaklaşımlarımızı yurtiçi ve yurtdışındaki bilimsel düzlemlere taşımamız son derece önemlidir. Bilim ve Ütopya olarak bu alandaki sorumluluklarımızın da bilincindeyiz. Siz sayın

okurlarımızın da bu alandaki birikimlerini bizimle paylaşmanızı diliyoruz. Önümüzdeki sayılarımızda da seyyahlar üzerine araştırma ve çalışmalara yer vermeye devam edeceğiz.

Dosya çalışmamız kapsamında söyleşi ve makaleleri ile emek veren tüm değerli bilim adamlarımıza bir kez daha yürekten teşekkürlerimizi bildiririz. Ellerine, dillerine, emeklerine sağlık.

Günümüzde birkaç derecelik sıcaklık artışında türlü yaygaraların kopartıldığı bir dünyada evlerimizden çıkmamamız istenirken, bu bilgilerin türlü zorlu iklim koşulları altında, yıllar süren bilim serüvenleri önünde saygıyla eğilmemek mümkün müdür? Üstelik seyahat ettikleri Doğu dünyasının özel iklimini de göz önüne aldığımızda?

Adını saydığımız ve sayamadığımız tüm seyyahlara sonsuz saygılarımızı iletiyoruz.

23 Temmuz sabahı

Dergimiz matbaaya verilmek üzereyken 22 Temmuz seçim sonuçları kesinleşmişti. Demokrasiyi sermayenin manipülasyon özgürlüğü sayan, egemen sınıf anlayışına göre seçimler istikrarın göstergesi oldu. Geçen dönem "iktidar" olan parti (iktidarın niteliğinden dolayı bu biçimde ifade ettik) bu seçimde de oyunu artırarak TBMM'de en çok sandalyeye sahip oldu. Bilimin ve teknolojinin siyasetle ne kadar bağlantılı olduğunu hep dile getirdik. Ülkemizin sağlıklı bir gelecek için mecbur olduğu bilimsel ve teknolojik ilerlemenin bu ve benzeri "iktidar"lar ile ne kadar mümkün olduğunu son elli yıldır yeterince gördük. Türkiye'nin daha fazla zaman kaybına tahammülü kalmamıştır. Bilim ve Ütopya, ülkemizin seçkin bilim adamlarıyla Türkiye'nin sorunlarını çözecek dosya çalışmalarına önümüzdeki dönem özel bir önem verecektir.

Eylül sayımızda buluşana dek sağlıklı kalınız.

BİLİM VE ÜTOPYA
ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ

Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Engin AKDENİZ
akdeniz113@hotmail.com (0 543) 520 08 89

Afyon Kocatepe Üniversitesi
Kutbiddin GÜLTEKİN
kbiygultekin@hotmail.com (0 555) 829 75 63

Akdeniz Üniversitesi
Dr. Hakan ERENGİN
erengin@akdeniz.edu.tr (0 535) 852 74 15

Anadolu Üniversitesi
Ozan BOZKURT
ozanbozkurt17@yahoo.com (0 535) 558 04 99

Ankara Üniversitesi
Yarenkür ALKAN
alkanyaren@hotmail.com (0 536) 448 98 53

Atatürk Üniversitesi
Emrah TAŞTAN
tavariemo88@hotmail.com (0 543) 257 53 32

Balıkesir Üniversitesi
Serdar YURTÇIÇEK
serdaryurtcicek@hotmail.com (0 536) 268 04 49

Başkent Üniversitesi
Koray AÇICI
koray.acici@gmail.com (0 505) 885 63 27

Beykent Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim OK
ibrahimok@beykent.edu.tr (0 532) 234 34 49

Boğaziçi Üniversitesi
Cenk ÖZDAĞ
oezdath@yahoo.co.uk (0 505) 659 65 51

Cumhuriyet Üniversitesi
Rıza TÜRKMENDAĞ
oncu58@mynet.com (0 546) 489 00 83

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Metin SALIK
metinsalik@hotmail.com (0 544) 335 79 32

Çankaya Üniversitesi
Fırat KAYAÖNÜ
firalokayonu@hotmail.com (0 543) 944 57 32

Çukurova Üniversitesi
M. Şahin KARAKAŞ
m.sahinkaras@hotmail.com (0 542) 284 98 12

Dokuz Eylül Üniversitesi
Eymen AKBAYKAL
eymenakbaykal@hotmail.com (0 536) 268 59 75

Ege Üniversitesi
Hürmüz TUTKUN
hurmuztutkun@hotmail.com (0 555) 361 56 14

Erciyes Üniversitesi
Pınar ER
pinar_er@hotmail.com (0 542) 793 72 35

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Didem ÇİNEL
didodidem@mynet.com (0 505) 590 26 68

Gelataaray Üniversitesi
Cem SAVAŞ
cem@bilimutopya.com.tr (0 533) 358 51 78

Gazi Üniversitesi
Mehmet KIVANÇ
tynali@hotmail.com (0 544) 289 09 24

Gaziantep Üniversitesi
Gamze ÖZ (0 536) 862 89 44

Hacettepe Üniversitesi
Harun ÇAKAN
haruncakan@men.com (0 505) 311 59 42

Hatıç Üniversitesi
Şahin KARABİYİK
sahinkarabiyik@hotmail.com (0 535) 215 77 28

İstanbul Bilgi Üniversitesi
Pınar AKKOÇ
pinarakkoc@hotmail.com (0 555) 441 86 50

Güney ÖZTÜRK
guneyozturk84@yahoo.com (0 535) 506 69 55

İstanbul Teknik Üniversitesi
Uğur ATAŞER
ugurataser@yahoo.com (0 542) 453 47 33

İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü
Ercan ÖZKAN
ecoes1@hotmail.com (0 505) 289 64 30

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Mustafa AKDIŞ
makdis85@gmail.com (0 505) 880 67 77

Seyyahların tarih ve coğrafya yazıcılığına
katkısı nedir?

■ Çiviyazısı

1

■ Kapak

Prof. Dr. Ramazan Altıntaş /
Seyyahların gözünden Doğu dünyasını keşfetmek

4

■ Kapak

Yrd. Doç. Dr. Murat Ağarı / Coğrafya yazarlarının (seyyahların)
eserlerine göre Ortaçağ dünyası

10

■ Kapak

10. yüzyılda Bulgar, Başkurt ve Peçeneklerin komşularıyla ilişkileri

16

■ Prof. Dr. Mustafa Kaymakçı / Batı'nın küreselleş(tir)me sürecinde
Türkiye'de bilim ve teknoloji

19

■ Prof. Dr. Alkan Soyak / Çokuluslu şirketler melek mi, şeytan mı?

26

■ Prof. Dr. Cengiz Yalçın / Özel görelilik ve uzay-zaman

30

■ Arş. Gör. Mehmet Devrim Topses / Hilmi Ziya Ülken'de
"ihtiras" kavramının felsefi ve toplumsal boyutları

35

■ Prof. Dr. İbrahim Arslanoğlu / Şeyh Bedrettin

41

■ Deniz Yıldırım / Wittgenstein ve dilin saltık egemenliği

46

■ Hüseyin Canerik / Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders ve
öğretmen kılavuz kitapları

50

19

Küreselleşmenin Türkiye'de bilim
ve teknolojiye etkisi

■ Dr. Ayşe Oğuz, Dr. Kemal Yürümezoğlu / Geleceğin üniversitelerinden beklentiler ve bilim eğitimi

■ Dr. Sultan Tarlacı / Felsefe ve bilim Yunan işi midir?

■ Alev Erarslan / Arkeolojik perspektif

■ Arkeo Söyleşi - Erkan İldız / Anadolu'da devletin doğuşunun en eski tanığı: Arslantepe

■ Bilim Tarihinde Bu Ay / Mustafa Altunel

■ Bilim ve Teknoloji Güncesi

■ Arkeoloji ve Eski Çağ Tarihi Haberleri / Erkan İldız

■ Kitap Kurdu / Aslı Yazıcıoğlu

■ Sahaf / Yılmaz Gruda

■ Matematiğin B&Ü'sü / Mustafa Saka

■ Çetin Ceviz Problemleri / Dr. Necmi Dayday

■ Satranç / Kuvay Sanlı

■ Bulmaca / Semra Larçın

54

58

63

69

74

75

80

88

90

91

93

94

96

Karadokuz Üniversitesi
Celal SALMAN
celalsalman@gmail.com (0 543) 456 18 01
Kocaeli Üniversitesi
Cem SAHUTOĞLU
cemsahtoglu@hotmail.com (0 542) 806 10 70
Koç Üniversitesi
Efekan GÜRCAN
efe@bilmutopya.com.tr (0 532) 275 78 55
Marmara Üniversitesi
Deniz KEL
denizkel85@hotmail.com (0 537) 267 52 33
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Çağrı ÖZSEMA
acagriozsoma@gmail.com (0 505) 749 41 38
Mersin Üniversitesi
Melike GÜNDOĞDU
melosun@hotmail.com (0 537) 729 67 46
Muğla Üniversitesi
Meltem ŞEN
meltem42@hotmail.com (0 542) 510 96 22
ODTÜ
Doğan Güneş SUSUZ
dogangunessusuz@hotmail.com (0536) 686 68 12
Pamukkale Üniversitesi
Oruç EKMEK
ekmenonur@hotmail.com (0 546) 401 24 48
Sabancı Üniversitesi
Övünç UZUN
ovuncuzun@su.sabanci.univ.edu (0 505) 333 63 66
Sakarya Üniversitesi
Okan KONDUL
okankondul@hotmail.com (0 555) 560 72 20
Selçuk Üniversitesi
Uluk SEZGİN
ufuk_sezginde@hotmail.com (0 537) 430 80 42
Süleyman Demirel Üniversitesi
Can KARA
c_tori@hotmail.com (0 555) 628 80 12
Trakya Üniversitesi
İbrahim ÇERÇİ
cerci136@yahoo.com (0 543) 811 21 77
Uludağ Üniversitesi
Veli ÇOLAK
velico83@hotmail.com (0 505) 776 14 98
Yeditepe Üniversitesi
Efe SARP
efesarp68@hotmail.com (0 532) 467 30 22
Yıldız Teknik Üniversitesi
Tolga ERDEN
erden.tolga@yahoo.com (0 505) 678 93 37
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Tayfun TUZCU
tntayfun@mynet.com (0 536) 724 01 50

YURTDIŞI ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
Almanya (Güney Bölgesi)
Ulum Teknik Yüksek Okulu
Hakan DAĞISTANLI (hakan.d@gmx.net)

Almanya (Kuzey Bölgesi)
Münster Üniversitesi
Mustafa TOSUN (mustafatosun@gmx.net)

Çin Halk Cumhuriyeti
Guangdong Conggang Üniversitesi
Alican GÖKDENİZ
alican@bilmutopya.com.tr

İngiltere
Queen Mary, University of London
Hatice BALLIKAYA
ballikaya18@hotmail.com

İsviçre
Université de Genève
Sinan BAYKENT (sinanbaykent@hotmail.com)

Rusya Federasyonu
Saint Petersburg Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
sotnik37@mail.ru

Suriye
Şam Üniversitesi
Canan Fatma CAN
turkkan.turhan@gmail.com

Seyyahların gözünden Doğu dünyasını keşfetmek

Seyyahlar kültür alışverişine hizmet ettikleri gibi o devirdeki kültür ve toplum tarihi hakkında da bize kalıcı bilgiler verirler. Coğrafyacıların o dönemde yazdıkları malzeme, bizim için şimdi kültür tarihidir. Bugünün coğrafyası yarının tarihi olur, tarihin malzemesini oluşturur.

Merhaba hocam, Doğulu seyyahlar, bu seyyahların gözlemleri ve eserlerinin önemi konularındaki görüşlerinizi bizlerle paylaşmanızı istiyoruz. Dilerseniz 8.-9. yüzyılda İslam Medeniyeti'nin nasıl bir durum içinde bulunduğunu belirterek söyleşimize başlayalım.

- İslam Medeniyeti 8. yüzyılda gelişmeye başladı ama asıl gelişmesi 9. yüzyılda oldu. 9. yüzyılda Emeviler devrinde İslam Medeniyeti Atlas Okyanusu'ndan Kaşgar'a kadar geniş bir sahaya yayılmıştır. Toprakların genişlemesi sonucu bu bölgede ticaret de gelişmiştir. Ticaretin yanı sıra ilimler ve ziraat da gelişmiştir. Örneğin Emeviler devrinde Haccac'ın yaptığı ekonomik, bilhassa zirai çalışmalar da vardır. Reformlar vardır. O sıralarda halk şehirlere göçmeye başlar. Bunları köylerde tutabilmek için ziraatin yapılmasını azaltmamak için gayret sarf eder, Irak bölgesinde kanallar açar.

Emevi halifeleri, Türk hakanları diğer hükümdarlara elçi gönderiyorlar. Bunlardan bir tanesi Hişam Abdülmelik, Türk hakanına bir elçi göndermiş fakat bu elçinin adı söylenmiyor. Bu elçi geçtiği yerlerdeki bazı şeyleri anlatıyor ve oradaki Türk hakanı ile konuşmasını 13. yüzyılda yaşamış Yakut Hamavi nakleliyor.

Aynı şekilde Mısır bölgesinde de zaten eskiden beri kanallar mevcuttur. Mısır ilk çağlardan beri önemli bir ziraat memleketidir. Mısır'dan Hint Okyanusu'na doğru, Akdeniz, Mısır, Hint Okyanusu ve Çin'e kadar giden bir ticaret yolu var. Bu Baharat Yolu'dur. Bazıları bunun kuzeyden gidenine İpek Yolu diyorlar. Ama İpek Yolu'ndan çok Baharat Yolu denen ve denizden giden yol daha önemlidir. Bu yol Mısır'dan geçiyor çünkü Mısır'ın İskenderiye gibi limanları var, Dimyat var. Avrupa'dan Akdeniz'den gelen gemiler bu limanlara geliyor ve buradan da kısa bir kara yoluyla hemen Kızıldeniz'e geçiyor. Kızıldeniz'den gemilerle Doğu Çin'e kadar gidiyor. Mesela Abbasilerin başında Harun Reşid devrinde Çin'e kadar giden ticaret gemileri var. Süleyman Tacir adlı bir tüccar var. Bu tüccar gittiği yerlerde gördüklerini bir seyahatname gibi hatıra kitabında nakletmiştir. Bu kitap Avrupa'da yayımlanmıştır. Süleyman Tacir 9. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, 850 yılı civarında kitabını yazmış. Hatta bu tüccarlar orada, Doğu Çin'de İslamiyet'i yaymışlar. O devirdeki Çin kaynaklarında Ebül-Abbas, Seffah, Harun Reşid gibi hükümdarların adları da geçiyor. Çin'de Sa'd Abul Vakas'a ait olduğu söylenen bir mezar da bulunmaktadır. Bu tüccarlar aynı zamanda Malezya, Endonezya, Filipinler'de İslamiyet'in yayılmasına hizmet

Prof. Dr. Ramazan Şeşen ile yaptığımız söyleşi sırasında.

İslam Medeniyeti'nin durumunu göstermesi bakımından coğrafyacıların kitapları önemlidir. Bu coğrafyacılar arasında tacirler de vardır, ilim adamları da.

eden kişilerdir. Tüccarların yanında seyyahlar da var. Mesela bu seyyahlar arasında Mesudi bulunur. Mesudi Seylan Adası'na hatta Zengibar yani Mozambik bölgesine gitmiş, İslam dünyasını dolaşmış ve bunları *Murûc el-Zehab* adlı kitabında anlatmıştır.

İslam Medeniyeti ve coğrafyacılar

İslam Medeniyeti'nin o devirdeki durumunu göstermesi bakımından coğrafyacıların kitapları önemlidir. Bu coğrafyacılar arasında tacirler de ilim adamları da vardır, önemli mevkilerde bulunan memurlar, bürokratlar da vardır. Mesela İbn Hurdadbih ilk önemli coğrafya kitabı yazanlardan birisidir. İbn Hurdadbih posta idaresinde çalışmıştır. Yakubi de posta idaresinde ve mali idarede çalışmıştır. Bunlar o devirdeki şehirler, çeşitli yerler hakkında bilgi verir. Mesela İbn Hurdadbih iki önemli ticaret yolundan bahseder. Birincisi anlattığım Akdeniz'den Kızılde-

niz'e açılan ve Doğu'ya giden ticaret yolu, yani Baharat Yoludur. İkincisi ise Rusların gittiği ticaret yolu diyor. Rus deyince Vikingleri kastediyor. Vikinglerin ticaret yolunun Orta Avrupa'dan çıkıp Harezm'e vardığını ve Çin'e kadar gittiğini söylüyor. Yani daha çok bizim bildiğimiz İpek Yolu'nu tarif ediyor. Bu yolu Rus tüccarların yani Vikinglerin kullandığını belirtiyor.

10. yüzyılda büyük coğrafyacılar çıkmıştır. Bunlar arasında bilhassa ikisi önemlidir. İslam dünyasının her tarafını gezmişler ve gördüklerini anlatmışlardır. Bu iki coğrafyacının kitapları okununca o vakitteki İslam dünyasının durumu hakkında genellikle iyi bilgi sahibi olunur. Gittikleri şehirleri ve şehirlerin halkını anlatırlar. Ticaret nasıl, neler ekiliyor, neler üretiliyor; bunlardan bahsederler. Hatta bazı malların fiyatlarının nasıl olduğunu dahi aktarırlar. Mesela İbn Havkal ve Makdisi, Maveraünnehir'deki yani bugünkü Özbekistan bölgesinde bulunan kanallardan bahsediyorlar; her ka-

nalı ayrı ayrı anlatıyorlar.

Bu devirde çeşitli yönlerde ticaret vardı. Doğudan batıya giden İpek Yolu ile Baharat Yolu. Bir diğeri de kuzeye doğru giden ticaret yoludur. Mesela Bağdat'tan Hazar Denizi'ne, Hazar Denizi'nden Volga boyunca devam eden, Vikinglere ait bir ticaret yolu vardı. Bu yolu İbn Fadlan da görmüştür. İbn Fadlan Kazan bölgesine gittiğinde Rus tüccarları görmüş. Hatta İbn Rusteh Rus tüccarların Bağdat'a geldiğini söylüyor. Hazar Denizi'ne gelip oradan Cürcan'a kadar ilerleyip Bağdat'a indikleri söylenir.

Ayrıca Afrika içlerine giden ticaret yolları da var. Afrika içlerinden Akdeniz'e uzanan çeşitli ticaret yolları var. Zaten ticaret, ekonominin gelişmesine yardım eder. Hatta bu ticaret yollarının bittiği yerlerde bugün o devirde basılmış İslam paraları bulunuyor. Rusya'da, İskandinavya'da o vakit basılmış paralar ticaretin kalıntılarını gösteren şeylerden birisidir. Kaliforniya'da dahi bu tür paraların bulunduğunu söylediler bana.

Şehirlerin imar durumu hakkındaysa kesin bir şey bilmiyoruz. Coğrafyacılar önemli binaları, mahalleri verir. Tabii Bağdat gibi, Kahire gibi geniş ve büyük şehirler var. Bir şehrin on bin hamamı, bin camisi olduğu söylenir. Bunlar şehirlerin büyük olduğunu gösteriyor. Yakubi Bağdat'ta kitapçılar çarşısından bahseder. Kitapçılar çarşısında yüz tane kitapçı dükkânı vardır diyor.

Abbasiler döneminden fazla eser kalmamıştır. Suriye'de Rakka'da, Samarra'da camiler kalmış, geri kalanlar genellikle yıkılmış. Emeviler devrinden daha çok eser kalmış, Kubbetüssahra yani Kudüs'teki Hz. Ömer Camii, Mescid-i Aksa, Abdülmelik tarafından yaptırıldı. Abdülmelik'in oğlu Velid Şam'daki Emeviye Camii'ni yaptırmıştır. Gerçi onun yerinde eskiden bir kilise var ama Emeviler orayı camii haline getirmişlerdir. Mesela Harran'da bir cami kalıntısı vardır, gene o devirde yapılmıştır. Halep'teki, Şam'daki, bizim güneydoğu bölgemizdeki bazı çok eski camiler o devirlerden kalmadır. Tabii bunlar içinde bil-

hassa taş yapılar kalmış, kerpiç yapılar ise pek kalmamıştır.

- *Bu dönemin İslam coğrafyasında bilimsel çalışmalar oldukça fazla. Bilim adamlarıyla bir temasları oluyor mu seyyahların?*

- Tercümeler Emeviler döneminde başlamıştır. Daha çok Yunanca, Sanskritçe, Süryaniceden yapılmıştır. En çok Yunancadan tercüme yapılmıştır. Latince'den birkaç kitabın çevirisi Endülüs'te gerçekleştirilmiştir. Müslümanlar Eski Yunan'ın en çok felsefe, matematik ve tıp bilimlerini beğenmiştir. Bu üç alanda çok tercüme yapmışlardır. Binlerce belki. Bu tercüme faaliyeti Emeviler devrinde başlamış, 10. yüzyılda son bulmuş, maalesef ondan sonra devam etmemiştir. Ama bunun yanında Arapça ya da Farsça kitaplar Osmanlılar devrinde Türkçeye tercüme edilmiştir. Sonra Arapça kitaplar Farsçaya tercüme edilmiştir. Daha sonra Türkçe kitaplar da Arapçaya çevrilmiştir. Yani böyle bir alış-veriş şeklinde tercümeler vardır. Ama İslam Medeniyeti dışından yapılan tercümeler 10. yüzyılda kesiliyor. Ancak Osmanlılar devrinde, modern devirde, yani 17. yüzyılda başlıyor; bu yıllarda Kâtip Çelebi'nin bir tercümesi bulunuyor. Ama ondan önce tercüme sayısı son derece azdır. Fatih Sultan Mehmet bir iki kitap tercüme ettirmiştir.

Seyyahların kendileri de aynı zamanda birer bilim adamıdır. İbn Fadlan ve İbn Cübeyr'i bu bilim adamlarına örnek olarak sayabiliriz. İbn Battuta kadılık yapmıştır. Bu seyyahların kendileri bilim adamı olduklarından gittikleri yerlerdeki bilim adamlarıyla da temas kuruyorlar.

- *Seyyahların ve tüccarların tarih ve coğrafya yazıcılığına da oldukça büyük etkileri olduğunu görüyoruz.*

- Evet, mesela bu seyyahlardan birisi 10. yüzyılda yaşamış olan İbn Fadlan'dır. 921 yılı civarında şimdiki Kazan'ın bulunduğu yerde Bulgar devleti vardır. Bu devletin hükümdarı Almış Müslüman oluyor. Zamanın halifesi Muktedir tarafından bir elçilik heyeti yol-

Önemli Arap yazarlarından biri olan Cahiz, Türklerin disiplin, ahlak ve askerlik yönleri üzerinde çok durur. Hatta bir yerde çeşitli milletlere ait karşılaştırmalar yapar. Yunanlılar felsefede ileriydi; Çinliler sanatta, İranlılar ise siyasette ileriydi. Türkler ise askerlik alanında başarılıdır der.

lanıyor. Din adamlarının ve İbn Fadlan'ın da bulunduğu bir elçilik heyeti Bulgar şehrinin bulunduğu yere gönderiliyor. Bu elçilik heyeti Bağdat'tan çıkıp İran, Buhara, Harezm bölgesinden ve şimdiki Aral Gölü ile Hazar Denizi'nin arasından geçerek Kazan'ın bulunduğu yere, Bulgar şehrine gidiyor. İbn Fadlan bu yerlerden geçerken, geçtiği yerlerdeki kavimlerin yaşayışları, dinleri, idare şekilleri, adet ve gelenekleri hakkında bilgi vermiş. Eser çok büyük olmamakla beraber önemlidir. O dönemde Türkler hakkında yazılmış en önemli kitaplardan birisidir.

İdrisi'nin 1154 yılına tarihlenen haritası.

O vakit Türkler hakkında tarih ve coğrafya kitaplarında da çok bilgi bulunur. *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* diye bir kitap yazdım. Bu kitabımı Türkler hakkında coğrafya kitaplarında bulunan bilgileri toplayarak meydana getirdim.

Türkler hakkında söylenenler

- *Gezginlerin Türklerle ilgili gözlemleri nedir?*

- O dönemlerin gezginleri Türkleri önemli milletlerden sayarlar, büyük millet olarak değerlendirirler. Fakat Türk deyince genellikle Müslüman olmamış Türklerden bahsederler. Halbuki onların yanında Müslüman olmuş da çok miktarda Türk vardır. Türkler Emeviler devrinde itibaren Müslüman olmaya başlamışlardır. Hatta bir kısmı Bağdat'a, Samarra'ya, Mısır'a gelmiş, Tolunoğulları devletini kurmuş. Bunları da sayarsanız, Türkler İslam dünyasının bir parçası olmuş ve genellikle idareci sınıfını teşkil etmişlerdir. O bakımdan elit tabaka sayılırlar.

Önemli Arap yazarlarından biri olan Cahiz, Memun devrinde, 9. yüzyıllarda yaşamıştır. Pek çok kitap yazmıştır. Bu kitaplardan birisi de *Türklerin Faziletleri* adlı yapıttır. Bu kitabında o zamanki Türklerin karakterlerini, özelliklerini anlatıyor. Kendisinden önceki Arap, İran büyüklerinin Türkler hakkında söyledikleri sözleri, onların kanaatlerini toplamış ve kendisinin Irak muhitinde gördüğü Türkler hakkındaki kanaatlerini de ekleyerek önemli bir kitap oluşturmuştur. Bilhassa Türklerin disiplin, ahlak ve askerlik yönleri üzerinde çok durmuştur. Türklerin diğer milletlere göre üstün olduğunu söylemiştir. Hatta bir yerde çeşitli milletlere ait karşılaştırmalar yapmaktadır. Yunanlılar felsefede ileriydi; Çinliler sanatta, İranlılar ise siyasette ileriydi. Türkler ise askerlik alanında başarılıdır der. Hatta şöyle bir cümle kullanır: "Bir Türk başlı başına bir millettir". Bu çok enteresan bir açıklamadır. Askerliğin tüm işlerini bir Türkün kendi başına yapabileceğini söyler.

Emevilerin devrinde Mehdi zamanın-

İbn Battuta'ya gittiği her yerde hükümdarlar elçilik ya da kadılık gibi bir görev vermiştir. Yukarıda İbn Battuta, Delhi Kralını ziyaret ederken resmedilmiş.

da Uygurlara giden bir kişi vardır. Bu kişinin seyahatnamesi günümüze kalmamış, ancak ondan elimizde alıntılar vardır. Uygur hakaniyla konuşuyor ve o hakanın sarayının nasıl olduğunu anlatıyor. Beşbalık ya da Hanbalık şehrinin nasıl olduğunu söylüyor. Burası hakkında bilgi veriyor. Türk şehirleri hakkında, daha sonraki coğrafyacıların kitaplarında, bilhassa İdrisi'nin kitaplarında, bir de *Hududü'l-Alem* adlı Farsça bir coğrafya kitabında epeyce bilgi verilir. İdrisi coğrafya kitabında Türk şehirleri hakkında

bilgi veriyor ama bazı bilgiler gerçek değildir. Bazı şehirlere ait bilgileri örneğin Batlamyus'tan aldıysa karıştırmış olabilir. Birçok verdiği şehir doğrudur. Diğer kaynaklarda da adı geçen, gerçekte varolan şehirlerdir. Örneğin en çok bahsedilen Türk şehirleri Buhara, Semerkand ve Kaşgar, Harezmi ve Cürcan, Koçu, Hoten'dir. Bu bölge ve şehirlerden çok bahsederler. İdil, Hanbalık Sarıışen gibi Hazar şehirlerinden bahsederler. İpek Yolu üzerindeki şehirlerden genelde hep bahsederler.

İbn Cübeyir ve İbn Battuta

- *İbn Cübeyir ve İbn Battuta hakkın-
da neler söyleyebiliriz?*

- Seyyahların bir kısmı Hac'ca gitmek üzere yola çıkmış fakat sonra seyahate devam etmişlerdir. Endülüs'ten iki tane bu şekilde seyyah vardır. Bunlardan biri İbn Cübeyir, bir diğeri İbn Battuta'dır. İbn Cübeyir, Selahattin Eyyübi zamanında 1180 yılı civarında Hac'ca gitmek maksadıyla Endülüs'ten gemiye biniyor, İskenderiye'ye çıkıyor. Orada önce Mısır şehirlerini dolaşıyor. Mısır şehirlerinde gördüklerini anlatıyor. Buraların imar durumunun, ticaretinin, insanların nasıl olduğunu anlatıyor. Kızıldeniz'in kıyısındaki Ayzab limanından Hicaz'a geçiyor. Haccını yaptıktan sonra Irak'a gidiyor, Irak'ta gördüklerini yazıyor. Halifeyle konuşuyor. Sonra Irak'tan yukarı çıkıp Musul'a gidiyor, Musul'dan Güneydoğu Anadolu bölgesine, buradan da Halep'e geçiyor. Halep'ten Şam'a, Şam'dan Akka'ya gidiyor. Şimdiki Filistin bölgesinde o zaman Akya şehri var, Akya büyük bir şehirdir. Ayrıca o bölgedeki en büyük limandır. Akya'dan da Endülüs'e yani İspanya'ya gidiyor. Sonra o bölgelere geri geliyor. Bu sıralarda geldiği yerlerde gördüğü önemli şehirleri anlatıyor. Bu şehirlerdeki önemli eserleri, çarşıları, insanları, hükümdarları, bunları hep etraflıca anlatıyor. Hatta camilerden, hastanelerden çeşitli sanat eserlerinden bahsederek bunların sanat bakımından nasıl özelliklerinin bulunduğunu, bu bölgede sürdürülen ticaret faaliyetlerini anlatıyor. Bilhassa Baharat Yolu üzerinde gördüğü ticareti anlatıyor ve bu ticaretin emniyet içinde geçtiğini, birçok malın ortada bulunduğunu fakat hırsızlık yapanın olmadığını söylüyor.

14. yüzyılda bu bölgeye İbn Battuta seyahat ediyor. Kuzey Afrika'dan Mısır'a geliyor. Mısır'ı dolaşıp Filistin bölgesine, Şam bölgesine yani Suriye, Lübnan bölgelerine geliyor. Oradan Hac'ca, Hac'dan Irak'a, Irak'tan Anadolu'ya, Şam bölgesine geliyor, sonra Şam bölgesinde bulunan Lazkiye'den gemiye binip Alanya'ya çıkıyor, Anadolu'yu dolaşıyor. Anadolu şehirlerinin özelliklerini anlatıyor. Buraya gelişini Türk ülkesini gezdim biçiminde anlatıyor.

Eskiden birçok alim seyahat ediyordu, nerede ilme karşı rağbet varsa o bölgeye gidiyor.

İbn Battuta Anadolu'yu dolaştıktan sonra İstanbul'a geliyor. Bizans İmparatorluğu'nun bir elçi heyeti ile Altınordu Devleti'ne gidiyor. Altınordu Devleti'nin Hanı ile konuşuyor. Sonra onun tarafından elçi gönderiliyor. Batı Türkistan'a Buhara, Semerkand bölgesine gidiyor. Oradan Hindistan'a gidip burada dört, beş sene kalıyor ve kadılık yapıyor. Maldiv Adaları'nda iki sene kadılık yapıyor. Ardından Hindistan'daki bir Türk sultanı da kendisini Çin'e elçi olarak gönderiyor. Bu sırada Güneydoğu Asya bölgesinden dolaşarak Çin'e gidiyor, Çin'de elçilik görevini yerine getirip gemiyle Hindistan'a geliyor. Umman'a, oradan Yemen'e, daha sonra da Suriye bölgesine geçiyor. Sonra Mısır'a gidiyor ve ardından Kuzey Afrika'ya dönüyor. Kendisi Faslıdır. Ce-

belitarık Boğazı kıyısında Tanca diye bir şehir vardır, oralıdır, oraya gidiyor.

Seyyahlar gezerken tek başlarına değil ticaret kervanlarıyla yol alıyorlar. Bir ticaret kervanına katılıyorlar. Hatta yanlarında çocukları, köleleri de olabiliyor. İbn Battuta'ya gittiği her yerde hükümdarlar bir görev veriyorlar. Bu görev ya elçilik ya kadılık görevi oluyor. Fas'a döndükten sonra bir de Nijer ve Gana bölgesine bir seyahati var. Onu bitirdikten sonra bu seyahat hatıralarını yazıyor.

- İbn Battuta Doğu'da çok seviliyor. Günümüzde onun adını taşıyan alışveriş merkezleri bile açılmış. Onun bu bölgede etkisi fazla mı olmuş?

- İbn Battuta en çok gezen iki seyyahatnane biri. Bir diğeri de Evliya Çelebi'dir. İbn

Battuta'nın seyahatnamesi Evliya Çelebi'ninki kadar büyük değil. Ama onun kitaplarının yanmış, çalınmış olduklarını biliyoruz. Belki daha çok bilgi içeriyorlardı. İbn Battuta en geniş alanda seyahat yapan kişidir, bu bakımdan önemlidir.

Alim olmanın bir gereği de seyahat etmek

- Bu dönemde yaşayan başka hangi seyyahlardan söz edebiliriz?

11. yüzyılda yaşayan Nasır Hüsrev adlı seyyah Afganistan bölgesinden Hac'ca gelir. Mısır'da o vakit Fatimi Devleti bulunmaktadır. Nasır Hüsrev, Fatimi Devleti'ni ve Mısır'ı beğeniyor ve kendisi de Fatimilerin mezhebine giriyor. Sonra onların misyoneri olarak Doğu Anadolu'yu, İran'ı dolaşıyor. Kendisi de bir seyahatname şeklinde hatıralarını yazıyor.

Bunlar dışında seyahatname şeklinde yazılan epeyce kitap vardır. 12. yüzyılda yaşayan Ebu Hamid el-Gırnati var. Onun da esas kitabı seyahatnamedir. Endülüslüdür, Suriye, Irak, Bulgar bölgelerine gidiyor ve buralardaki hatıralarını anlatıyor.

Esasında eskiden birçok alim seyahat ediyor. Sırf seyyahlar değil, birçok ilim adamı hayatını bir yerde geçirmiyorlar. Nerede ilme karşı rağbet varsa veya nerede iyi bir alim olduğunu duyarsa o bölgeye gidiyorlar, orada hem hocalık hem talebelik yapıyorlar. Eskiden şimdiki anlamda devletlerin sınırları yoktu. Bir sınır var ama bir yerden bir yere giderken ne pasaport soruyorlar, ne de sen nerelisin diyorlar. Onun için talebeler ya da ilim adamları istediği ülkeye gidebiliyorlar. Ve geçtikleri yerlerde gördüklerini de kitaplarında yazıyorlar.

Mesela 13. yüzyılda yaşamış olan Kazimi *Asar el-Bilad* adlı bir kitap yazmıştır. Anadolu'da gördüğü birçok şeyi anlatır. Yakut el-Hamevi vardır; kitap tüccarıdır. Kendisi Anadolu'dan esir olarak götürülmüştür. Bağdat'ta bir tüccar kendisini alıp eğitiyor. Sonra onun ticaretini yapan bir kişi oluyor. Onun tarafından azat ediliyor. Türkistan'a gidip Türkistan ile Suriye bölgesi arasında kitap ticareti

yapıyor. Harezm bölgesine Moğollar geldiğinde Batı Türkistan'da yedi-sekiz sene kalıyor ve o bölgede gördüklerini anlatıyor. O da 5 ciltlik bir coğrafya lügatı yazmıştır. Bu lügat İslam dünyasında yazılan en büyük coğrafya lügatıdır. Bu dönemde hem tüccar hem coğrafyacı insanlar vardır. İbn Haldun da kendi hayatında gezdiği yerleri bir seyahatnamede anlatmıştır. Dervişlerin yazdığı seyahatnameler de vardır. El-Ticani adında bir derviş de gezdiği yerleri bir seyahatnamede anlatmıştır.

- Seyyahlar gittikleri ülkelerde hangi dille anlaşıyorlar?

- O zaman İslam dünyasının her tarafında Arapça ile anlaşmak mümkün. Bunun yanında Farsça, Türkçe hatta Latince, Yunanca bilenler var. Onlar aracılığıyla da anlaşma sağlayabiliyorlar.

Seyyahların ve seyahatnamelerin önemi

- Zamanla seyyahlık azaldı mı?

- Seyyahlık azalmamış, Osmanlılar devrinde de devam etmiştir. Fakat bu Avrupa'daki gibi modern anlamda değildir. Modern devirde Avrupa'da çok seyyah var; Avrupalı elçiler hatıralarını yazmışlardır. İslam coğrafyasındaki seyyahlık da devam etmiştir fakat sayısı fazla değildir.

Mesela İbn Fadulâh zamanında,

Anadolu Selçuklular zamanında gelen birkaç tarihçi var. Onlar da Anadolu Selçukluları seyyahlara dayanarak anlatmışlardır. Osmanlılar devrinde de seyyahlar vardır. En meşhuru Evliya Çelebi'dir. Osmanlı elçileri de gittikleri Avrupa ülkeleri, İran, Hindistan hakkında bir şeyler yazmışlardır. Fakat sayıları çok değildir.

- Benzer değerlendirmeleri yapan, tarafsız, bilim adamı titizliğiyle davranan Batılı seyyahlar var mıdır?

- Haçlı seferleri sırasında iki seyyah var. Leon Africanus var. Haçlı seferleriyle gelen bazı kişiler bu bölgelerde gördüklerini yazmışlardır. Anadolu Selçukluları zamanında gelen bazı seyyahlar vardır, onların seyahatnameleri var. Avrupalılar 12. yüzyıldan itibaren ticarete önem vermiş, Doğu'da koloniler kurmuşlardır. Bundan sonra seyahatname edebiyatı onlarda gelişmiştir. Biz dışarıda koloni kurmadığımız için bu seyahatname edebiyatı bizde o kadar gelişmemiştir. Bir de mesela önce onlar her ülkede elçilik açmışlardır. Bu elçilerin yazdıkları hatıralar da seyahatname sayılır. Bizler ancak 19. yüzyılda elçilik açmaya başlıyoruz. Bu gibi eksikliklerimiz vardır.

- Konuyu toparlayacak olursak seyyahların ve onların düzenledikleri seyahatnamelerin önemini kültür alışverişinin gerçekleşmesi yönünde önemli bir katkı

olarak belirtebilir miyiz?

- Seyyahlar kültür alışverişine hizmet ettikleri gibi o devirdeki kültür ve toplum tarihi hakkında da bize kalıcı bilgiler verirler. Coğrafyacıların o dönemde yazdıkları malzeme, bizim için şimdi kültür tarihidir. Bugünün coğrafyası yarının tarihi olur, tarihin malzemesini oluşturur. O bakımdan önemlidir. Biz toplumu tarih kitaplarından çok coğrafyacıların, seyyahların kitaplarından öğreniyoruz. Tarih kitapları onların anlattıklarını anlatmazlar. Mesela hangi eşya yapılıyordu, kaç satılıyordu, neler üretiliyordu, insanlar nasıl yaşıyordu, bunlar tarih kitaplarında yoktur maalesef. Bunlar ancak bu coğrafya kitaplarında, seyahatnamelerde bulunur. Sosyal şeyler coğrafya kitaplarında seyahatnamelerde daha çoktur. Biz bunlar sayesinde o devirdeki İslam dünyasındaki toplumları anlıyoruz. Malzeme daha çok olsa daha iyi anlayacağız.

- Ramazan Bey, son olarak sizin yayımladığınız kitaplardan bahsedelim. Sizin önemli eserleriniz var. Özellikle 2 ciltlik Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi, Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı ve İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler adlı kitaplarınız bu konularla ilgilenen araştırmacılara çok fayda sağlayacak nitelikte çalışmalar. Bu eserlerinizden biraz bahseder misiniz?

- Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi, Osmanlılar devrinde yazılan coğrafya kitaplarından, yapılan haritalardan, seyahatnamelerden bahseder. Ayrıca Türkçeye yapılan bu konulardaki tercümeleri de içerir. Bu eserlerin nüshaları, baskıları, içerikleri, yazarları hakkında bilgi verir. İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler adlı kitabım ise 8. yüzyıl ila 13. yüzyıl arasında İslam dünyasında yazılan coğrafya, seyahatname kitaplarında Türkler ve Türk ülkeleri hakkında bilgi veren kısımlarını tercümelerinden oluşur. Otuzdan fazla eserden faydalanılarak yazılmıştır. Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı adlı kitabımda da coğrafyacılar, eserleri, seyyahlar ve eserleri hakkında bilgi verilir.

- Açıklamalarınız için teşekkür ederiz Ramazan Bey.

Ramazan Şeşen'in İslam dünyası ve Türkler konularına yer verdiği kitapları.

Coğrafya yazarlarının (seyyahların) eserlerine göre Ortaçağ dünyası

İslam coğrafyasında bu dönemde astronomi ilmi gerek coğrafyacılar ve gerekse müneccimler açısından önemli bir bilimsel alanı oluşturmaktadır. “Kale” olgusunun dönemin yapısında önemli olması nedeniyle inşaatçılık dönemin en popüler mesleğini oluşturmaktadır. İnşaatçılığın haricinde kâğıt ve cam sanayi, kerestecilik, değişik türde kumaş üretimi ve mermer sanatı ön plana çıkan diğer sanayi dallarıdır.

Coğrafya yazarları diyebileceğimiz seyyahların eserleri yazıldığı dönemi anlamamızda bize yardımcı olmaktadır. Bu eserler içerdikleri bilgilerin çeşitliliği açısından zengin bir birikime sahiptirler. Bu nedenle bu eserlerden faydalanarak dönemin bir profilini çıkarmak mümkündür.

Abbasîler döneminde bilim

Karanlık bir çağ olarak adlandırılan Ortaçağ dönemi Doğu dünyası açısından karanlık bir dönem değil, aksine bilimsel ilerlemenin sağlandığı bir dönemdir. Özellikle Abbasî iktidarı (750-1250) bilimsel ilerlemeye sağladığı katkılar yönüyle ayrıca değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. İslam öncesi dönem, ilkel metotlara dayalı bir bilimsellik görüntüsü sergilemektedir. İslam dönemi ile birlikte, bu ilkel görüntüde büyük çaplı değişikliklerin meydana geleceğine dair ipuçları ortaya çıkmaya başlamıştır. İslam dönemi

mi hem fikrî alanda hem de fikirlerin eyleme dönüştürülmesi noktasında farklı yönelimler ortaya koymuştur.

İlk İslamî dönem olarak isimlendirilen bu süreç, fikrî ve tabii olgunlaşmanın gözle görülür biçimde gerçekleştiği ve değişimin yaşanmaya başladığı devre olarak zihinlerimizde yer etmektedir. Ancak gerçek anlamda büyüme ve serpilme Abbasiler döneminde gerçekleşmiştir. Abbasiler dönemine anlam katan özellik, Beytül-Hikme(1) adı verilen kurumda gerçekleştirilen tercümeler aracılığı ile bilime sağlanan katkıdır. Bu tercüme eylemi geçmiş mirasın korunmasını ve aynı zamanda bu mirasın sağladığı ivme ile yeni bir bilim dünyasının oluşmasını sağlamıştır. Avrupa'nın karanlık Ortaçağına karşılık gelen bir dönemde yapılan bu tercüme faaliyetlerinin bir diğer özelliği o döneme kadar gerçekleştirilmeyen bir eylem olmasıdır.

Abbasiler döneminde bilginin alanı ve sınırları genişlemiştir. Tarih ve coğraf-

Karanlık bir çağ olarak adlandırılan Ortaçağ dönemi Doğu dünyası açısından karanlık bir dönem değil, aksine bilimsel ilerlemenin sağlandığı bir dönemdir.

Seyyahların eserlerindeki bilgilerden Ortaçağ'da Müslümanların şehir kurma konusunda son derece başarılı olduklarını görüyoruz.

yada yeni ve şaşırtıcı gelişmeler yaşanmıştır. Tarihi açıdan geçmişin ve o günün değerleri kayıt altına alınarak korunurken, o zamana kadar kullanılmayan metotlarla ayakları yere basan bir tarihçilik anlayışı sergilenmiştir. Rivayetlerin titizliği ve yaşanan her şeyin aktarılma sıklığı bu konuda itici bir rol üstlenmiştir.

Coğrafya alanında ilerleme daha net görülmektedir. Konumuzla doğrudan ilgili olması nedeniyle bu alanı biraz detaylandıralım: İslam öncesi toplumların genelinde ve Arap toplumunda coğrafi bilgilenmenin temel kaynağı doğal birtakım zorunluluklardı. Ancak İslam dönemi bu temel ve zorunlu bilgi kaynağına fetihler vasıtasıyla ulaşılan coğrafi genişlik sayesinde tamamen bilimsel katkılar sağlamıştır. Ayrıca Kâbe'nin geniş bir coğrafyada önem kazanmasıyla birlikte coğrafyayı bilimsel düşünmek bir zorunluluk haline gelmiştir. Zira Müslümanlar gerek hac ve gerekse namaz ibadeti dolayısıyla Kâbe'nin yerini bilmek zorunda idiler. Bu nedenlerden dolayı o dönemde astronomi ve matematik, tarih ve coğrafya ile içli dışlı bir alan haline dönüşmüştür.

İslam dünyasının coğrafi sınırlarının genişlemesi ile birlikte giderek artan kültürel iletişim, etkisini en fazla bilimsel alanda hissettirmiştir. Siyasî açıdan yeni

ve üstün kültür konumuna yerleşen İslam dünyası çevre kültürlerin ürettiklerinden faydalanarak bilimsel ve kültürel açıdan bir üst kültür olma çabası içerisinde bulunmuştur. Bunu gerçekleştiren, onların sahip oldukları değerlerden istifade yoluna gitmiştir.

Coğrafya yazarlarının (seyyahlar) eserlerinde Ortaçağ dünyası

Doğulu seyyahların eserleri ilk olarak 8. yüzyılda yazılmaya başlamıştır. Yazılan ilk eserler o dönemin dünyası hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Örneğin bu tür eser yazanların ilki olan Yakubî'nin *Kitabü'l-Buldan* (Ülkeler Kitabı)(2) adlı eseri bize Ortaçağ dünyası hakkında geniş bir bilgi birikimi sunmaktadır. Bu bilgiler dört başlık altında değerlendirilmek mümkündür:

- Dünyanın bilinen kesimleri,
- Müslümanlarda şehir kurgusu ve teknik altyapı,
- Dönemin ticarî ve meslekî yapısı,
- Dönemin düşünce yapısı,

Dünyanın bilinen kesimleri

Eserinde ağırlıklı olarak dönemin

dünyasından bahseden Ya'kubî, çalışmasını dörde ayırmıştır: Bağdat ve Samarra, Doğu Bölgesi, Güney Bölgesi, Kuzey Bölgesi. Bağdat ve Samarra'dan başlaması, dönemin yazarlarına özgü bir geleneğin devamı mahiyetindedir. Zira dönemin yazarları kendi doğup büyüdükları şehirleri çalışmalarının başında ve detaylı olarak ele almaktadırlar. Çok sıklıkla bu bölgeyi "arzın göbeği" ve "dünyanın ortası" olarak nitelemektedirler. Ya'kubî'nin şu ifadelerine dikkat edelim: "*Dünyanın ortası, arzın göbeği olduğu için Irak'tan başladım. Irak'ın ortasında bulunmasından, büyüklüğü, genişliği ve mâmurluğu, havasının güzelliği, sularının çokluğu ile Doğu'da ve Batı'da benzeri bulunmayan bir şehir olmasından, ayrıca şehir ve köylerinin halkından ve sakinlerinin özelliklerinden dolayı Bağdat'tan başladım.*"(3)

Bu tarz bir değerlendirmenin altında genel olarak iki sebep yatmaktadır:

1) Doğduğu, mensubu olduğu veya yaşadığı şehri ön planda tutma gayretlerinin sonucu olarak, okuyucunun gözünde bu şehri veya bölgeyi övmeye eylemi.

2) Toplumsal düzlemde dünyanın bilinen kesimlerinin kapsamı dar olduğundan bu tarz bilgi vermekle, bulunduğu bölgeyi ya da şehri merkeze getirme düşüncesi ve bu propaganda yardımıyla merkezi kuvvetlendirme eğilimi.

Ya'kubî'nin ifadelerinden, Arap Yarımadası dışında, dünyanın bilinen kesimlerinin kabaca aşağıdaki şekilde olduğu anlaşılmaktadır: Buna göre Afrika'nın kuzey kesimleri bilinmekle birlikte iç kesimler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kuzey Afrika'dan hareketle Atlas Okyanusu'na kadar olan kısım tanınmakta, ayrıca bu bölgenin üst kısmında bulunan Endülüs Yarımadası geniş oranda bilinmektedir. Daha kuzeyde Britanya adası ismen bilinmektedir; ancak tam olarak kavranılmış değildir. Kuzey Avrupa da bilinmektedir. Kuzey Avrupa'nın devamı olarak Anadolu ve Rusya tanınmakta, fakat Rusya'nın kuzeyi, Afrika'da olduğu şekliyle genel hatları ile bilinmektedir. Doğuda ise Türk bölgeleri sınır oluştur-

makta, buraların ötesi hakkında bilgi bulunmamakta ve şirk bölgeleri olarak anılmaktadır.(4) Bunun haricinde kalan bölgeler o dönemde henüz bilinmemektedir. Buradan hareketle Akdeniz havzasının iyi bilindiği ve tanındığı söylenebilir. Ayrıca, Ortaçağ'da denizler, bilinen dünyanın sınırlarını oluştururken, kara bölgelerinde net çizgiler çizme imkânı yoktur. Karalarda gidilmeyen, henüz ulaşılmayan yerler mevcut olduğundan, uç noktaların bilgisi net değildir.

Yani kısaca Asya kıtasının kuzey ve batı kesimleri, Anadolu ve Küçük Asya, Kafkasya, Kuzey Afrika, Arabistan Yarımadası, Hindistan'a kadar Doğu Asya, Endülüs Yarımadası, Britanya Adaları ve Orta Avrupa o dönemde dünyanın bilinen kesimlerini oluşturmaktadır.

Bu bölgeler içerisinde Müslümanlar tarafından en çok bilinen kesimi bugünkü Ortadoğu ve Arabistan Yarımadası oluşturmaktadır. Bu noktada Mekke'nin ve dolayısıyla hac ibadetinin önemi olduğu gibi, Arapların ticaret geleneklerinin de etkisi görülmektedir.(5)

Ortaçağ'da şehir kurgusu ve teknik altyapı

Seyyahların eserlerindeki bilgilerden Ortaçağ'da Müslümanların şehir kurma konusunda son derece başarılı olduklarını görmekteyiz. Ya'kubî, eserinde Bağdat, Samarra ve Kûfe şehirlerinin kuruluşları konusunda aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Onun anlattıklarına göre Bağdat'ın şehir kurgusunda siyâsî merkez şu şekilde gözlemlenmektedir: "Alanın orta yerinde kapısı "Altın Kapı" olarak adlandırılan bir köşk bulunmaktadır. Köşkün yanında Cuma Mescidi vardır. Alanın etrafında halifenin çocuklarının ve kendisine yakın olanların evleri ile birlikte Beytü'l-Mâl(Hazine), silah deposu ve divanlar bulunmaktadır."(6) Bilindiği üzere Bağdat dairevî planda kurulu bir şehirdir.(7) Bu dairenin merkezinde devlet yapısı yer almaktadır. Buradan hareketle Ortaçağ İslâm toplumlarının "devlet merkezli" bir anlayışı şehir kurgularına yansıtıkları dile getirilebilir.

Doğulu seyyahların eserleri ilk olarak 8. yüzyılda yazılmaya başlamıştır. Yazılan ilk eserler o dönemin dünyası hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Örneğin bu tür eser yazanların ilki olan Yakubî'nin *Kitabü'l-Buldan* (Ülkeler Kitabı) adlı eseri bize Ortaçağ dünyası hakkında geniş bir bilgi birikimi sunmaktadır.

Ortaçağ İslâm dünyasında şehir olgusunda Cuma mescidinin yeri ve önemi büyüktü. Zira Cuma mescidinin etrafına dükkânlar ve çarşı alanları yerleştirilmekte, böylelikle dinsel tema ile dünyevî tema bir bütün halinde ele alınmaktaydı.(8) Bunun haricinde merkezi oluşturan mevkide devlet dairelerinin yer aldığını belirtmiştik. Böylelikle devlet daireleri ile ticaret alanı ve cami bir bütünlük oluşturmakta; bu bütünlüğün etrafını yerleşim alanları kaplamaktadır.

Ya'kubî'nin eseri vasıtasıyla, başta kuruluşları anlatılan üç şehir (Bağdat/Samarra ve Kûfe) olmak üzere, şehir topografisi, planlaması ve inşaatçılık üzerine çok sayıda malumat elde etme imkânı vardır. Buna göre İslâm ülkelerinde caddelerin geniş tutulduğuna şahit olmaktadır: Örneğin Bağdat için caddelerin genişliği 60 sevdé' zirâ'sı(60x54 cm), sokakların genişliği ise 15 sevdé' zirâ'sı(15x54 cm) şeklinde belirlenmiştir.(9) Aynı şekilde Ömer b. Hattab, Sa'd b. Ebi Vakkas'a, Kûfe'nin sokaklarının 50 sevdé' zirâ'sı(50x54 cm) şeklinde tutmasını emretmiştir.(10)

Eserde yer alan bilgilerden, duvarcılık sanatının gelişmiş olduğu değişik örneklerden anlaşılmaktadır. Bunun sebe-

bi olarak "kale" olgusunun, dönemin yapısında önemli bir savunma mekanizması olması gösterilebilir. Bu inşaatlarda kullanılan temel malzemenin başında kerpiç tuğlalar gelmekteydi. Kalenin haricinde önemli bir diğer inşaat alanını su kanalları oluşturmaktadır. O dönemde hemen hemen bütün beldelerde içme suyu kanallar vasıtasıyla şehre getirilmektedir. Bu husus Bağdat örneğinde şu şekilde açıklanmaktadır: "Bunların dışında bu su kanalları vasıtasıyla suyunu şehre akıttıkları su kuyuları vardır. Bu kuyuların suları tatlıdır; halkın hepsi bu sulardan içerler; dolayısıyla şehir büyüyüp genişledikçe su kanallarını da büyütme ve genişletme ihtiyacı doğmuştur. Dicle ve Fırat arasındaki bütün sular bu kanallara dökülür ve böylelikle Basra'dan getirilen hurma fidanları yetiştirilir."(11) "Bağdat'ta su kuyuları kazıldı. İçme ve sulama suyu ile sulama suyu için Fırat'ın kollarından olan Kerhâyâ Nehri'nden şehre akıtacak su kanalları açıldı."(12) "Fırat'ın kollarından Kerhaya nehrinin sularını şehre akıtan kanalların zemini tuğla ve alçı taşıyla sağlam bir şekilde döşenmişti. Kanalların üst tarafları da sağlam bir yapı ile inşa edilmişti. Bu kanallar şehre girmekte ve şehrin çoğu cadde ve mahallelerinden yazın ve kışın devamlı olarak akmaktadır; zira suları kesilmeden akacak şekilde hesap edilmiştir."(13)

Yukarıdaki satırlar İslâm şehir olgusu içerisinde su kanallarının son derece önemli fonksiyonu bulunduğunu göstermektedir. Bu kanallar sayesinde hem su ihtiyacı giderilmekte ve hem de şehrin temiz kalması sağlanmaktaydı.(14)

Ya'kubî'nin satırlarından, o dönemde baraj inşasının bilindiği anlaşılmaktadır. Saymara bölgesinin anlatıldığı satırlarda karşımıza şu ifadeler çıkmaktadır: "Deskeretü'l-Melik'ten Tararistan'a varılır. Burada Fars krallarının garip ve muhkem evleri vardır. Ayrıca önü tuğlalarla kesili nehirler vardır."(15) Buradaki önü tuğlalarla kesili ifadesi günümüzün baraj olgusunu karşılamakta ve Ortaçağ dünyasının ulaştığı medeniyet düzeyini göstermektedir.

Astronomi yön tayininde ve mevsimsel döngüleri tespit etmede kullanılması sonucu günlük hayatta sık başvurulan bir alan haline gelmiştir.

Dönemin ticarî ve meslekî yapısı

Ya'kubî'nin eseri meslekler konusunda zengin ayrıntılar sunmaktadır. Bu konuda önceliği Bağdat'ın ticarî dokusu almaktadır. 8. Abbasi halifesi Mu'tasım (833-842) dünyanın değişik yerlerinden meslek sahiplerini, herhangi bir işle uğraşanları Bağdat'a getirmiştir. Bunlar başlıca inşaat, tarım, hurmacılık, fidancılık, su çıkarma, getirme ve ayrıca suyun bulunduğu yerleri bilme işinde usta olanlardır. Bunun dışında Mısır'dan papirüs/kâğıt; Basra'dan cam, porselen, kelim; Kûfe'den boya işini bilenleri Bağdat'a getirip yerleştirmiştir.(16) Üstelik bu insanlar için Bağdat'ta çarşılar yaptırmış ve böylelikle ticaretin devamlılığını sağlamıştır. Bu çarşılardan bazıları belli bir meslek grubuna ayrılmış bulunmaktadır. Örneğin Kasr'-ı Vaddah çarşısında kâğıt tüccarları, Dicle kenarındaki çarşıda kumaş tüccarları yer almaktaydı. Çarşıların geliri yıllık on iki milyon dirhem gibi yüksek bir rakama ulaşmaktaydı.(17) Bu rakam, dönemin ticaretinin ulaştığı dereceyi göstermesi açısından önemlidir.

Dönemin şehirlerine göz gezdirdiğimizde ticarî hayat hakkında fikir sahibi olabiliriz. Örneğin, Kûmis şehrinde bahsederken yünden zarif Kûmisiyye kumaşlarının dokunduğunu öğrenmek-

teyiz.(18) Aynı şekilde Taberistan'da Taberiye kilimleri dokunmakta,(19) Cür-can'da ise başta funda ağacından olmak üzere diğer başka ağaçlardan kereste imal edilmekte ve ayrıca bu beldede ipek kumaş ustaları bulunmaktadır.(20)

Bu noktadan hareketle tarım ve hayvancılığın haricinde genelde kâğıt, kumaş, kereste, mermer, cam ve inşaat sanayinin gelişmiş olduğu görülmektedir. Bu gelişen alanlar insanların temel ihtiyaçlarına yönelik hizmet verdiği gibi lüks üretim diyebileceğimiz tarza yönelik olarak da hizmet üretmekteydi.

Dönemin düşünce yapısı

Ya'kubî'nin yaşadığı dönem bilimsel anlamda bir geçiş dönemidir. Zira çevirilerin başladığı ve çeviriler vasıtasıyla Helen kültürü ile İslâm kültürünün karşılaştığı bir dönemdir. Eserden edinmiş olduğumuz bilgiler, o dönemde yıldız ilminin hayli revaçta olduğunu göstermektedir. Bu ilmin gerek yön tayininde kullanılması ve gerekse mevsimsel döngüleri tespit etmede öncü olması günlük hayatta sık kullanılan bir alan haline dönüşmesine neden olmuştur. Aşağıdaki ifadeler bu durumu doğrulamaktadır: “Şimdi ise ülkeleri, uzaklıkları, dünya topraklarında bulunan dört bölgedeki, doğu ve batı ile Süheyl'in doğduğu yer olup, Hus-

sâbu Teymen denen güney yani kible ve Benâtu Na's'ın kürsüsü olan ve Hussâbu Cedy denen kuzey yönündeki şehir ve beldeleri ele alalım.” Bu ifadede geçen Süheyl ve Benâtu Na's kelimeleri birer yıldız ismidir ve yön tespitinde kullanılmaktadır.

Yıldızlarla bağlantılı olarak münec-cimlerin konumu dönemin düşünce şekillenişinde bir hayli önemli hale gelmiştir. Müneccim kelimesi, yıldız ilmini bilen ve onlardan ahkâm çıkaranlar için kullanılan bir tabirdir.(21) Bu ilmi bilenlerin, dönemlerinde, önemli kişiler olduklarını Bağdat'ın kuruluşu esnasındaki olay örgüsünden anlamak mümkündür. Zira Bağdat'ın temeli müneccim Nevbaht(Zü Baht) ve Mâşâ'allah b. Sâriye'nin belirlediği bir zamanda atılmıştır.(22) Buradan hareketle astronomi ilminin dönemin önemli ilim dallarından birisi olduğu ve bu ilim vasıtasıyla birtakım eylemlerin gerçekleştirildiği söylenebilir.

Son olarak dönemin düşünce yapısının oluşumunda önemli olan bir diğer noktayı verelim. Bu nokta “iklim-karakter bağlantısı”dır. Ya'kubî'de karşımıza çıkan bu bağlantı yeni bir düşünce tarzı değildir. Eskiçağ coğrafyacılarından Strabon bu tarz bir görüşü ilk olarak dile getiren kişidir. Ona göre, doğal çevre faktörleri elverişli olan toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeleri daha hızlı olmuştur. Bu görüşünü “doğal çevre faktörleri elverişli, ekonomik kaynakları zengin toplumlar, güçlü devletler kurmuş ve bu devletler uzun ömürlü olmuştur; ülke kaynakları kısıtlı ve çevre faktörleri uygun olmayan bölge toplumları ise güçlü devletler kuramamış ve kurdukları devletler kısa ömürlü olmuştur” şeklinde formüllendirmiştir.(23)

Ya'kubî'de de bu olgu göz çarpmaktadır. Fakat Ya'kubî bu görüşünü dile getirirken, herhangi bir bilimsellik kaygısı gütmemekte, daha ziyade bölgesini bir üst noktaya konuşturma gayreti içerisinde bulunmaktadır. Şimdi yazarımızın görüşlerine dikkat edelim: “Havasının yumuşak, toprağının verimli, sularının tatlı olması nedeniyle halkının karakteri de güzeldir; yüzleri aydınlık, zihinleri

İslâm şehir olgusu
içerisinde su kanallarının
son derece önemli
fonksiyonu bulunmaktadır.
Bu kanallar sayesinde
hem su ihtiyacı
giderilmekte ve hem de
şehrin temiz kalması
sağlanmaktaydı.
Ya'kubî'nin satırlarından, o
dönemde baraj inşasının
bilindiği anlaşılmaktadır.

berraktır. Hatta anlayışları, edepi, görüşleri; ticaret ve üretimdeki becerileri ve kavrayışları ile diğer insanlardan üstündürler.(24)

Yakubi'den sonraki seyyah olan İbn Hurdazbih'in coğrafya ağırlıklı eseri el-*Mesâlik ve'l-Memâlik* (Yollar ve Ülkeler Kitabı) hem coğrafî hem de kültürel açıdan kıymetli bilgiler içermektedir. Bu bilgiler içerisinde ilk dikkatimizi çeken Ortaçağ tacirlerinin izledikleri güzergâhlar ve taşınan ticaret malları olmaktadır.

Yahudi tacirlerin izledikleri yol

Bu tacirler Arapça, Farsça, Rumca, Efrencçe (Fransızca), Endülüs dili ve Slav dili konuşabilirler ve doğudan batıya ve batıdan doğuya doğru karada ve denizde yolculuk ederler. Batıdan köle, esir, ipek kumaş, işlenmiş deri, yaban eşiği, kürk ve kılıç, Çin bölgesinden de misk, kâfûr ve Çinevi gibi şeyleri getirirler. Kimi zaman yolları Konstantiniyye'ye (İstanbul) düşer ve Rumlardan alışveriş yaparlar. Bazen Efrenc (Batı Avrupa) melikinin ülkesine yolları düşer ve buradan da alışveriş yaparlar. Aldıkları malları Antakya'ya götürürler. Yolun bundan sonraki kısmını yürüyerek Fırat kıyılarına varırlar ve Fırat'tan gemilere binerek Bağdat'a ulaşırlar.(25)

Rus tacirlerin izledikleri yol

Ruslar Sakâlîbe'nin (Slav ulusları) bir koludur. Bunlar işlenmiş deri, siyah tilki derisi ve Slav ülkesinin uzak kesimlerinden kılıç getirirler. Aldıkları bu malları Rum denizi (Akdeniz) kıyılarına kadar getirirler ve 10/1'lik kısmını vergi olarak Rumlara sahibine verirler. Daha sonra Sakâlîbe (Slav toprakları) bölgesinin bir nehri olan Tennîs nehrinde ilerlerler ve Hazar bölgesinin bir şehri olan Hamlic'e varırlar ve buranın melikine de bu malların 10/1'i oranında vergi verirler. Aldıkları ticaret mallarını develer üzerinde Bağdat'a götürürler. Bu tacirlerden Slav köleleri istenir ve ayrıca bu köleler için cizye öderler.(26)

İbn Hurdazbih'in eserinden dönemin astronomisinin ulaştığı noktayı ve varlığın doğasının nasıl algılandığını anlamak mümkündür.

İbn Hurdazbih'in eserinde Ortaçağ'da astronomi

İbn Hurdazbih bu tarz malumatı kitabının girişinde vermektedir: "Yeryüzü kürenin yuvarlak olması gibi dairevidir. Yumurtanın sarısı gibi feleğin ortasında durmaktadır. Dünyanın çevresinde rüzgârlar yer almaktadır. Bu rüzgârlar, bütün yönlerden arzı feleğe doğru çekmektedir. Dünyanın yapısı şu şekildedir: Rüzgârlar nesnelerdeki hafif şeyleri kendisine doğru çekici bir konumdadır; arz ise nesnelerdeki ağır şeyleri kendisine doğru çekicidir. Zira yeryüzü demiri çeken taş (mıknatıs) konumundadır. Yeryüzü, Hatt-ı İstivâ (Ekvator) ile ikiye bölünmüştür. Bu ekvator çizgisi doğudan batıya doğrudur. Bu çizgi yeryüzünün uzunluğudur ve tıpkı burçlar kuşağının (zodyak) felekteki en büyük hat olması gibi, yerküre üzerindeki en büyük enlemdir. Yerkürenin boylamı güney kutbundan kuzey kutbuna doğrudur. Yeryüzünün dönüşü Hatt-ı İstivâ (Ekvator) bölgesinde 360 derecedir. Ekvatorla her bir kutup bölgesi arasında 90 usturlab derecesi(27) vardır. Bunun dönüşü yukarıdan aşağıya doğrudur. Yeryüzündeki banyındırlık ekvator çizgisinden sonra 24 derecedir. Buranın geriye kalanı çoraklaşmış arazi ve büyük bir denizdir. Biz yeryüzünün kuzey kesimindeyiz. Güney kesimi harap ve sıcak şiddetli bir durumdadır. Bizim altımızda kalan bu yarıda ikâmet yoktur. Kuzey ve güneydeki bütün araziler toplam 7 iklimdir. Batlamyus'un kitabında ifade ettiğine göre, onun döneminde yeryüzündeki şehirlerin sayısı 4 bin 200'dü.(28)

İbn Hurdazbih, dünyayı dörde bölmüş, bu dünyanın tabii yapısını aşağıdaki şekilde anlatmış ve bu bölgelerin tabiatlarını farklı farklı izah etmiştir:

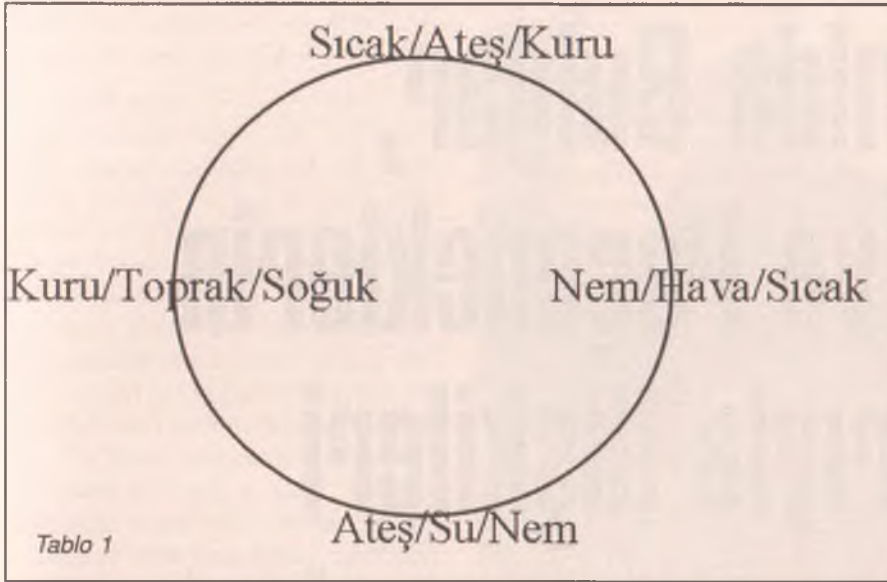
İbn Hurdazbih, dünyayı dörde bölmüş, bu dünyanın tabii yapısını aşağıdaki şekilde anlatmış ve bu bölgelerin tabiatlarını farklı farklı izah etmiştir:

1. Bölge: Bu bölgenin çoğu kesimleri sıcak ve kurudur. Özelliği hava ve kandır. İlkbahar ve çocuğa karşılık gelmektedir. Doğru, bu bölgeye aittir ve rüzgârı güneydir. Saati 1., 2. ve 3.'dür. Kuvveti ise kuvvetlerden tabii ve sindirici kuvvettir. Zevklerden ise tatlıya, yıldızlardan Ay ve Zühreye karşılık gelir. Burçları ise Hamel, Sevr ve Cevzâ'dır.

2. Bölge: Bu bölgenin çoğu kesimleri nemli ve sıcaktır. Özelliği ateş ve öddür. Yaz ve gençliğe karşılık gelmektedir. Teymen bu bölgeye aittir. Rüzgârı Sabâ'dır. Saati 4., 5. ve 6.'dır. Beden kuvvetlerinden nefsanî ve hayvanî kuvvetlere karşılık gelmektedir. Tatlılardan ise acı bunun karşılığıdır. Yıldızlardan Merih ve

Ya'kubî'de karşımıza çıkan "iklim-karakter bağlantısı" düşüncesine göre iklim, halkın karakterini belirleyen etmenlerdendir.

Güneşe karşılık gelir. Burçları ise Ser-tan, Esed ve Sünbüle'dir.

3. Bölge: Bu bölgenin çoğu kesimleri soğuk ve nemlidir. Özelliği toprak ve si-yah sudur. Sonbahara, orta yaşa karşılık gelmektedir. Cerbâ'ya bu bölgeye aittir. Saati 7., 8. ve 9.'dur. Kuvvetlerden tutma gücüne, tatlardan ise ekşiye karşılık gel-mektedir. Yıldızlardan Zühal, burçlardan Mizan, Akreb ve Yay bunun karşılığıdır.

4. Bölge: Bu bölgenin çoğu kesimleri soğuk ve kurudur. Özelliği su ve balgam-dır. Mevsimlerden kışa, büyük kişiye karşılık gelmektedir. Magrib bu bölgeye aittir. Saati 10., 11. ve 12.'dir. Tatlardan tuzlu, yıldızlardan Müşteri ve Utarid, burçlardan ise Cedy, Delû ve Havt'a bu kuşağın karşılığıdır. Kuvvetlerden ise savunma kuvvetine karşılık gelmekte-dir."(30)

Sonuç

Verilen bilgilerden hareketle seyyah-ların eserlerine dayanarak şu şekilde bir tablo oluşturmak mümkündür:

- Genel olarak dünyanın Asya, Avru-pa ve Kuzey Afrika eksenli olduğu söyle-nebilir. Bu bilinme eyleminde denizler doğa-l sınırı oluşturmaktadır. Fakat Afri-ka'nın ve Asya'nın uç kısımları hâlâ bilin-memektedir.

- Dünyanın en bilinen kesimleri Ak-

deniz havzasında toplanmaktadır.

- "Kale" olgusunun dönemin yapısın-da önemli olması nedeniyle inşaatçılık dönemin en popüler mesleğini oluşturmaktadır Buna bağlı olarak dönemin dünyasının inşaatçılıkta ileri bir düzeyde olduğundan bahsedilebilir. Ayrıca dö-ne-min insanı baraj yapabilecek bir seviye-ye sahiptir.

- İnşaatçılığın haricinde kâğıt ve cam sanayi, kerestecilik, değişik türde kumaş üretimi ve mermer sanatı ön plana çıkan diğer sanayi dallarıdır.

- Bu dönemde astronomi ilmi gerek coğrafyacılar ve gerekse münecimler açısından önemli bir bilimsel alanı oluşturmaktadır.

- Müslümanlarda şehir kurgusu çok gelişmiştir. Bu kurguda din ve devlet bir bütün olarak düşünülmüştür.

KAYNAKÇA

- 1) Ağarı, Murat, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul: Kitabevi yay. 2002.
- 2) Ağarı, Murat, "Ya'kubî'nin Kitabı'l-Buldan'ı", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 17(Güz-2003); ss. 187-198.
- 3) Ağarı, Murat, *İbn Hurdazbih'in el-Mesâlik ve'l-Memâlik'i ve İçerdiği Coğrafi ve Kültürel Motifler*, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, S. 21(Ocak-Nisan 2005) ss. 237-264.
- 4) Doğanay, Hayati, *Coğrafyaya Giriş I, Metotlar, İli-keler ve Terminoloji*, Ankara 1993.
- 5) İbn Hurdazbih, *Ebu'l-Kasım Ubeydullâh b. Abdul-lâh, el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, tah: M. Mahzum, Bey-

rut, 1988.

6) Kramers, J. H., "Geography and Commerce", *The Legacy of Islâm*, edit: Sir Thomas Arnold-Alfred Gu-ilaume, London, 1952.

7) Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993.

8) Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, çev: M. Ağarı, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2002

DİPNOTLAR

1) Hikmet Evi olarak çevirebileceğimiz bu kurumda İslam öncesi dönem ait Yunan, Sanskrit ve Latin dil-lerinde yazılmış eserler Arapça'ya kazandırılmıştır.

2) Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, çev: M. Ağarı, Ayışığı yay., İstanbul 2004.

3) Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 16.

4) Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 74.

5) J. H. Kramers, "Geography and Commerce", *The Legacy of Islâm*, edit: Sir Thomas Arnold-Alfred Gu-ilaume, London, 1952, 79.

6) Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 21.

7) Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 23.

8) Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 41.

9) Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 25.

10) Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 90.

11) Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 33.

12) Yakubi, *Ülkeler Kitabı*, 21.

13) Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 33.

14) Şehir kurgusunda kanallar kadar dikkatleri çek-meyen bir husus daha vardır. Bağdat'ta tavuk yetiştiricileri şehrin içerisine sokulmamakta ve "Deccac Nehri(Tavuk Nehri)" kenarında tutulmaktadır. Böyle bir tasarrufla hem şehrin temizliğine katkıda bulu-nulmuş ve hem de şehrin kötü bir görünüm arzeme-sine olanak tanınmamıştır. bkz: Ya'kubî, *Ülkeler Ki-tabı*, 32.

15) Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 52.

16) Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 46.

17) Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 26.

18) Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 57.

19) Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 58.

20) Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 58.

21) Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, III, 616.

22) Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 21.

23) Hayati Doğanay, *Coğrafyaya Giriş I, Metotlar, İli-keler ve Terminoloji*, Ankara 1993, 63.

24) Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, 18.

25) İbn Hurdazbih, *Ebu'l-Kasım Ubeydullâh b. Ab-dullâh, el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, tah: M. Mahzum, Beyrut, 1988, 131-132.

26) İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 132.

27) Usturlâb, yıldızların hareketlerini tetkik ve hesap etmek için yapılan aletin adıdır. Bu aletin İsa'nın doğumunda iki asır evvel eski Yunan âlimlerinden Hi-park tarafından icat edildiğine ve Battlamyus tarafın-dan kullanıldığına dair işaretler vardır.

28) İbn Hurdazbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 15-16.

29) İbn Hurdazbih, 135-136.

10. yüzyılda Bulgar, Başkurt ve Peçeneklerin komşularıyla ilişkileri

Dört Türk hükümdarı Hristiyanlığı kabul edenlerden ve Rumlardan müteşekkil bir ordu geldiğini öğrenince, memleketlerine adam göndererek, Hazar, el-Bab, el-Bab, el-Lan ve diğer ülkelerden kendilerine gelen Müslüman tacirlerden taraftarlar topladılar.

Mesudî'nin Selenge Yayınları tarafından yayımlanan *Murûc ez-Zeheb* adlı eseri.

Bu metin, Selenge Yayınları tarafından Türkçemize kazandırılan, Mesudî'nin *Murûc ez-Zeheb* adlı eserinden düzenlenmiştir. Ana başlık ve düzeltmeler bize aittir. Eserden alıntı yaparken, yazara ait olan görüşlerin hiçbirisine müdahale etmedik.

Doğum tarihi bilinmemekle birlikte, 946'da ölen Ebu'l Hasan Ali b. El-Hüseyin el-Mesudî, çeşitli konularda kitaplar yazan Arap tarih ve coğrafyacıdır. Hayatı hakkındaki bilgileri, kendi eserleri arasına serpiştirilmiş satırlardan bölük pörçük toplamak

mümkündür. Mesudî'nin yirmi civarındaki eserinden ancak iki tanesi günümüze kadar gelebilmiştir. Elde bulunan iki eseri arasında ise en önemlisi *Murûc ez-Zeheb* (Altın Bozkırlar) adlı çalışmasıdır.

10. yüzyılın birinci yarısına ait olan bu eser çeşitli Batı dillerine de çevrilmiştir ve birinci el kaynaklar arasında önemli bir yer tutar. *Murûc ez-Zeheb*, araştırmacı ve tarihçilerin, özellikle de Türk tarihi üzerinde çalışanların mutlaka başvurmaları gereken bir kaynaktır.

Bulgarlar

Bulgarlar, kanaatime göre yedinci ilimde yaşıyorlar. Türkler'in bir koludur. Kervanları sürekli Horasan'ın Havarizm civarına gider. Havarizm'den de onlara kervanlar gelir. Bu ticaret yolu, diğer Türk kabilelerinin topraklarından geçen ve onların koruması altındadır. İçinde bulunduğumuz şu 332 [943/44] yılında Bulgar hükümdarı Müslümandır. Üç yüz on [922] yılından sonra gördüğümüz bir rüya

sebebiyle Muktedir Billah zamanında Müslüman olmuştur. Oğlu hacca gitmiş ve Bağdat'a uğramıştır. Halife Muktedir, ona siyah bir sancak ile hediyeler verdi. Bir camileri vardır.

Bu hükümdar, elli bin ve daha fazla süvarisiyle Kostantiniyye topraklarına gaza eder ve ona yakın Rum, Endülüs, Burcan(1) [Burgonya], Celalika [Galiçya] ve İfrenç (Frank) arazilerine akınlar ter-tipler. Bulgar şehrinden Kostantiniyye'ye

kadar olan mesafe bozkır ve yerleşim birimlerinden geçen iki aylık yoldur.

Müslümanlar Şam sınırındaki Tarsus'dan Dülefi adıyla tanınan Sugûr emîri Semel el-Hadim ve emrindeki Şamlı [Suriyeli] ve Basralı denizcilerin gemileriyle 312'de gazaya çıkıp Kostantiniye Körfezi ağzından ve Rum Denizi'nden [Akdeniz] çıkışı olmayan başka bir ağız geçerek Fenediyye(2) topraklarına geldiklerinde, karadan bir grup Bergar [Bulgar] onlara yardıma geldi ve hükümdarlarının yakında olduğunu bildirdi. Bu olay, Bulgar akıncılarının Rum Denizi (Akdeniz) sahiline kadar geldikleri şeklindeki beyanımızın delilidir. Bulgarlar'dan bir birlik Tarsusluların gemilerine binerek onlarla birlikte Tarsus'a geldiler.

Bulgarlar, büyük ve güçlü bir halktır. Vuruşkandır. Çevredeki halklar onlara tabidir. Bu hükümdarla birlikte Müslüman olan bir Bulgar süvarisi yüz iki yüz kâfir süvarisine karşı çarpışır. Günümüzde Kostantiniyye halkı onlardan ancak surları sayesinde korunmaktadır. Bu bölgedeki diğer halkların tamamı da aynı şekilde onlardan kale ve surları sayesinde korunurlar.

Bulgar topraklarında geceler yılın belli bir döneminde oldukça kısadır. Bir insanın tenceresindeki yemeği pişirinceğe kadar sabah olduğunu söyleyenler vardır. Önceki kitaplarımızda bunun astronomik sebeplerinden, bazı yerlerde sürekli altı ay gece, altı ay gündüz oluşunun nedenini belirtmiştik. Bu durum, oğlak burcuna yakın olan yerlerde görülür. Astrologlar, kronolojilerinde bunu astrolojik yönden izah etmektedirler.

Başkurt, Peçenek

Hazar ve El-Lan ülkesinden sonra, bu ikisi ile batı arasında aynı atadan türeyen dört Türk (kavmi) vardır. Bazıları göçebe, bazıları yerleşiktir. Ama güçlü ve savaşta zorludurlar. Her birinin ayrı bir hükümdarı vardır. Her bir ülkenin mesafesi günlerce sürer. Bazılarının toprakları Puntos Denizi'ne bitişiktir. Bunlar çevredeki halkları mağlup ettikleri için, düzenledikleri seferler Roma [Bizans] ve onu müteakiben Endülü's'e kadar ulaşır.

10. yüzyılda Peçeneklerin siyasi hakimiyetindeki topraklar.

Bunlarla Hazar meliki ve ayrıca El-Lan hükümdarı arasında sulh vardır. Toprakları Hazar topraklarıyla hemhuduttur.

Bu halklardan ilkinde Becnî(3) denir. Sonra Bacgird [Başkurd] denilen ikinci halk gelir. Ondaki sonraki halkın adı Becnak'tır [Peçenek] ve savaşta en zorlu olanlar da bunlardır. Daha sonrakinin adı ise Nukerde'dir.(4) Hükümdarları göçebe hayatı yaşar.

Bulgar topraklarında geceler yılın belli bir döneminde oldukça kısadır. Bir insanın tenceresindeki yemeği pişirinceğe kadar sabah olduğunu söyleyenler vardır. Bu durum, oğlak burcuna yakın olan yerlerde görülür. Astrologlar, kronolojilerinde bunu astrolojik yönden izah etmektedirler.

Türk-Bizans Savaşı

320 [932] yılından sonra veya o yıl bu halklarla Rumlar [Bizanslılar] arasında savaş oldu. Rumlar'ın sözünü ettiğimiz bu dört halkın topraklarının sınırında Valandar [veya Vanandar] denilen büyük bir Yunan şehri vardı. Bu şehir dağlarla deniz arasında muhkem bir yere kurulmuştu ve halkı kalabalıktır. Bu şehir halkı sözünü ettiğimiz halklar için bir engel teşkil ediyordu. Yolları dağlar ve deniz tarafından kesilen bu Türklerin Rum topraklarına geçmeleri ancak bu şehir üzerinden mümkündü. Türklerin ülkesine giden Erdebili Müslüman bir tacire yapılan haksızlık sebebiyle aralarında çıkan ihtilaf yüzünden savaş çıktı. Valandar'daki Rumlar onların geride bıraktıkları yurtlarını yağmaladılar. Pek çok kişiyi esir aldılar, birçok yağmada bulundular. Onlar birbirleriyle savaşmakla meşgul oldukları bir sırada bu haberi öğrendiler. Hemen çatışmaya son verip, birbirlerine kan bedellerini bağışladılar ve arkasından da topluca Valandar şehrine doğru yürüdüler. Altmış bin kadar süvarileri vardı. Bu sefer herhangi bir hazırlık yapılmadan tertiplenmişti. Eğer hazırlık yapıp, tüm askerlerini toplamış olsalardı yaklaşık yüz bin kişilik bir ordu çıkarırlardı.

Rum kralı Armenos (Romanos) bu durumu öğrenince, ki bu olay 332

[942/44] yılındaydı, Arap kıyafetli, Hristiyanlığı kabul etmiş on iki bin atlı ve mızraklı asker ve ilaveten 50 bin Rum askeri yola çıkardı. Bu ordu sekiz gün içinde Valandar'a vardı ve şehrin arkasında kamp kurarak mevzilendi. Bu arada Türkler Valandar halkından birçoğunu öldürmüş, kalanlar yardım gelinceğe kadar surların arkasına çekilmişlerdi. Dört Türk hükümdarı Hristiyanlığı kabul edenlerden ve Rumlardan müteşekkil bir ordu geldiğini öğrenince, memleketlerine adam göndererek, Hazar, el-Bab, el-Bab, el-Lan ve diğer ülkelerden kendilerine gelen Müslüman tacirlerden taraftarlar topladılar. Bu dört Türk kabilesi içinde Müslümanlığı kabul eden ve ancak kâfirlerle yapılacak bir savaşta saflarda yer alan insanlar da vardı. Taraflar saflarını düzelterip, Hristiyanlaşanlar Rum ordusunun ön safında yerlerini alınca, Türkler arasındaki Müslüman tacirler ileri çıkıp onları Müslümanlığa davet ettiler. Türklerin himayesine girirlerse, onları Rum topraklarından çıkarıp İslam ülkesine götüreceklerini belirttiler. Onlar bunu reddedince iki taraf birbirine girdi. Üstünlük Hristiyanlaşanlarla Rumlardaydı. Çünkü onların sayıları Türklerden kat kat fazlaydı. Herkes geceyi geçirmek için kendi kampına çekildi.

Dört Türk hükümdarı aralarında bir durum değerlendirmesi yaptılar. Becnak hükümdarı "Yarınki çarpışmada kumandayı bana bırakın" dedi. Diğerleri bu tek-

Türkler, ok yağmurundan sonra düşman saflarına hamle yaptılar. Düzenli ve dinlenmiş ordunun bu saldırısına diğer birlikler de sağdan ve kuzeyden katılarak, düşmanı kılıçtan geçirmeye başladılar.

lifi kabul ettiler. Bu hükümdar sabahleyin sağ kanada birçok birlik yerleştirdi. Her birlik 1000 süvariden oluşuyordu. Sol kanada da birlikler yerleştirdi. Taraflar savaş düzeni alınca, Türk ordusunun sağ kanadındaki birlikler ileri atılarak Rum ordusunun merkez kanadını ok yağmuruna tuttular ve sol kanadın bulunduğu yere çekildiler. Bu defa sol kanat birlikleri öne çıkıp Rum ordusunun merkezini ok yağmuruna tuttuktan sonra, sağ kanat birliklerinin çıkış noktasına çekildiler. Bu birlikler döne döne aynı hareketi tekrarlayıp düşmanı sürekli ok yağmuruna tutuyorlardı. Bu arada Türk ordusunun merkez, sağ ve sol kanatları yerlerinde sabit duruyordu. Birlikler biner kişilik gruplar halinde hareket ediyorlardı. Yani Türk ordusunun sağ cenahından fırlayan birlikler düşmanın sol cenahını

ok yağmuruna tuttuktan sonra merkeze dönüyor, sol cenahtan çıkan birlikler de sağ kanadı okladıkdan sonra sol kanadın yerine geçiyor; düşmanı ok yağmuruna tutup tekrar merkeze çekiliyordu ve böylece birlikler döne döne düşmanı oklayıp merkeze dönüyorlardı. Sonunda Hristiyanlaşanlar ve Rumlar onların saflarının bozulduğunu, üzerlerine ok yağdırmakta olduklarını görünce dağınık bir vaziyette onlara saldırdılar. Türklerin safları yerindeydi. Birlikler yana açılınca Türkler hep birden düşmana ok yağdırmaya başladılar ve bu da Rumlar'ın yenilmesini sağladı. Türkler, ok yağmurundan sonra düşman saflarına hamle yaptılar. Düzenli ve dinlenmiş ordunun bu saldırısına diğer birlikler de sağdan ve kuzeyden katılarak, düşmanı kılıçtan geçirmeye başladılar. Ufuk tozdan simsiyah olmuş, atların kişnemeleri her yanı kaplamıştır.

Rumlardan ve Hristiyanlaşanlardan yaklaşık 60 bin kişi öldürülmüştü. Öyle ki, onların cesetlerine basarak surların üzerine çıkıp şehri fethettiler. Kılıçlar günlerce kalktı indi. Şehir halkı esir alındı.

Türkler üç gün sonra şehirden çıkarak, Kostantiniyye'ye doğru yürüdüler. Köylerken, meralar ve çiftliklerden geçerken rastladıkları Rumları öldürüp, esir ederek Konstantiniyye surları önünde kamp kurdular. Kırk gün boyunca burada esir aldıkları kadın ve çocukları simli kumaş, ipekli elbise ve diğer kumaşlarla deıştirdiler. Erkeklerin ise hiçbirini sağ bırakmadan kılıçtan geçirdiler. Belki kadınları ve çocukları da öldürdüler. Daha sonra çevreye yağma seferleri düzenleyip, Saklab ve Roma topraklarına kadar yağmaladılar. İçinde bulunduğumuz günlerde Türklerin akınları Endülü's, İfrenç (Frenistan) ve Celalika (Galiçya) hudutlarına ulaşmıştır. Türkler Kostantiniyye ve diğer sözü edilen ülke topraklarına sürekli yağma seferleri düzenlemektedirler.

DİPNOTLAR

1) Burcan kelimesi, Burgonya olarak kabul edilebileği gibi, Bekri'nin Burjanları macusi olarak nitelemesi sebebiyle, Normanlar şeklinde de değerlendirilebilir.

2) Minorsky'nin kaydına binaen, büyük bir ihtimalle Venedik'tir.

3) BM ve T. Yecni.

4) BM. de böyle. T. Bukeberde.

İslam medeniyetinin de önemli merkezlerinden olan Endülü's, Müslüman Bulgar Türkleriyle 10. yüzyılda tanışmıştır.

Batı'nın küreselleş(tir)me sürecinde Türkiye'de bilim ve teknoloji

Türkiye bilimcileri, Türkiye Araştırma Alanı ile Avrupa Araştırma Alanı arasında çok önemli ayrımların varlığını bilmek zorundadırlar. Bu nedenle, öncelikle Vizyon 2023'te dile getirilen temel yanlışlığın düzeltilmesi gerekmektedir.

Bu yazı 3-5 Aralık 2003 tarihlerinde gerçekleştirilen Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuştur.

Bilim ve Teknoloji (BT), toplumların ekonomik büyümesinde olduğu kadar refah ve gelirin dağılımı açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, BT politikalarının belirlenmesinde kamunun müdahalesi, salt yasama ve yürütme erki ile sınırlı kalmıyor.

Bilim ve Teknoloji (BT), toplumların ekonomik büyümesinde olduğu kadar refah ve gelirin dağılımı açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, BT politikalarının belirlenmesinde kamunun müdahalesi, salt yasama ve yürütme erki ile sınırlı kalmıyor, belli aşamalarda kimi rollerin kamu kurumlarınca üstlenilmesi şeklinde de ortaya çıkıyor. Söz konusu müdahalenin boyutu ise, ekonomik toplumsal ve siyasi ayrımlar nedeniyle ülkeden ülkeye değişiyor. Bu açıdan her ülkenin BT politikası doğal olarak ayrım gösterir ya da göstermek zorundadır. Bir başka deyişle, o ülkeye özgü pek çok desen taşır, kısacası ulusal ya da ulusal olmak zorundadır.

Bu yazının amacı Türkiye'de Ulusal BT politikaları için ön koşulların ne olması gerektiğini tartışmaya açmaktır. Bununla birlikte, konunun irdelenmesi için küreselleş(tir)me(1) sürecinde Batı'da BT

politikalarının değişimi, teknoloji-küreselleş(tir)me ilişkileri ve Türkiye'nin BT açısından görünümü kısaca özetlenecektir.

Küreselleş(tir)menin egemenlerinde BT politikaları

Küreselleş(tir)menin egemeni olan Batı ülkelerinde 1980'li yılların başından itibaren ekonomik büyüme, iç ve dış pazarların daralması, sanayileşmiş ülkeler arasında rekabetin kızışması gibi nedenlerle, bir duraksama, hatta gerileme evresi içine girdi. Uluslararası büyük sermayede kriz yaşandı. Kriz nedenleri arasına, son yıllarda Çin, Hindistan gibi Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin dünya pazarlarına girmesi de eklenebilir.

Bu ülkeler, krizden çıkış için kimi politikaları devreye soktular. Bu politikalara küreselleş(tir)me adı verildi. Aslında, anılan politikaların esası Uluslararası Para Fonu (UPF), Dünya Bankası (DB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi örgütler tarafından geliştirilen ve çevre ülkelerinin ulusal ekonomilerini daha yüksek düzeyde merkezin kullanıma açmayı düzenleyen yeni-liberal politikalar idi.

Küreselleş(tir)meyi dayatan zengin ülkeler elde ettikleri sömürüyle bilim eğitimlerini kendi ihtiyaçlarına göre temelden planlıyorlar.

Tekelci sermaye ya da Tekelci Şirketler de(2)(TŞ), bu politikalar kapsamında yeni projeler geliştirdiler(3). Bunlar arasında;

- Ürün farklılaştırılması,
- Ürün geliştirme sürecinin kısaltılması,
- Üretim maliyetlerinin düşürülmesi için işçilerin sendikasılaştırılması,
- Eski teknoloji (çöp teknoloji) ve üretim birimlerinin düşük ücretli çevre ülkelere kaydırılması,
- Düşük maliyetli yeni ürünlerin geliştirilmesi gibi projeler sayılabilir.

Küreselleş(tir)me süreci içinde kuzey ülkelerinde Araştırma-Geliştirme (AR-GE) etkinliklerinde öne çıkan başlıca özellikler şöyle sıralanabilir;

1) AR-GE etkinlikleri ağırlıklı olarak TŞ'ler tarafından yapılıyor ve yönlendiriliyor.

Kâr güdüsü, yatırımların çok kısa bir süreç içinde üretime dönüştürülmesi zorunluluğunu ortaya çıkardı.

Bu nedenle TŞ'ler kendi AR-GE'lerini kurdular.

2) Kamu araştırma kurumları ve üniversiteler de AR-GE etkinliklerini TŞ'ler için yapıyorlar

Bu kurumlar etkinliklerini kaybetmek için, tekeli pazar ekonomisinin gereksinimlerini karşılamaya yönelik AR-GE'ye ağırlık verdiler. TŞ'lerle ilişkilerini

en yüksek boyutlara çıkardılar. Ancak kamunun tümüyle AR-GE etkinliklerinden çekilmesi söz konusu olmamıştır. Bu ülkelerde kamunun TŞ'lerin yapmadığı ya da yapamadığı, ve TŞ'lerin araştırma yeteneğini geliştiren araştırmalara yöneldiği görülmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin 300 milyar dolarlık AR-GE harcamasının yarısına yakını devlet tarafından karşılanır.

3) TŞ'lerin etkisi ile üniversitelerde yapısal değişim olmuştur.

Üniversiteler, merkez ülkelerinde topluma bilim üretmek yerine TŞ'lerin güncel problemlerine çözüm üreten kurumlara dönüşmüşlerdir.(4) Özellikle

Öyleyse küreselleş(tir)meyi sürükleyen şey, teknolojik gelişme midir? Yoksa, küreselleş(tir)meyi sürükleyen şey, kapitalizm çağında, yaklaşık beş yüz yıldır ülkelerarası mal hizmet ve sermaye hareketlerinin artışı hızlandıran, kâr güdüsü müdür?

Anglo-Amerikan dünyada üniversiteler, sanayi-ticaret ve askeri işbirliğinin güçlendirilmesinde bir hizmet sektörü olmuşlardır. Öğrenciler müşteri, rektörler şirket müdürü ve üniversiteler şirket olmuşlardır. Diğer yandan eğitime, özellikle yüksek öğretime ayrılan kaynakların da azalmasıyla üniversitelerin nitelikleri giderek düşmektedir(5).

4) AR-GE etkinlikleri küreselleştirilmiyor.

Küreselleş(tir)me sürecinde sadece üretim küreselleşiyor. Tekeller, üretimlerini işgücünün ucuz ve kaynak transferinin olası olduğu herhangi bir çevre ülkesine götürdükleri halde, AR-GE etkinliklerini küreselleştirmiyorlar. Teknolojiye egemen olan büyük firmalar, gelişmekte olan ülkelerde AR-GE yapmıyorlar. Büyük firmalar sadece gelişmiş ülkelere AR-GE yatırımı yapıyorlar.(6)

5) AR-GE etkinlikleri ile toplumda yapay gereksinimler yaratıldı ve yaratılıyor.

AR-GE etkinliklerinde kâr güdüsünün öne çıkartılması, toplumda yapay gereksinimler yarattı. Bu konuda en çarpıcı örneklerden birisi, sağlık alanında verilebilir. Tekelci ilaç firmaları, araştırmalarını zengin Batı pazarına yönelik olarak yapıyorlar, çevre ülkelerinin kâr getirmeyen ancak giderek artan hastalıkları yok sayılıyor. Bu bağlamda, yaklaşık otuz bin yeni hastalığı keşfettikleri ve her hastalığa yeni bir ilaç buldukları bildiriliyor. Bu firmalara göre, toplumda herkes hastadır ve ilaç kullanmak zorundadır. Bu şekilde insanlar ilaç bağımlısı yapılmaktadır.(7,8)

6) AR-GE'de yeni teknoloji üretimi öne çıkıyor.

TŞ'ler tarafından yönetilen AR-GE'de biyoteknoloji, yeni enerji kaynakları, yeni malzemeler, denetim ve iletişim gibi yeni teknolojilere ağırlık verilmeye başlandı. Bu konularda bilgi tekeli kuruldu.

Teknoloji-küreselleş(tir)me ilişkisi

Küreselleş(tir)me ideologlarına göre yeni-liberal politikalar, üretilen teknoloji-

lerin ürünüdür. Bu nedenle teknolojiler bu doğa yasası gibi küreselleş(tir)meyi sürüklemiştir.

Bu sav, "teknolojik gelişmeye karşı durulmayacağına göre yeni-liberal politikaların da kaçınılmaz olduğu" görüşüne dayanarak oluşturmuştur.(9)

(Çözümlemede; emperyalizm, artı değer sömürsü, ülkeler arasındaki kaynak farklılıkları gibi konulara hiç yer bırakılmamıştır)

Teknolojik gelişme ile küreselleş(tir)me ilişkisi nedir? Teknolojik gelişme ve buluşlar;

Ülkeler arası mal, hizmet ve sermaye hareketlerini hızlandırmış ve ucuzlatmıştır.

Sanayi ürünlerinin değişik aşamalarının başka ülkelerde üretilmesini olası kılmıştır.

Bilgiye daha kolay ulaşılabileceği sanısını ortaya çıkarmıştır.(10)(11)

Bununla birlikte, teknolojik gelişmelerin mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin TŞ'lerin denetiminde olması;

Ülkeler arasında yatırımların eşitlikleri bu şekilde gerçekleştirilmesini sağlamamıştır.

Sıcak para hareketlerinin hızlanmasıyla çevre ülkelerin merkez ülkelerince ekonomik olduğu kadar sosyal ve siyasal abluka altına sokulması kolaylaşmıştır.

IMF başta olmak üzere, uluslararası sermaye tekelleri ezilen dünya ülkelerinde bilim politikasını şekillendirmek için baskı yapıyorlar.

Bilim ve teknolojinin ağırlıklı olarak üretildiği üniversitelerin akademik yükselmelerde, özellikle doçentlik ve profesörlükte gerekli olan yayınlar için, tekelci şirket olan bir firmanın belirlediği, SCI'ce taranan yayınları esas alınmaya başlanmıştır.

Sonuçta kuzey ve güney ülkeler arasında sermaye ve bilgi farkı azalmamış tam tersine artmıştır.

Öyle ise küreselleş(tir)meyi sürükleyen şey, teknolojik gelişme midir? Yoksa, küreselleş(tir)meyi sürükleyen şey, kapitalizm çağında, yaklaşık beş yüz yıldır ülkeler arası mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin artışı hızlandıran, kâr güdüsü müdür? Bu güdüyle hareket eden merkez ülkelerin TŞ'leri, teknolojilerin verdiği olanaklardan da yararlanarak, ticaret ve yatırım etkinliklerini genişletmişlerdir. Bunun gerçekleştirilmesi için mal, hizmet ve sermaye hareketlerine ulus-devletler tarafından konan engellerinin kaldırılması zorunlu olmuştur. Bu amaç için, çevre ya da üçüncü dünya ülkelerinde kalkınmacı ve sosyal politikalarının, ulusal ekonomi politikalarının engellenmesi ya da çağdışı olduğunun ilan edilmesi gerekiyordu.

Küreselleş(tir)me teriminin arkasındaki anlamın, içeriğin bu olduğunu artık söyleyebiliriz.

Türkiye'de bilim ve teknoloji politikaları görünümü

Küreselleş(tir)me sürecinde Türkiye'nin BT açısından görünümü, kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1) Türkiye'nin uygulana gelen sosyal ekonomik ve siyasal politikalar sonucu, teknolojik olarak dışa bağımlılığı artmış-

tır ve varolan teknolojinin düzeyi merkez ülkelerince belirlenmektedir.

2) Çağdaş teknoloji, büyük ölçüde dışalım yoluyla karşılanmaktadır. Bu başlıca iki şekilde gerçekleşiyor. Birincisi; TŞ'ler yatırım için teknolojiyi yanında getiriyor. Ancak bu teknolojinin en iyi, en uygun ya da en ucuz olduğunu söylemek olası değildir. İkincisi, yerli ve yabancı firmaların lisans ve patent gibi araçlarla getirdiği teknolojidir. Ancak teknoloji eskidikçe bu durum bağımlılığı beslemektedir.

3) Türkiye'nin teknoloji geliştirme kapasitesi;

Kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ya da kapatılması,

Kamu Araştırma Kurumlarının giderek işlevsiz kılınması,

AR-GE'ye ayrılan kaynakların yetersizliği ve eşgüdüm söz konusu olmaması nedeniyle gerilemektedir.

4) Özel büyük sermaye, birkaç örnek dışında, büyük ölçüde tüketim ve ara malları ürettiği için AR-GE çalışmalarına yeterince kaynak ayırmak istememektedir. Son yıllarda uygulanan politikalar sonucu, özel sanayi kuruluşları, yeni ürün ve hizmet üretme yerine, kendileri için rantçı olmanın daha iyi olduğunu söylüyorlar.

5) Türkiye'deki AR-GE kaynağı yetersizliğine karşın, başlıca iki yolla da merkez ülkelerine örtülü AR-GE desteği vermektedir.

Birincisi, dışalımın giderek artması nedeniyle sağlanan AR-GE desteğidir. Türkiye'nin 2005 yılı rakamlarına göre, yaklaşık 43 milyar ABD doları dolayında bir dış ticaret açığı vardır. Fiyatlandırma politikalarında AR-GE'nin payı yüzde 20 alınırsa, bu tutar 8 milyar ABD dolarını geçer. Bir başka yaklaşımla, sadece dış ticaret açığı ile Türkiye'nin merkez ülkelerinde yaklaşık 40 binden daha fazla araştırmacıya iş olanağı sağladığı söylenebilir.(12)

İkincisi; devlet ihale yasasında, ulusal ve yabancı şirket ayrımı olmaması nedeniyle de, TŞ'lere ve kuzey ülkelerine yine AR-GE desteği sağlanmaktadır.

6) Türkiye'de, ulusal ekonomi ile bütünleşen ve dışsatımımızda yüksek katma değerli ürünler üretebilecek AR-GE etkinlikleri yok düzeydedir. Dışsatımımızda ileri teknoloji ürünlerinin payı yüzde 2 gibi çok düşük düzeydedir.

7) BT'nin ağırlıklı olarak üretildiği üniversitelerin akademik yükselmelerde, özellikle doçentlik ve profesörlükte gerekli olan yayınlar için, TŞ'li olan bir firmanın belirlediği, SCI'ce taranan yayınları esas alınmaya başlanmıştır(13)(14). Bu bağlamda son yıllarda, SCI'ce taranan bilimsel yayın sıralamasında 20. sıralara gelinmesi, bir başarı ölçüsü olarak sergileniyor. Ancak, bu araştırmaların;

Ne ölçüde Türkiye'de uygulama yeteneğine sahip olduğu sorgulanmıyor.

Araştırmaların zengin kuzey ülkelelerinde yürütülmekte olan çalışmaların bir parçası, tamamlayıcısı olduğu düşünülüyor. Bu şekilde kimi araştırmacılar, Türk ulusundan aldıkları maaşlarla yabancı firmalara hizmette bulunduklarını biliyorlar mı?

Araştırmaların niteliklerinin Batı'ya göre belirlenmesi, Tanzimat Batıcılığı'nın bir uzantısı değil midir? Bu bir çeşit mandacılık olarak kabul edilebilir mi?

AR-GE etkinliklerinin düzeyini belirlemek için, yayın sırasına göre yapılacak değerlendirmeler eksiktir ve tartışmaya açılmalıdır. Uluslararası AR-GE etkinliklerinde yarışmak ile bir ülkedeki akademik yükselmelerle ilgili ölçütleri yabancıların beğenisine sunmak ayrıdır. Daha önce de belirtildiği üzere, her ülkenin bilim ve teknoloji politikası doğal olarak o ülkeye özgü olmak zorundadır. Kısacası ulusaldır. Bu durumda konulması gereken asıl ölçüt, Ulusal BT'ye katkı ölçütü olmalıdır.

8) Türkiye'de kimi çevrelerce ulusal bir BT politikasını yapmak olası gözükmemektedir, hatta gerekli de değildir. Bu anlamda tam bir teslimiyet vardır. Dışarıya bağımlılığı besleyen ve destekleyen bu yaklaşım, özellikle kimi bilim çevresinde ve bürokraside yaygındır.

9) Türkiye'de adından bahsedilse bi-

Türkiye artık Tekelci Şirketler aracılığıyla emperyalist devletlere AR-GE desteği de sağlamaktadır.

le ulusal BT politikalarının en azından yetersiz olduğu bu politikaların kamu çıkarlarına uygun olarak belirlenmediği söylenebilir.

Belirlenen stratejilerin de;

TŞ'lerle işbirliği yapan firmalarla ağırlıklı ve/ya da TŞ'lerin istediği doğrultuda olduğu,

Merkezsiz ve denetimsiz olduğu,

Kâr amaçlı olduğu, gözlenmektedir.

BT alanında gözlemlenen olumsuzlukların, ABD ve AB güdümündeki ekonomik sosyal ve siyasal politikaların, bir başka deyişle, küreselleş(tir)me politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı açıktır.

Ulusal BT politikaları için ön koşullar

1) Küreselleş(tir)meyi doğru yorumlamak

Küreselleş(tir)me, zengin ya da metropol sermayenin kârlılıklarını sürdürmek için uyguladıkları yeni-liberal politikaların bütünüdür. Bu amaca yönelik olarak, dünya ekonomileri tek bir pazara dönüştürülmek istenmektedir. Bu da ulusal devletlerin denetim güçlerinin yok edilmesi, en azından sınırlandırılmasıyla olasıdır.

Küreselleş(tir)me ideologları, küreselleş(tir)meye karşı çıkmayı, dünya ticaretinden pay alma etkinliklerine karşı çıkmak şeklinde yorumluyorlar. Oysa yeni-liberal politikaları kabul etmeden, ulusal ve devletçi-planlamacı ekonomi-

Küreselleş(tir)me ideologları, küreselleş(tir)meye karşı çıkmayı, dünya ticaretinden pay alma etkinliklerine karşı çıkmak şeklinde yorumluyorlar. Oysa yeni-liberal politikaları kabul etmeden, ulusal ve devletçi-planlamacı ekonomilerle de dünya pazarına çıkmak olasıdır.

lerle de dünya pazarına çıkmak olasıdır. Bu iki konu, sürekli ve kasıtlı olarak bir-biriyle karıştırılmaktadır. Küreselleş(tir)meciler bağımsız kalkınma fikrini marjinalleşme tehlikesi olarak da görüyorlar. Onlara göre ekonomide bağımsız kalkınma girişimleri, Türkiye'yi TŞ'lerle eklemlenmiş fason üretim siparişlerinden mahrum bırakacak ve daha da fakirleşmeye neden olacaktır. Daha ilerisi merkez ülkelerin, bunların denetimindeki örgütlerin ve medyanın gazabını çekecek ve Türkiye kuşatılacaktır.

2) Özelleştirme politikalarına karşı çıkmak

Küreselleş(tir)meyle çevre ülkelerine dayatılan önemli konulardan birisi, belki de en önemlisi özelleştirme olmuştur.

Bu doğrultuda, Türkiye'de de 1980'li yıllardan bu yana sanayi, tarım ve hizmet sektörlerinde görev yapan KİT'ler özelleştirilmektedir.

Özelleştirme ile devletin ekonomideki etkinliği gerilemiş ve denetim ağırlıklı olarak TŞ'lerin egemenliğine girmeye başlamıştır. Özelleştirmeyle aynı zamanda Türkiye'de BT üretiminde önemli gerilemeler ortaya çıkmıştır. Bu konuda iki örnek verilebilir;

Birinci örnek, TELETAS'ın özelleştirilmesiyle ilgilidir. Teletas'daki kamu payının satılmasıyla ARLA adlı araştırma birimi kapatılmıştır. Arla'da çalışan Türk mühendislerin kimilerinin şimdilerde ünlü Silikon Vadisi'nde çalıştığı söyleniyor.

İkinci örnek, TİGEM (Tarım İşletme-

Türkiye, AB 6. Çerçeve Programı'na 2003 yılında ortak olmuştur ve bu programa TÜBİTAK aracılığı ile 250 milyon Avro ödemiştir. Buna karşılık, Türkiye proje katılımının parasal getirisinin 10 milyon Avro olduğu belirtilmektedir.

leri Genel Müdürlüğü'ne bağlı kamu çiftliklerin özelleştirilmesidir. TİGEMLER, tarımcılar için araştırma materyali sağlayan kurumlardı. Bu kurumlarda tohum ve damızlık üretme ile ilgili araştırmalar, ziraat ve veteriner fakülteleri tarafından yapılıyordu. Bu çiftliklerin kimileri 49 yılına özelleştirildi. Şimdilerde, tarım araştırmacılarının AR-GE yapacakları materyal neredeyse kalmadı. Cumhuriyet'in seksen yıllık birikimleri heba edildi.

Bu nedenden dolayı; özelleştirmeye karşı çıkmadan Ulusal BT politikalarını savunmak olası değildir.

3) Devletçiliği / Kamuyu savunmak

Türkiye TŞ'lerin güdümünde yeni-liberal politikaları uygulamaya çalışıyor. Bu bağlamda "Ekonomiyi ne kadar liberalleştirirsek piyasa dinamikleriyle kendiliğinden kalkınırız. Liberalleşme olmaz-

sa, yabancı sermaye de gelmez", gibi fikirler kamuoyuna pompalanıyor.

Neredeyse herkes liberal oldu. Devletçi olanları bile örtük olarak fikirlerini belirtir oldular. Ancak bugünün gelişmiş ülkelerinin liberal küresel sistem ile değil, güdümlü ve koruyucu bir ekonomik düzenle bu düzeye geldiği unutturuldu. Bu ülkeler birikimlerini tamamladıktan sonra, TŞ'ler ile dünya pazarlarını ele geçirmek için serbest pazara yöneldiler. Küreselleş(tir)me politikaları onlara uygun olabilir. Türkiye gibi çevre ülkeleri, dünya pazarlarına TŞ'lerin denetimindeki firmalarla değil, devletin öncülüğünde kamu ağırlıklı firmalarla çıkabilir, rekabet edebilir. Çin, Hindistan, Kore gibi ülkeler böyle yapmıyorlar mı?

Bu nedenlerle ekonomide de devletçiliği örtük değil, açıkça savunmak zorunluluğu vardır.

4) Türkiye'de Araştırma Alanı'nı sağlıklı tanımlamak / AB ve AB araştırma fonlarına karşı çıkmaktır.

Türkiye Araştırma Alanı'nı sağlıklı bir şekilde tanımlamak, Ulusal BT politikalarının ön koşullarından biridir.(15,16) Türkiye Araştırma Alanı'nı belirlemek için birinci koşul, Ulusal BT politikası ve buna bağlı yol haritasının belirlenmesidir. İkinci koşul, kararlılık ve sürekliliği sağlamaktır. Üçüncü koşul ise, önceliklerin belirlenmesidir. Ancak bu konularda, oydaşmanın (konsensüs) siyasi görüş ve çıkar ayrılıkları nedeni ile sağlanabilmesi de olası değildir. Oydaşma, Türkiye'nin Batı'ya değil, kendi beyin gücüne dayanan ulusal politikaların üretilebilmesi konusundaki askeri müştereklere sahip toplumsal katmanlarla gerçekleştirilebilir(17).

Bununla birlikte 2004 yılında "TÜBİTAK, Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları, 2003-2023 Strateji Belgesi"nde bu konuda stratejik bir temel yanlış yapılmış, "Avrupa araştırma alanı ile bütünleşecek Türkiye araştırma alanının yaratılması" yaklaşımına yer verilmiştir. Sözü edilen stratejik yaklaşım üzerine belgede öncelikli teknoloji alanları sıralanmıştır.

Bu yaklaşımın sonucu olarak, Türkiye'yi yöneten hükümetler ve üniversite yöneticileri, yıllardır araştırma etkinlikleri

Özelleştirmeler uluslararası bağımlılığın temel politikalarından birisidir.

TÜBİTAK 2003-2023 Strateji belgesi'nde yaptığı yanlış düzeltmeli, teknoloji önceliklerini Türkiye'nin ihtiyaçlarına göre sıralamalıdır.

için kaynak yokluğundan yakınan bilimcileri AB (Avrupa Birliği) fonlarına yönlendirmişlerdir.

Türkiye, AB 6. Çerçeve Programı'na 2003 yılında ortak olmuştur ve bu programa TÜBİTAK aracılığı ile 250 milyon Avro ödemiştir. Buna karşılık, Türkiye proje katılımının parasal getirisinin 10 milyon Avro olduğu belirtilmektedir. Sonuç olarak Türkiye bu işten, ciddi miktarda zararlı çıkmıştır. Bununla birlikte, bu görünümün faturası bilimcilere çıkarılarak Türk bilimcilerinin deneyimsizliğine, proje yazmayı bilmemeye, işbirliği yeteneklerinin zayıflığına ve çerçeve programlarının ruhunu anlamamaya bağlanmıştır. Bugünlerde de, 7. Çerçeve Programı'na da verilmek üzere proje hazırlıkları yapılıyor. Ancak sonucun 6. Çerçeve Programı'nda olduğu şekilde ortaya çıkacağı açıktır. Türkiye, Avrupa Araştırma Alanı'na mali kaynak aktarmaya devam edecektir.

Bununla birlikte temel sorunun bu olmadığı da açıktır. Türkiye 7. Çerçeve Programı'na yatıracağı paranın tümünü geri alsa bile, ülkenin bilimsel üretimi doğrudan Avrupa sermayesinin çıkarları doğrultusunda yönlendirilmiş ve şekillendirilmiş olacaktır. Bu şekilde Türkiye

bilimcileri, Avrupa Şirketlerinin AR-GE etkinlikleri için, ucuz emek gücü cennetine dönüştürülecektir.

Türkiye büyük sermaye çevreleri bile "Türkiye Çerçeve Programlarına çok para ödüyor ve karşılığında da çok düşük bir geri kazanım alıyor. ... Çerçeve programlarına karşı çıkmadan başka bir formül bulunabilir; örneğin daha az para koyarak bu süreç idare edilebilir" diyorlar.(18)

Türkiye bilimcileri, Türkiye Araştırma Alanı ile Avrupa Araştırma Alanı arasında çok önemli ayrımların varlığını bilmek zo-

Bu nedenle, Ulusal BT politikaları için; ulusal bir ekonomi politikası, ulusal bir sosyal politika, ulusal bir sanayi, tarım ve hizmet politikalarının üretilmesi zorunludur. Bu programın ekonomik temeli, planlı karma ekonomiden geçmektedir.

rundadırlar. Bu nedenle, öncelikle Vizyon 2023'te dile getirilen temel yanlışlığın düzeltilmesi gerekmektedir. Bu temel yanlış yeterince kavranamazsa, AB fonları ilk aşamada kaynak sıkıntısı çeken bilimcilere bir olanak olarak gözükebilir. Ancak bilimciler, uzun süreçte, ülkenin AR-GE etkinliklerinin Avrupa'ya bağımlı kılacağı zararları ve yıkımları düşünmek, irdelemek ve sorgulamak zorundadırlar. Bunun sonucu olarak, uygulanan sisteme karşı çıkmak, bilimcilerin yurtlarına ve toplumlarına karşı birincil sorumluluklarıdır. Bunun aksi ise, bilim ve teknolojiye taşeronluğa (alt yüklenici) soyunmaktır. Taşeronluğu kabul etmektir.

Türkiye ile Avrupa arasında araştırma alanı açısından, önemli doku uyumsuzluğunun varlığı, birçok konuda gözlemlenebilir. Konuyu, hayvan yetiştirme biliminden bir örnek ile açıklamak istiyorum. Türkiye'nin hayvan yetiştirme konusunda önemli önceliklerinden birisi, birim hayvan başına verimliliği artırmaktır. Buna karşılık Avrupa'da hayvan ırklarında verimlilik açısından üst sınırlara ulaşılmıştır. Bu açıdan Avrupa ile ortak çalışma alanı yok gibidir. Onların tek amacı, giderek kendilerine yük olan ürün stokları ve bunları üreten hayvanlardan kurtulmaktır. Nitekim, son otuz yıldır ürün stoklarını eritmek için çok ucuz fiyatlarla Türkiye'ye süt tozu, peynir ve et gibi hayvansal ürünleri satmışlar, stokları tüketemeyince bunları yaratan sığırlardan kendilerini kurtarmak için Dünya Bankası'nı devreye sokmuşlardır. Uzun süreli ve düşük faizli krediler sağlayarak Türkiye'ye 300 bin başa yakın sığırı pazarlamışlardır. Yönlendirdikleri bu politika, Türkiye'de yapılması gereken ıslah etkinliklerini geciktirmiş, hatta geriletmiştir. Dışarıya dayalı bu politika, hayvancılığımızın geliştirilmesine de hizmet etmemiş, getirilen bu hayvanların yarısına yakını ölmüş ya da kasaba gitmiştir. Sonuçta fakir Türk çiftçisi, zengin Avrupalı çiftçiye yardımcı olmuştur.

Bu nedenle ulusal BT politikaları için Türkiye Araştırma Alanı'nı sağlıklı bir şekilde tanımlamak / AB ve AB araştırma fonlarına karşı tavır koymak zorunluluğu vardır.

Sonuç

BT'nin toplumsal hayatı etkilediği doğrudur. Ancak BT'yi küreselleş(tir)me ideologlarının söylediği gibi, serbest piyasa ekonomisini izlemeye zorlayan, daha doğrusu tekelleri büyük sermaye güdümüne girmeyi zorunlu kılan, asli ya da nihai güç olarak görmek, anlamlı gözükmektedir.

Bu nedenle, ulusal BT politikaları için ulusal bir ekonomi politikası, ulusal bir sosyal politika, ulusal bir sanayi, tarım ve hizmet politikalarının üretilmesi zorunludur.

Ulusal politikalar, bütün ulusal sınıf ve katmanların birlikte oluşturacağı ulusal demokratik programlar kapsamında gerçekleştirilebilir. Bu programın ekonomik temeli, planlı karma ekonomiden geçmektedir.

Türkiye'de gelişme ve sanayileşmeyi yeni liberal politikayla sağlamak olası olmamıştır. Böyle bir strateji geçerli ya da başarılı olsaydı, Türkiye düzlüğe çıkardı, dünyanın en borçlu ülkelerden biri durumuna gelmezdi. Ya da kayıtsız koşulsuz bu politikaları uygulayan Güney Amerika ülkeleri kalkınırdı.

Burada bir saptamayı yapmak zorunluluğu vardı. Küreselleş(tir)me ideologlarının dayattığı gibi;

Özelleştirme,

Devletin küçültülmesi ve sosyal devlet konumundan uzaklaştırılması,

Sınırsız serbest ticaret politikaları,

çevre ülkelerinde emeğiyle geçinen çalışanların, köylülerin ve ulusal nitelikli sermayenin lehine olmamıştır.

Buna karşılık, anılan küreselleş(tir)me politikaları;

Dünya sisteminde egemen konumunda olan gelişmiş ülke sermaye sınıfının ve onların çıkarlarını temsil eden devletlerin,

Bu sınıf ve devletlerin denetimdeki kuruluşların,

Az gelişmiş ülkelerde devlet üzerine nüfus sahibi olan, onu yönlendiren ve çıkarları TŞ'lerle birlik olan sınıfların, çıkarına olmuştur.

Özetle, Türkiye ulusal BT politikaları üretimi için iki seçenekle karşı karşıyadır. Birinci seçenekte, küreselleştirilen sistem içinde kalarak merkez ülkelerin ve TŞ'lerin izin verdiği ölçüde BT üretmektedir. Bunun daha çok taşeronluk şeklinde olacağı açıktır. Sistem içinde teslimiyet ve uluslararası ekonomik bütünlüşme, aynı zamanda şimdikinden daha yüksek düzeyde, kutuplaşmayı yaratacaktır. Bir başka deyişle, sınıflar ve bölgeler arası eşitsizlik artacaktır.

İkinci seçenek ise, bağımsızlığa yönelerek kapitalist merkezlerin onayını almadan, kendi gücüne dayanan bir kalkınma çabasını ve buna bağlı olarak BT üretmektir. Çözümün kendimizden geçtiğine inandığımız ve örgütlendiğimiz ölçüsünde buna olanak vardır. Önümüzde en canlı örnek ise, Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde gerçekleştirdiğimiz Cumhuriyet'tir.

DİPNOTLAR

- 1) Küreselleşme, merkez ülkelerinde üretilen sosyo-ekonomik politikalara verilen genel bir terimdir. Bu politikalar, çevre ülkelere farklı yaptırımlarla kabul ettirilmeye çalışılmaktadır. Çevre ülkeleri için burada bir edilgenlik vardır. Bu nedenle uygun terimin, küreselleşme değil, küreselleştirme olması gerektiği kanısındayım. Diğer yandan, uluslararası sermaye akışını denetleyen ve bankaların büyük bir kısmının sahibi ve yöneticileri ABD/AB olduğundan küreselleştirilmeden daha çok emperyalizmden söz etmek daha doğru. Küreselleştirme, gerçek iktidar ve egemenlik yapısının anlaşılmasını zorlaştıran, saklayan ve örten bir ideolojik kavramdır.
- 2) İşletme Bilimi kaynağında, uluslararası tekelleri şirketlere, çok uluslu (ÇUŞ) ya da ulusötesi şirketler deniliyor. Yakıştırılan bu nitelendirmelerle (sıfatlarla), anılan şirketlerin ülkeler ve uluslara eşit bir şekilde yaklaştığı, ayırım göstermediği anlatılmak isteniyor. Oysa bu şirketlerin, karlarını hangi ülkelerde topladıkları ve AR-GE etkinliklerini nerede yaptıklarını bakmak gerekiyor. Bu nedenle, bu şirketlere çokuluslu ya da ulusötesi örgütler değil, merkez ülke ekonomilerinin bir parçası olarak görmek, daha gerçekçidir. Özetle, bu şirketler, az sayıdaki merkez ülkelerinin örgütleridir. Tekelleri şirketler olarak nitelendirilmeleri, daha uygundur.
- 3) Kaymakçı, M., 2003. Küreselleştirme Sürecinde Türkiye'de Bilim Ve Teknoloji Politikaları, Cumhuriyet Bilim-Teknik, Sayı: 882.
- 4) Oktik, N., 2002. Globalleşme ve Yüksek Öğretim, Doğu Batı, Yıl:5, Sayı: 18.
- 5) Coffield, F.; Williamson, B., 1997. Repositioning Higher Education, Society for Research into Higher Education and Open University Pres.
- 6) age.
- 7) Dede, N.O., 2004. (Çeviri) İlaç Şirketleri Durmadan Yeni Hastalıklar Yaratıyor, Cumhuriyet Bilim-Teknik, Sayı: 888 (Kaynak: Der Spiegel, 33/2003).
- 8) Geçtiğimiz günlerde bu konuyu gündeme taşıyan John le Carré'nin romanından uyarılan Arka Bahçe "The Constant Gardener" adlı bir film gösterime girdi. Filimde büyük ilaç firmalarının silah firmaları ve

satıcılarıyla kol kola olduğu da vurgulanıyor.

- 9) Somel, C., 2002. Az Gelişmiş Perspektifinden Küreselleşme, Doğu Batı, Yıl: 5, Sayı: 18.
- 10) Petras, C., 2002. Küreselleşme ve Direniş. Cosmopolitik Kitaplığı 1, İstanbul.
- 11) Küreselleştirme ideologları, çağımızın bir anlamda "bilgi çağı ve toplumu" olduğunu belirtiyor ve bilgiye herkesin kolaylıkla erişebileceğini ileri sürüyorlar. Ancak, daha öncede belirttiği gibi, bilgiye ulaşma ve kullanma, TŞ'lerin denetimi altındadır. Bu nedenle, çevre ya da yarı çeper ülkeler, TŞ'lerin izin verdiği ölçüde bilgi tüketicisi olabilmektedirler.
- 12) Ger, M., 2001. Finansman ve Uluslararası Komisyonu Konuşması (Ed.) Şahin, Ş., (İç.) Türkiye'de Ar-Ge: Strateji ve Politikalar, Bited Yayınları, İstanbul.
- 13) Özlem, D., 1999. Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci Bütün Eserlerine Doğru 4, İnkılap Kitap Evi, İstanbul.
- 14) Merkez ülkelerdeki "bilimsel yayın dergiciliğinin" yıllık cirosunun 1995 rakamlarına göre yaklaşık 20 milyar dolar civarında olduğu, bunun 5 milyar dolarlık bölümünü, çoğunluğu akademisyenler olmak üzere çevre ülkeler insanlarının ücret karşılığı yayımlanan yazılardan sağlandığı belirtilmektedir. Günümlüde ise bu rakamın daha da yükseldiği rahatlıkla söylenebilir.
- 15) Kaymakçı, M., 2005. Türkiye'nin Ulusal Bilim ve Teknoloji Vizyonu, 2023 Üzerine Temel Bir Yanlış, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Aylık Atatürkçü Dergi, Sayı: 83.
- 16) Bursalı, O., 2004. Ulusal Parti Programı, Cumhuriyet Bilim-Teknik, Sayı: 910.
- 17) Göker, A., 2005. Küreselleşme, Teknoloji Ve Ulusal Strateji Paneli, Ankara.
- 18) İbaşı, A., 2006. Avrupa Çerçeve Programlarına Başka Türlü Katılım, (İç.) Arçelik: Türkiye'nin Patent Öncüsü, Cumhuriyet Bilim-Teknik, Sayı: 1000.

KAYNAKÇA

- 1) Kaymakçı, M., 2003. Küreselleştirme Sürecinde Türkiye'de Bilim Ve Teknoloji Politikaları, Cumhuriyet Bilim-Teknik, Sayı: 882.
- 2) Oktik, N., 2002. Globalleşme ve Yüksek Öğretim, Doğu Batı, Yıl:5, Sayı: 18.
- 3) Coffield, F.; Williamson, B., 1997. Repositioning Higher Education, Society for Research into Higher Education and Open University Pres.
- 4) Dede, N.O., 2004. (Çeviri) İlaç Şirketleri Durmadan Yeni Hastalıklar Yaratıyor, Cumhuriyet Bilim-Teknik, Sayı: 888 (Kaynak: Der Spiegel, 33/2003).
- 5) Göker, A., 2004. Bilim ve Teknolojide AB'yi Yakalamak (2), Cumhuriyet Bilim-Teknik, Sayı: 921.
- 6) Somel, C., 2002. Az Gelişmiş Perspektifinden Küreselleşme, Doğu Batı, Yıl: 5, Sayı: 18.
- 7) Petras, C., 2002. Küreselleşme ve Direniş. Cosmopolitik Kitaplığı 1, İstanbul.
- 8) Kaymakçı, M., 2006. Tekelleri Sermaye Güdümündeki Teknoloji, Haber Ekspres, 3 Mayıs.
- 9) Ger, M., 2001. Finansman ve Uluslararası Komisyonu Konuşması (Ed.) Şahin, Ş., (İç.) Türkiye'de Ar-Ge: Strateji ve Politikalar, Bited Yayınları, İstanbul.
- 10) Özlem, D., 1999. Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci Bütün Eserlerine Doğru 4, İnkılap Kitap Evi, İstanbul.
- 11) Kaymakçı, M., 2005. Türkiye'nin Ulusal Bilim ve Teknoloji Vizyonu, 2023 Üzerine Temel Bir Yanlış, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Aylık Atatürkçü Dergi, Sayı: 83.
- 12) Bursalı, O., 2004. Ulusal Parti Programı, Cumhuriyet Bilim-Teknik, Sayı: 910.
- 13) Göker, A., 2005. Küreselleşme, Teknoloji Ve Ulusal Strateji Paneli, Ankara.
- 14) İbaşı, A., 2006. Avrupa Çerçeve Programlarına Başka Türlü Katılım, (İç.) Arçelik: Türkiye'nin Patent Öncüsü, Cumhuriyet Bilim-Teknik, Sayı: 1000.

İktisat ekolleri ve Türkiye gerçekleri

Çokuluslu şirketler melek mi, şeytan mı?

Yabancılar bir yandan kısa süreli sermaye giriş-çıkışlarıyla Türkiye'nin kanını emmeye devam etmekte, diğer yandan ülkenin en önemli sektörlerindeki "hayati kuruluşlara" el koymaktadır.

MF-Dünya Bankası güdümlü ve "faiz-kur-borsa üçgenine dayalı" ekonomi politikalarını tercih eden "özelleştirmeci" siyasi iktidarın ve onun alkışçısı bir grup iktisatçının, son dönemlerde ağızlarından düşürmedikleri bir söylem var: "Doğrudan yabancı sermaye yatırımları gelecek, bütün sosyo-ekonomik sorunlarımız çözülecek!"

Gerçekten böyle mi? Doğrudan yabancı yatırım (DYY) her zaman ev sahibi ülkelere olumlu etkilerde bulunur mu? Olumlu etkilerde bulunacağını varsayarsak bile, çokuluslu şirketler (ÇUŞ) "verili koşullarda" Türkiye'de "yeni yatırım" yapıp, "yeni teknoloji" getirir ve "yeni iş yerleri" açar mı?

Günümüzde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çok önemli bir bölümünün ÇUŞ'ler tarafından yapıldığı bilinen bir gerçek. En basit tanımıyla ÇUŞ'ler, belirli bir merkezden yönetilen ve aynı anda dünyanın çeşitli ülkelerinde mal ve hizmet üreten devasa organizasyonlar. "Doğrudan yabancı sermaye yatırımları"nı ise ÇUŞ'lerin ana merkezinin bulunduğu ülkenin dışındaki bir ülkede, yeni bir şirket kurması ya da mevcut bir yerli şirketi satın alarak veya sermayesini yükselterek kendisine bağlı bir duruma getirmesi olarak tanımlıyoruz.(1)

ÇUŞ'lerin gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) yarattığı sosyo-ekonomik etkileri

kuramsallaştırmaya yönelik çalışmalara baktığımızda ise bazı hükümet yetkilileri ve onların alkışçısı bir grup iktisatçının, yukarıda özetlenen "kolaycı beklentisinden" çok daha karmaşık bir yapı çıkıyor karşımıza.

Bazı iktisat ekollerine göre ÇUŞ'lerin etkileri

İktisat disipliniyle ilgilenenler iyi bilir ki, "ana akım iktisat ekollerinin" biraz dışına çıktığınızda, DYY ve ÇUŞ'lerin ev sahibi ülke üzerine yalnızca olumlu değil, olumsuz etkilerinin de olduğuna yönelik kapsamlı tartışmalarla karşılaşmanız mümkündür. Bu konularda, dünyaca ünlü bir akademisyenin, East Anglia Üniversitesi profesörlerinden Rhys Jenkins'in, 1980'lerin sonunda yayınlanan ve kanımızca halen önemini koruyan *Transnational Corporations and Uneven Development: The Internationalization of Capital and The Third World* başlıklı çalışmasından hareketle, bu tartışmaların bir kısmını aktarmaya ve Türkiye ile ilgili bazı gerçeklere dikkat çekmeye çalışacağız.(2)

Öncelikle, Jenkins'in ÇUŞ'leri olumsuz yönde eleştirenlerle, onları destekleyen iktisatçılar ve iktisat ekollerini, Marksist ve Marksist olmayan yaklaşımlar temelinde sınıflandırdığını görüyoruz. Bu yazıdaki kuramsal tartışmalar, ÇUŞ'leri destekleyen ve onları eleştiren yakla-

Doğrudan yabancı yatırım her zaman ev sahibi ülkelere olumlu etkilerde bulunur mu? Olumlu etkilerde bulunacağını varsayarsak bile, çok uluslu şirketler "verili koşullarda" Türkiye'de "yeni yatırım" yapıp, "yeni teknoloji" getirir ve "yeni iş yerleri" açar mı?

şimler içinden, Marksist olmayan yaklaşımlar ile sınırlandırılacaktır. Marksist olmayan yaklaşımlar içinde de ÇUŞ'lerin GOÜ'lerde olumlu etkiler yarattığı tezini savunan neo-klasik yaklaşım ile eleştirel bir tavır takınan global uzanım yaklaşımlarına odaklanılacaktır.

Neoklasik yaklaşım ve ÇUŞ'lerin lehindeki argümanlar

Jenkins'e göre, Marksist olmayan yaklaşımlar içinde ÇUŞ'lerin yaptığı yabancı yatırımların yararlarını savunan iktisatçılar, argümanlarını büyük ölçüde neo-klasik iktisat kuramı üzerinde geliştirmişlerdir. Bu görüşün taraftarları açısından ÇUŞ'ler, kaynakların optimum dağılımını sağlayan ve dünya refahını maksimize eden ajanlardır. ÇUŞ'lerin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan iktisadi faydaların dağılımı, hem ev sahibi ülkede hem de orijin ülkede olumlu etkiler ortaya çıkarır. Bu yaklaşım içinde öne çıkan ve 1960'lı yıllarda çok rağbet gören Sermaye Akımı Modelleri'ne göre, DYY ev sahibi ülkenin sermaye stokunu arttıran basit bir sermaye akımı olarak görülmektedir. Böylece, yabancı sermaye girişi sonucunda (alan) ülkenin toplam üretiminin artacağı, tam rekabet ve yerel sermaye stokuna olumsuz etkide bulunmayacağı varsayımları altında, yabancı sermayeye ayrılan kârlar çıkarıldıktan sonra ev sahibi ülkelerin gelirlerinin artacağı öngörülmektedir. Bu yaklaşıma göre, üçüncü dünyadaki sermaye kıtlığının neden olduğu "fakirlik kısır döngüsünü" kırmak için de DYY öne çıkarılmakta ve hatta bazı ana akım kalkınma iktisatçıları, iktisadi büyüme için gerekli olan ilave dövizin sağlanması ve yurtiçi tasarruflara katkı anlamında DYY'nin lehinde tavır takılmaktaydı. Neo-klasik kuramda, DYY ve ÇUŞ'ler üzerine olumlu görüşler öne sürülürken aşağıdaki varsayımlara dayanıldığını da okuyucuya hatırlatmakta fayda var:

- Tamamlayıcılık Varsayımı: Yokluğunda yerel üretimin olamayacağı alanlarda yabancı kaynaklar yerli kaynakları tamamlar.

- Piyasaların tam rekabete yakın bir model içinde işleyeceği varsayımı: Bunun sonucu aşırı kârların ortadan kalkacağı ve piyasa başarısızlıklarının da bu-

Neoklasik yaklaşım içinde öne çıkan ve 1960'lı yıllarda çok rağbet gören Sermaye Akımı Modelleri'ne göre, doğrudan yabancı yatırım, ev sahibi ülkenin sermaye stokunu arttıran basit bir sermaye akımı olarak görülmektedir.

yük ölçüde yanlış devlet politikalarından kaynaklanacağı öngörülür.

- Kaynak yaratma varsayımı: ÇUŞ'ler yalnızca mevcut yerel kaynakları tamamlamaya katkıda bulunmazlar, aynı zamanda ilave yerel kaynakların yaratılması ya da önceden kullanılmayan kaynakların kullanılmasını da sağlarlar.

1960'ların son dönemlerinde DYY ile ilişkili olarak neo-klasik kuramın vurgusunda bir kayma yaşanmıştır. Bu yıllarda vurgu, DYY'nin sermaye katkısı sağlanmasından ziyade teknoloji transferi boyutuna kaydı. DYY'nin sermaye akımı kadar "yönetim teknikleri" ve "teknoloji" gibi diğer faktörleri de içeren bütüncül bir doğasının olduğu; yoğunlaştırılmış piyasa yapıları ile DYY arasındaki güçlü bir ilişkinin varlığı ve yabancı yatırım kuramı ile dış ticaret kuramlarının birleştirilmesi gereksinimi, bu sürecin gelişiminde etkili olmuştur. Bu yıllarda Harvard Bussines School'da geliştirilen Ürün Devresi Kuramı üzerine çalışan bir grup yazar, yeni bir ürünün bulunuşu ile onun olgunlaşmasına kadar geçen safhaların özelliklerinden hareket etmiştir. Kuram, yatırım ve ticaret kalıplarındaki değişiklikleri açıklamaya yönelik olmasına rağmen GOÜ'lerdeki DYY'nin etkilerini de çözümlemek için bazı saptamalar yapmıştır. Kurama göre GOÜ'ler, ürünün olgunlaşma aşamasında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacak ve standartlaşmış ürünleri üretebilecektir. Ürünler; olgunlaştığında ve teknolojisi standart hale geldiğinde, rekabete konu olmaktadır. Böylelikle ev sahibi ülkenin, uygun dönemde teknolojiyi el-

de edebilmesi söz konusudur. Standartlaşma döneminde, ihracat pazarlarının, sonradan piyasaya giren firmalar ve yerli üreticiler tarafından paylaşıyor olması, öncü firmayı iç pazar payı ve kârların azalmasından doğan kayıpları giderme ve önleme davranışına iter. İşte bu dönemde ÇUŞ'ler ihracat pazarındaki ülkede üretime başlar. Teknolojik üstünlüğün tamamen ev sahibi ülke eline geçtiği bu dönemde, rekabeti maliyetlere göre yönlendirmek ön plana çıkar. Sonuçta malın fiyatını düşürmenin tek yolu, üretim süreçlerinin emek-yoğun bölümlerini GOÜ'lerdeki ucuz işgücü kaynaklarına yöneltmekten geçer.

Jenkins çalışmasında, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başından itibaren ÇUŞ'lerin gerçekleştirdiği yatırım ve ticaretin çözümlenmesi ile ilgili olarak yeni bir sentezin ortaya atıldığına dikkat çekmektedir. Literatürde, bu senteze çeşitli isimler verildiği görülmektedir; içselleştirme Kuramı (Buckley ve Casson 1976), Çağdaş Ortodoks Yaklaşım (Hod ve Young 1979), Eklektik Kuram (Dunning 1981), İşlemsel Yaklaşım (Caves 1982) gibi. Bu sentez-yaklaşımın temel iddiasına göre ÇUŞ'ler, piyasa başarısızlıklarından dolayı ortaya çıkmaktadır. Tüm piyasalar, mükemmel bir şekilde işleseydi, ana firmalar için farklı ülkelerdeki yavru şirketlerini kontrol etme ve aralarındaki piyasaları "içselleştirme" sıkıntısına katlanmak, zorunlu hale gelmeyecekti. Dolayısıyla içselleştirme, dış piyasalardaki piyasa eksikliklerini bypass etmenin bir yolu haline gelmiştir. Birçok alandaki bu aksak piyasa yapıları, ÇUŞ'lerin oluşumunu açıklamada önemli bir etken olarak kabul edilmektedir. Bu yeni kurama göre, teknoloji ya da pazarlama becerisi gibi "soyut varlıkları" içeren piyasalar; kamusal mal niteliği, tam olmayan bilgi ve belirsizlik gibi sebeplerle "aksak piyasalar"dır. Benzer şekilde, dikey olarak bütünleşmiş sanayilerde az sayıda oligopolcü firmanın varlığı ve bunların yatırımlarının uzun sürede olgunlaşması, içselleştirmeden kazançlar elde etmelerine neden olmaktadır. Kuramda, uluslararası alanda piyasa başarısızlıklarının en önemli kaynağı olarak "devlet müdahalesi" görülmektedir. Ticaret engellerinin varlığı, sermaye hareketlerine konan sınırlamalar ya da

Global Uzanım Yaklaşımı kuramcıları, ÇUŞ'lerin varlığını aksak piyasaların ortaya çıkmasının temel faktörü olarak görüyor.

Ülkeler arasındaki vergi oranı farklılıkları, bu gibi kontrollerin etkilerini en aza indirecek firma içi fiyatların oluşturulması yoluyla içselleştirmeyi teşvik edici bir işlev görür. Sonuçta kuramın ÇUŞ'lerin faaliyetlerine yönelik temel varsayımı, "doğal" ya da "devletin uyardığı" biçimiyle olsun "piyasa başarısızlıklarının" "dışsal" bir unsur olduğudur. Dolayısıyla ÇUŞ'ler kendi başına, bu gibi piyasa başarısızlıklarını yaratmazlar.

ÇUŞ'lere yönelik ulusalcı ya da eleştirel tartışmalar

Jenkins'e göre Marksist olmayan yaklaşımlar içinde ÇUŞ'leri olumsuz yönde eleştiren "Global Uzanım" yaklaşımının temelinde ise yukarıdaki tespitin tam aksi bir görüş yatmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen yazarlar, ÇUŞ'lerin oligopolcü yapısını vurgulayarak eleştirel bir tutum sergilemektedir. Literatürde bu yaklaşımın da farklı isimlerle anıldığı görülmektedir; Ulusalcı Yaklaşım (Lall 1974), Eleştirel Yaklaşım (Biersteker 1978) ve Endüstriyel Organizasyon Yaklaşımı (Newfarmer 1985) gibi. Bu yaklaşım yabancı yatırımları temelde ÇUŞ'lerin stratejisinin bir parçası olarak görür ve basit bir kaynak akımından farklılığını vurgular. Steve Hymer'in 1960'ların başlarında, ABD ekonomisine yönelik çalışmaları bu yaklaşımın temellerini oluşturur. Hymer'a göre yabancı ülkede öncü firmaların yavru firmaları kontrol etmesinin iki nedeni vardır:

- Yabancı firmalar için konulan sınırlamaları aşip özel bir üstünlük sağlamak,
- Birbirine ilişkili firmalar arasındaki rekabeti kaldırmak ve çatışmayı engellemek.

Kuramın odak noktası, ÇUŞ'lerin "pazar gücüne" dayanır. ÇUŞ'lerin bu gücünün kaynağı; sermayesi, teknolojiyi kontrol etmesi, ürünü farklılaştırması, reklam güdümlü pazarlama yapması ve hammaddelere ulaşmadaki ayrıcalıklar gibi bir dizi üstünlüğün bileşeni olarak ortaya çıkar. Yukarıda belirttiğimiz gibi, İçselleştirme Kuramcıları, piyasa başarısızlıklarını teknoloji, ürünlerin doğası ya da devlet müdahalesi gibi unsurlardan kaynaklanan dışsal bir olgu olarak kabul ederken, Global Uzanım Yaklaşımı kuramcıları, bu görüşün aksine ÇUŞ'lerin varlığını aksak piyasaların ortaya çıkmasının temel faktörü olarak görmektedir. Jenkins'e göre bu yaklaşım, ÇUŞ'lerin faaliyette bulunduğu GOÜ'lerdeki "pazar gücü" ile ilgili bir grup sonuca da ışık tutmaktadır. Kısacası bu sonuçlar "ne pahasına olursa olsun özelleştirmeyi ve yabancı sermayeyi teşvik eden" politikaları güden Türkiye için de önem taşımaktadır.

- Piyasa Yapısı: ÇUŞ'ler üçüncü dünya ülkelerinin oligopolcü piyasalarında yatırım yapma eğilimindedirler ve bu durumun, artan yoğunlaşmaya katkıda bulunduğu iddia edilmektedir.

- Tekelci Kârlar: ÇUŞ'lerin pazar gücü, ev sahibi ülkede tekeli kârları elde etmelerini destekler. Ancak ÇUŞ'ler ta-

rafından kullanılan transfer fiyatlaması gibi çeşitli muhasebe süreçleri nedeniyle bu kârlar yabancı yavru şirketlerin vergi gelirlerinde gözükmez.

- Pazar gücünün kötüye kullanılması-kısıtlayıcı iş uygulamaları: ÇUŞ'lerin faaliyetleri, çeşitli yollarla rekabeti sınırlar. ÇUŞ'ler tarafından teknoloji sözleşmeleri yoluyla lisans verilen firmalar ve yavru şirketler üzerine sınırlayıcı maddeler dayatılır. Dünya piyasalarına yapılacak ihracatın kısıtlanması bu sınırlamalardan yalnızca biridir.

- Talep Yaratma: ÇUŞ'ler, piyasaların belirlediği tüketici tercihlerinden çok kendi ürünleri için talep yaratmaya yönelik olarak pazar güçlerini kullanırlar. Bu durum, yerel koşullar için uygun olmayan ürünlerin pazarının genişlemesine ve zevk transferine yol açar.

- Faktör yer değiştirmeleri: DYY'nin bütüncül doğası ve ÇUŞ'lerin tekeli gücü, bazı faktörlerin yerel girdilerle değiştirilmesine neden olur. Yerel olarak elde edilemeyen ithal teknoloji ve bunun tamamlayıcısı yerel kaynaklar, yerel sermaye ve girişimcilik yerine, sermaye ve yönetim ithalatıyla getirilebilir. Bu durum yerel sanayinin yabancılaşmasına yol açabilir.

Jenkins'e göre bu görüşün en temel politika çıkarılaması, ÇUŞ'ler için bir "devlet kontrolüne" gereksinim olduğudur. Bu kontroller, hem ulusal hem de uluslararası bazda yapılabilir. Kontrol yapılacak alanlar olarak ise, özellikle "transfer fiyatlaması" ve "kısıtlayıcı iş uygulamaları" öne çıkmaktadır.

Yabancı sermaye ve Türkiye gerçekleri

GOÜ'lerde devletin ÇUŞ'lere ve yabancı sermayeye kontrol getirmesi konusu açılmışken, Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin de izlenmesi ve kontrol altına alınması zorunluluğunu öne çıkaran bazı gelişmelere değinmek gerekiyor. Öncelikle Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin özellikleri ile ilgili "yapılmış olan bazı sap-tamalara" göz atalım:(3)

- Son dönemlerde Türkiye'ye girmekte olan ve "üretim, istihdam ve yeni teknoloji" gibi unsurlarla hiçbir alakası olmayan "sıcak para"da yabancı serma-

İçselleştirme Kuramcıları, piyasa başarısızlıklarını teknoloji, ürünlerin doğası ya da devlet müdahalesi gibi unsurlardan kaynaklanan dışsal bir olgu olarak kabul ederken, Global Uzanım Yaklaşımı kuramcıları, bu görüşün aksine ÇUŞ'lerin varlığını aksak piyasaların ortaya çıkmasının temel faktörü olarak görmektedir.

ye kapsamında değerlendiriliyor ki, bu tür "kısa süreli sermaye hareketlerinin" Türkiye gibi GOÜ'ler açısından ne tür yıkıcı sonuçlar yarattığı, yaşanan deneyimlerle ortadadır. Ancak bu konu ayrı bir çalışma yapmayı gerektirecek kadar fazla önem taşımaktadır.

- Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye, büyük ölçüde "özelleştirme" ya da "kriz kanalları"ni kullanarak ülkeye sızmakta ve marka olmuş ya da stratejik alanlardaki yerli kuruluşları satın alma yolunu tercih ederek, yeni kapasite artışları yaratmamaktadır. Aslında bu yapılan, ÇUŞ açısından "yatırım", iken Türkiye açısından "plasman" olarak değerlendirilmesi gereken bir faaliyet biçimidir. 2004 yılı itibarıyla Türkiye'nin 212 milyar dolar olan toplam yükümlülükleri içinde doğrudan yabancı sermaye yatırımı stoku ancak 30 milyar doları bulmaktadır (yaklaşık yüzde 14). Bu 30 milyar doların yüzde 90'ından fazlası ise, "kurulu şirket alımları ve kazançların yeniden değerlendirilmesi" şeklindedir. Siyasilerimizin ve birtakım iktisatçılarımızın ümit bağladığı cinsten olan, "yeni işletmeler açacak ve iş alanları kuracak", "yeni teknoloji getirecek" yatırım miktarı ise 3 milyar dolarlık bir stok değeri taşımaktadır. Aynı yıl spekülatif nitelikli portföy yatırımlarının 51 milyar doları aştığı düşünüldüğünde, ümit bağlanan bu yatırım biçiminin ne denli küçük kaldığı ortaya çıkmaktadır.(4) Dolayısıyla, yeni yatırım yapmayan ÇUŞ'lerin de doğal olarak; üretim kapasitesini artırması, istihdamı yükseltmesi, ileri teknoloji getirmesi, ithal ikamesi yapması ya da ihracatı artırması gibi olumlu ekonomik etkiler yaratmasını beklemek hayalciliğin ötesine gitmemektedir.

Çokuluslu şirketlerin faaliyetleri, çeşitli yollarla rekabeti sınırır. Dünya piyasalarına yapılacak ihracatın kısıtlanması bu sınırlamalardan yalnızca biridir.

ÇUŞ'lerin pazar gücünün kaynağı; sermayesi, teknolojiyi kontrol etmesi, ürünü farklılaştırması, reklam güdümlü pazarlama yapması ve hammaddele ulaşmadaki ayrıcalıklar gibi, bir dizi üstünlüğün bileşeni olarak ortaya çıkar.

- Özelleştirmede büyük ölçüde blok satış yöntemi tercih edildiğinden, gelen ÇUŞ'ler oligopolcü alanlardaki tesislerin yönetimini ele geçirmekte ve rekabet konusunda da beklenen yararlar ortaya çıkmamaktadır. Ayrıca daha önce ulusal olan şirket, yabancıya eline geçtiğinden, yalnızca kâr sahibi ve vergi mükellefi değişmekte, dolayısıyla vergi gelirlerinde de bir artış beklenmemektedir. Bunun ötesinde transfer fiyatlaması ve kâr transferi yoluyla yurtdışına gelir transferleri artmaktadır.

Tam da bu aşamada, 2005 yılının Temmuz ayında *Milliyet* gazetesinde yayımlanmış olan bir röportajdan hareketle, Türkiye üzerine ilginç bir saptamayı aktarmak gerekiyor. Aslında saptama, Hükümet'in Başbakan Yardımcısı bir Devlet Bakanı'na ait. Bakan, Türkiye'de son dönemlerde yabancı sermayenin grosmarket-perakende, elektrik üretim-dağıtım, bankacılık ve telekom-iletişim gibi "gelirin yurtiçinde yaratıldığı" dört sektörde yoğunlaşma eğiliminde olduğunu vurguluyor. Bakan'a göre, "bu sektörlerin ortak özelliği, yaratılan gelir ya da tasarrufların yurtiçinde üretiliyor olmasıdır. Ne bankacılık, ne enerji, ne de söz konusu ettiğimiz diğer sektörlerde dış âlemden sağlanan ihracat geliri yoktur. Teknoloji ve sabit sermaye transferi de söz konusu değildir. Yapı değişmezse, yabancılar yurtiçinde üretilen gelir ya da tasarrufu alarak kendi merkezlerine aktaracaktır." Bakan, yabancı sermayeyle ilgili saptamalara, Tür-

kiye'nin önde gelen büyük banka ve holdingleriyle yaptığı özel görüşmeler sonrasında ulaştığını belirterek, bu durumda cari açığın da ilelebet kapatılamayacağını vurgulayıp, Arjantin'de yaşanan ekonomik krizlerin de bu yolla ortaya çıktığının altını çizmektedir.(5)

Doğru düzgün bir yabancı sermaye politikası olmayan Türkiye'de, uygulanan faiz-kur-borsa üçgenine dayalı ekonomi modeliyle, sıcak para politikaları, böylesine teşvik edilirken ve özelleştirme adına, Türkiye ekonomisinin temel taşları yabancılara peşkeş çekilirken, sonuçta ne mi olmaktadır? Yabancılar bir yandan kısa süreli sermaye giriş-çıkışlarıyla Türkiye'nin kanını emmeye devam etmekte, diğer yandan (Bir Bakan'ın altını çizdiği gibi) ülkenin en önemli sektörlerindeki "hayati kuruluşlarına" el koymaktadır. Bu kadar kolay varken de, "yeni yatırım" yapma, "iş alanları" açma ve "yeni teknolojiler" getirme gibi faaliyetleri de tercih etmemelerini, anlayışla karşılamak gerekmektedir.

Aktarılan kuramsal tartışmalarda ÇUŞ'lerin, ev sahibi ülkeye yönelik sosyo-ekonomik etkileri, DYY temelinde incelenmediğinden, daha yeterince DYY çekemeyen ve çektiği DYY de büyük ölçüde "kurulu tesislerin alımı ve kazançların yeniden değerlendirilmesinden" mütevellit olan Türkiye için "ÇUŞ'lerin şeytan mı, yoksa melek mi" olduğu sorusu "erken bir soru" olarak kalmaktadır. Ancak mevcut kuruluşlarımızın yönetimini ele geçiren bazı yabancı sermaye gruplarının, son dönemlerdeki tavrı dahi, bize bu konuda bazı ipuçları sunmaktadır. (Örn; bkz Türk Telekom tarife tartışmaları)

Son not: Şeytanın yalnızca dışımızda değil, içimizde de aranması gerektiği günler gelip de geçmektedir!

DİPNOTLAR

- 1) H. Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika, Uygulama, Güzem Yayınları*, 1996, s.645.
- 2) İlgili bilgiler; R. Jenkins, *Transnational Corporations and Uneven Development: The Internationalization of Capital and The Third World*, London: Methuen Press, 1987, s. 17-33'den yararlanılarak kaleme alınmıştır.
- 3) C. Dura, "Yabancı Sermaye Türkiye'ye Zarar Veriyor", *Türk Solu*, Sayı 88, 15.8.2005.
- 4) E. Yeldan, "Doğrudan Yabancı Sermaye Beklentisi ve TÜPRAŞ'ın Piyasa Fiyatı", http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Yeldan40_28Eyl05, 28 Eylül 2005
- 5) *Milliyet*, 11.7.2005.

Zamanın ayak izleri 4

Özel görelilik ve uzay-zaman

Genel rölativite veya genel görelilik zamanın ilerleyiş hızını, kütle-çekim alanının şiddetine bağlar. Yani Newton mekaniğinde olduğu gibi zaman kendiliğinden, tek başına var olan mutlak bir büyüklük değildir. Önceleri belirttiğimiz gibi, Ay'ın kütle-çekim alanında zamanın ilerleyiş hızı yerküre kütle-çekim alanındaki ilerleyiş hızından farklıdır. Ay'daki saatin tik takları Dünya'daki saatin tik taklarından daha yavaştır. Yani zaman mutlak değildir.

Yaşadığımız an içinde gör-
düklerimizin, geçmişte gör-
düklerimizden farklı oluşu
ile zamanı sezeriz. Zaman
gerçeği tanımlayan soyut
bir sezidir.

Newton zamanı mutlak bir büyüklük olarak düşünmüştür. Mutlak olmak kenden başka herhangi bir değişkene bağlı olmamak demektir. 1687 yılında yayınlanan Principia adlı ünlü eserinin tanımlar bölümünde "Zaman kendi doğasından kaynaklanan nedenler ile hiç bir dış etkene bağlı olmaksızın değişmeyen hızda akar" cümlesi ile zamanı tanımlamıştır. Burada metafizik bir içerik yoktur, ancak mutlak zaman sıradan bir öngörü de değildir. Cambridge Üniversitesi'ndeki ünlü Lucasian kürsüsünün Newton'dan önceki sahibi ve Newton'un hocası Isaac Barrow *Lectures Geometrice* (1670) adlı kitabında şöyle der: "Cisimler hareket halinde olsunlar veya olmasınlar olayların farkında olalım veya olmayalım zaman akışı devam eder." (Lucasian kürsüsünün günümüzdeki sahibi Stephan Hawking)

Fransız düşünür ve bilim adamı Pierre Gassendi ölümünden sonra yayınlanan (1658) *Syntagma Philosophicum* adlı kitabında şöyle der: "Evren ortaya çıkmadan önce de zaman akıyordu, şimdi de akıyor. Eğer tanrı evreni tekrar yaratmak isteseydi yok oluşu ve yeniden yara-

dılışı arasında da zaman yine akardı".

Görüldüğü gibi 17. yüzyıl düşünürleri arasında zamanın mutlak oluşu hakkında bir görüş birliği vardır. Bu nedenle, "Newton zamanın mutlak olduğunu neden kanıtlamamış?" gibi sorular o günlerde anlam taşımamıştır. Ancak bu tanımın yeterli olup olmadığı sorgulana gelmiştir. Tanımın temelinde iki kavram yatar. Birincisi zaman aralıklarının diğeri ise eş anlılığın mutlak oluşudur. Her ikisi de Newton Principia'sının ve 17. yüzyıl mekaniğinin dayandığı temel kavramlardır. Gerçekten eş anlılık mutlak mıdır? 250 sene sorulmayan soru budur. Bu soru genel anlamda mutlak ve görelilik büyüklüklerin bir bütün olarak anlaşılması gibi felsefi bir problem de doğurmuştur. Çok sayıda düşünür görelilik felsefesi üzerine kafa yormuştur. (Bu konuda en yeni örnek 2006 yılında yayınlanan, *Understanding Space and Time, The Philosophical Development of Physics from Newton to Einstein*, Robert Disalle)

Newton ve Einstein'ın zaman anlayışları

Newton evrenin kendiliğinden var olan doğal kronometresinin, her konumda aynı anı gösteren kozmik bir saat olduğunu ileri sürmüş ve bu iddia 250 sene bilim ve düşünce hayatına egemen olmuştur. Basit, sıradan insanların dahi

Einstein, Newton'u sıkıntıya sokan mutlak uzay ve mutlak zaman kabulünü uzay-zaman olarak tek bir geometrik temsile indirgemıştır. Görelilik kuramı, olayları üç boyutlu öklidyen uzayda değil, zamanı yeni bir boyut olarak gören dört boyutlu matematiksel uzayda analiz eder.

fazla düşünsel enerji sarf etmeden kavrayabilecekleri bir olgudur bu. Einstein'a kadar bütün düşünürler ve bilim insanları şimdiki anın ortak bir deneyim olduğunu sanmışlardır. 100 bin ışık yılı uzaklarda, içinde akıllı yaşamın var olduğu bir gezegende şimdi neler olduğunu kimse merak etmemiştir. Aklın mutlak zaman kabulüne tutsaklığı böyle soruların sorulmasını engellemiştir. Gezegenlere ait şimdiki anın var oluşu (uydu haberleşmelerinin anılığı göz önüne alındığında) bilinç altımızda evrensel bir anın var olduğunu kabule bizi zorlar. Kıtalar arası telefon görüşmeleri yapan iki kişi için bir şimdiki an teknik olarak tanımlıdır. Bu kabulü geliştirerek, galaksiler arasında da mutlak bir şimdiki anın var olduğunu ileri sürmek mantık ile çelişmez. Ancak iki ayrı olayın eş anlı olduğunu ileri sürerken ne demek istediğimiz hakkında bir fikrimizin olması gerekir. Kesin olan, iki farklı olayın farklı konumlarda aynı anda meydana geldiğidir. Olayların aynı anda meydana geldiğine de onları göerek karar veririz. Kararımız görme gibi fizyolojik bir olaya dayanır. Görme ise nesnelerden yansıyor gözümüze gelen ışık ile olanaklıdır. Bir başka deyişle akıl eş anlılığa onu görerek karar verir.

Einstein'ı etkileyen ünlü düşünür Mach, Newton'un mutlak zaman ve uzay kavramlarına felsefi açıdan karşı çıkmış; evrende her büyüklüğün ve her olayın göreliliği gerektiğini ileri sürmüştür. Newton kanunlarında atalet, yani kütle; cismin düzgün doğrusal harekete karşı gösterdiği direnç olarak tanımlanır. Düzgün doğrusal hareket (hızı ve yönü değişmeyen hareket) mutlak bir koordinat sistemine göre ölçülür. Ancak atalet, yani cismin kütlesi, hızın değişmediği ancak uzaya çakılı mutlak bir koordinat sistemine göre tespit edilebilir. Cismin kendisini hareket ettirmek için uygulanan kuvvete karşı kütlesi ile gösterdiği direnç bütün bir evren için geçerli mutlak bir koordinat sisteminin varlığını gerekli kılar. Böyle hareketsiz mutlak bir koordinat sisteminin varlığı Newton'un tanrıya bağladığı bir spekülasyondur. Şimdi eş anlılığın nasıl göreliliği bir kavram olduğu Einstein'ın ünlü düşünsel deneyini aktararak gösterilecektir

Ünlü tren deneyi

Doğru yol boyunca ilerlemekte olan bir tren vagonunda tasarlanan düşünsel bir deney ile eş anlılığın ne anlama geldiği açıklanır. Evrende tek mutlak büyüklük ışık hızıdır. Bu nedenle deney ışık hızının mutlak oluşu üzerine kurgulanmıştır. Uzunluğu L olan vagonun tam orta noktasında ön ve arka kapılara aynı anda lazer demeti gönderen bir ışık kaynağı yerleştirilir. Lazer demeti ön kapının üzerlerine düştüğünde yeşil, arka kapının üzerine düştüğünde kırmızı ışık yayınlayan düzenekler ile donatılmıştır. Tren doğal olarak ön kapı yönünde hareket eder. Kaynaktan aynı anda çıkan lazer demetleri, ön kapıya tren aynı yönde hareket ettiğinden biraz daha geç, arka kapıya biraz daha erken varır. Lazer demeti ön kapıya geldiğinde yayınlanan yeşil ışık vagonun ortasında bulunan gözlemciye biraz daha erken, arka kapıdan yayınlanan kırmızı ışık ise biraz daha geç varır. Ancak gerek ön gerekse arka kapıya yönlendirilen lazer demetleri ve kapılardan gözlemciye yönelen kırmızı ve yeşil ışık aynı anda gözlemci tarafından görülür. Görme işlemi tamamlandığından yeşil ve kırmızı ışığın yanmasını vagonun ortasındaki gözlemci eş anlı bir olay olarak algılar.

Lazer demetini yayınlayan gözlemci, tren yol kenarında hareketsiz diğer gözlemciyi tam geçerken düğmeye basarak arka ve ön kapılara lazer demetlerini göndermiş olsun. Her iki gözlemci de düğmeye basıldığında yani deney başlatıldığında ön ve arka kapılardan eşit uzaklıklarda bulunurlar. Vagonun içindeki gözlemci kırmızı ve yeşil ışıklarına eş anlı yandıklarını söyler ve kararı kesinir. Dışarıdaki gözlemciye göre lazer demetinin ön kapıya vardığında yayınladığı yeşil ışık dışarıdaki gözlemciden uzaklaşmakta, arka kapıya vardığında yayınladığı kırmızı ışık ise yaklaşmaktadır. Trenin içinde bulunan gözlemci için böyle bir durum söz konusu olamaz, çünkü kendisi de tren ile birlikte hareket etmektedir. Sonuç olarak dışarıdaki gözlemci arka kapıdan yayınlanan kırmızı ışığı yeşil ışıktan biraz daha önce görür. Tren ile birlikte hareket etmekte olan gözlemciye göre eş anlı olan bir olay dışarıda hareketsiz bir gözlemciye göre eş anlı değildir. Bu basit düşünce deneyi eş anlılığın göreceli olduğunu kanıtlar. Newton'un düşünemediği, Einstein'ın düşündüğü, görelilik kuramının başlangıcı bu hassas noktadır. Einstein eş anlılığın zaman aralıklarının göreliliği büyüklükler olduğunu ışığın doğası ile ilgili sorular üzerine kurgulamıştır.

Eş anlılık gibi zaman ölçümünün de göreliliği bir büyüklük olduğu, benzer bir düşünce deneyi ile kanıtlanır. Bilindiği gibi ışık hızı ölçülen tek mutlak büyüklüktür. Herhangi bir fiziksel büyüklüğün, örneğin zaman aralığının mutlak ölçümü ancak ışık hızına bağlı olarak yapılır. Hareket halindeki bir vagonun tavanına yerleştirilen bir lambadan çıkan ışığın tabana yerleştirilmiş aynadan yansıyıp tekrar lamba üzerine düşmesi ile geçen zaman bir standart olarak alınır. Bu salınan sarkacın saniyeyi vurması gibidir. Doğal olarak ışığın lambadan çıkıp aynadan yansıyıp geri dönmesi için geçen zaman sarkacın bir salınımında geçen zamandan çok kısadır. Zamanın ışık hızı ile nasıl ölçüldüğü Şekil 1'de gösterilmiştir.

Vagonun dışında konuşlanmış bir gözlemci ise zamanı içerdeki hareketsiz gözlemciye göre farklı ölçer. Deneyde zaman ölçümü ışığın belli bir uzunluğu alış süresine göre düzenlenmiştir. Hareketsiz gözlemciye göre ışık tavadaki lambadan tabandaki aynaya düşer. Aynadan yansıyıp tekrar geri döner. Işığın aldığı yol lamba ve ayna arasındaki uzaklığın iki katıdır. Dışarıdaki gözlemciye göre ışığın aldığı yol, lamba ve ayna da hareketli olduğundan aralarındaki uzaklığın iki katından daha uzundur. Dışarıdaki gözlemcinin lambadan çıkan ışığın aynaya ulaşması, yansıyıp geri dönmesini nasıl gözlediği Şekil 2'de gösterilmiştir. Işık lambadan çıktıktan sonra ayna yüzeyine düşmesi için aldığı yol daha uzun olduğundan dışarıdaki gözlemci zamanı vagonun içindeki gözlemciye göre daha uzun ölçecektir. Görüldüğü gibi zamanın ayak izleri hareketli ve hareketsiz gözlemciye göre farklıdır.

Vagon içindeki gözlemci için zaman daha kısa geçecektir. Bu durumda dışarıdaki gözlemcinin içerdeki gözlemciye göre daha çabuk yaşlanması gerekir gibi bir sonuç çıkar.

Şekil 1. Zamanın ışık hızı ile ölçülmesi.

Genel rölativite veya genel görelilik zamanın ilerleyiş hızını, kütle-çekim alanının şiddetine bağlar. Yani Newton mekaniğinde olduğu gibi zaman kendiliğinden, tek başına var olan mutlak bir büyüklük değildir. Önceleri belirttiğimiz gibi, Ay'ın kütle-çekim alanında zamanın ilerleyiş hızı yerküre kütle-çekim alanındaki ilerleyiş hızından farklıdır. Ay'daki saatin tik takları Dünya'daki saatin tik taklarından daha yavaştır. Yani zaman mutlak değildir. Bizim ölçtüğümüz lokal bir zamandır. Uzak yolu dizisinin ünlü karakteri Kaptan Kirk, geminin seyir defterine olayları belli bir yıldızın kütle-çekim alanında tanımlı zamana göre kayıt ettirir. Yani dizinin yazarı genel rölativitede zamanın ne anlama geldiğinin farkındadır. Dizinin geniş kitlelerin beğenisini kazanmasının nedeni, olayların belli ölçüde bilimsel mantık ile bağdaşmış olmasıdır.

Einstein kuramı, ışık hızını evrenin değişmeyen tek mutlak büyüklüğü olarak ele alır. Gerçekten de Michelson-Morley deneyi ışık hızının ölçüm yapılan koordinat sisteminin hızından bağımsız bir büyüklük olduğunu göstermiştir. Işık bilindiği gibi bir dalga hareketidir. Esasında, ışık veya en genel anlamda elektromanyetik dalgalar, elektrik ve manyetik alan şiddetinin dalgalanması ile meydana gelir. Görünür ışık, bu spektrumun çok dar bir bandını oluşturur. Maxwell kuramı elektromanyetik dalgaları, en düşük frekanslı uzun dalgaboylu radyo, TV, radar gibi haberleşme bantlarından yüksek frekanslı çok kısa dalgaboylu x-ışınlarına kadar geniş bir aralıkta belirler. Elektromanyetik dalgaların hızı, yani ışık hızı saniyede 300 bin kilometre olarak

ölçülmüştür. Bu hız, yukarda belirtildiği gibi, ölçümü yapan gözlemcinin hızından bağımsızdır, yani mutlak bir büyüklüktür. Newton'un yanlışlığı Einstein'ın fark ettiği diğer bir gerçek de budur.

Evrenin yaşı "hangi zaman"a göre hesaplanır?

Evrenbilimciler evrenin yaşını 14-15 milyar yıl olarak hesap etmişlerdir. Bu hesap bazı şüpheler içerir. Büyük patlamadan günümüze geçen sürenin zaman cinsinden değeri neye göre hesap edilmiştir? Ay zamanına göre mi yerküre zamanına göre mi? Diğer bir değişle evrenin yaşını hangi saat ölçer? Bu kararsız-

lıkları ortadan kaldıran, yerküreden çok uzaklarda bulunan Tedpole galaksisine göre hesaplanan yaşın da 14-15 milyar yıl olmasıdır. Yani evrende öyle bir saat mevcuttur ki nereye giderseniz gidin hangi kütle-çekim alanında bulunursanız bulunun, alan şiddetini göz önüne aldığınızda hep aynı sonuca ulaşırsınız. Evrenin bize aldırmanın saatinin tik takları hep aynı yaşı verir.

Gözlerimiz kırmızı ötesi ışınımına hassas olsaydı mikrodalga fırınının içini karanlık değil sönük bir pırıltı olarak görürdük. Bu ışınımına karşı göz fizyolojisi hassas değildir. Ancak hassas aletler yapabilmekteyiz. Göremesek bile var olduklarını tespit edebiliyoruz. Kozmik mikrodalga art alan ışımaları, büyük patlamadan 300 bin yıl sonraki dönemden kalan fosilleşmiş fotonlardır. Bu ışımaları antenlerimize düşürmeyi başardık, sıcaklıklarının eksi 270 derece olduğunu ölçebildik, evrenin bu dönemine ait bilgileri elde edebildik. Bu bilgilere dayanarak güvenilir evren modelleri oluşturduk. Kozmik mikrodalga art alan ışımaları, evrenin o dönemdeki sıcaklığının her konumda aynı olduğunu göstermiştir. Bu bulgu o dönem evrenin minimum entropi durumunda olduğunu kanıtlar. Evren o dönemde, bugün algıladığımız gök cisimlerinin tohumlarının dahi kendini gös-

Dışarıdaki gözlemcinin lambadan çıkan ışığın aynaya ulaşarak yansıyıp geri dönmesini gözlemesi.

teremediği, enerji yoğunluğunun her noktada aynı olduğu, düzensizliklerin belirmediği, düzenli bir sistemdir. Bu fiziksel tespit minimum entropi durumuna tekabül eder. Zaman bu dönemde bir ayak izi bırakmamıştır.

Evren, büyük patlamadan itibaren her konumda ve yönde özellikleri farklı olan bir evrim süreci geçirmiştir. Bu, zamanın doğası ile ilgili çok önemli bir bulgudur. Evreni çıplak gözle incellerseniz, galaksileri yıldızları ve gök cisimlerini saran bir sistem olarak görürsünüz. Evrenin, oluşumundan itibaren geçirdiği tüm evreler makro düzeyde ele alınır. Galaksiler, yıldızlar ve her türlü gök cisimleri lokal büyüklüklerdir. Bir bardak suya baktığınızda hiçbir zaman H_2O moleküllerini göremediğiniz gibi evrene makro düzeyde baktığınızda lokal büyüklükleri fark edemezsiniz. Evren, bir kap içindeki su gibi homojen bir oluşumdur. Kendisine ait büyüklüklerin ölçülmesinde ve hesabında lokal büyüklüklerin önemi sınırlıdır. Dolayısıyla 14-15 milyar yıl olarak verilen yaş lokal değil bütünsel bir hesabın sonucudur. Bu yaş Ay veya yerküre saatine göre değil evrenin kendisinin hiç şaşmayan tik taklarına göredir. Özel ve genel göreliliğin tanımladığı zaman, evrenin bütünselliğinin bir sonucudur.

Görelilik düşüncesi

Görelilik esasında klasik mekaniğe yabancı bir kavram değildir. Trende bulunan bir yolcuya göre demiryolunun kenarında hareket etmeden ayakta duran bir kişi hareketli, bu kişiye göre ise tren hareketlidir. Trenin içinde bulunan yolcular ise birbirlerine göre hareketsizlerdir. Buna Gallileo görelilik denir. Bir anlamda kim hareketli kim hareketsiz kesin olarak belli değildir. Einstein'ın görelilikten anladığı ise çok daha derindir. Birbirlerine göre sabit hızda hareket etmekte olan tüm gözlemcilere göre fizik kanunları aynıdır. Hangi hızda hareket ederse etsin tüm koordinat sistemlerinde ışığın ölçülen hızı değişmez. Işık farklı koordinat sistemlerinde ölçülen aynı uzunluğu eşit zamanlarda alır. Hiçbir madde ışık hızından daha yüksek hızlarda hareket edemez. Özel ve genel rölativitenin sonuçla-

Evren, büyük patlamadan itibaren her konumda ve yönde özellikleri farklı olan bir evrim süreci geçirmiştir.

rı olan bu bulgular zamanın ve uzayın doğasını anlayabilmenin ön koşullarıdır.

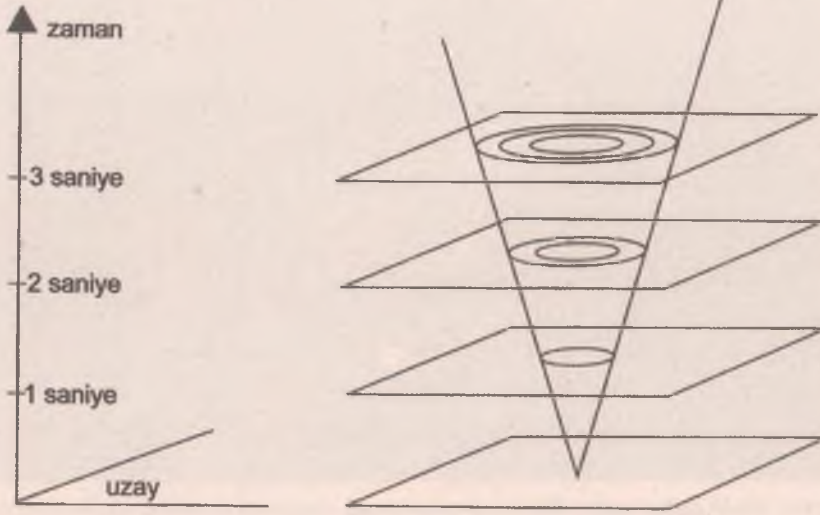
Bir cismin konumunu, en basit olarak birbirine dik, üç eksen üzerindeki izdüşümleri verir. Günlük yaşantımızda da farkında olmadan benzer koordinat sistemlerini kullanırız. Bir olayı, örneğin bir toplantıyı, toplantının yapılacağı yeri ve zamanı 1. Cadde, No: 25, Kat: 4 ve saat 14:30 gibi vererek adresleriz. Bir başka deyişle lokal olayları, konumu ve zamanı bir referans noktasına göre ayrı ayrı vererek belirleyebiliriz. Ancak evreni bir bütün olarak ele aldığımızda iş o kadar kolay değildir. Evrenin ne geometrik ne de kütle merkezi bulunmadığından, yani bir referans noktası bulunmadığından, evren için geçerli mutlak bir koordinat sistemi tanımlanamaz. Hangi koordinat sistemini seçerseniz seçin karmakarışık evren içinde örneğin Güneş'in konumunu belirleyen bir koordinat sistemi bulamazsınız. Dolayısıyla Newton kanunlarına göre meydana gelen hareketi gösterecek bir koordinat sistemi var olamaz. Bütün bu koordinat sistemi karmaşası içinde herhangi bir gök olayı belli bir konumda ve belli bir anda meydana gelir. Olay konum ve zaman ile tanımlıdır. Einstein, Newton'u sıkıntıya sokan mutlak uzay ve mutlak zaman kabulünü uzay-zaman olarak tek bir geometrik temsile indirgemıştır. Görelilik kuramı, olayları üç boyutlu öklidyen uzayda değil, zamanı yeni bir boyut olarak gören

dört boyutlu matematiksel uzayda analiz eder. Böyle yaparak Einstein, metafizik birer kavram olan mutlak uzay ve mutlak zamanı fizik düzlemine indirgemıştır. Üç boyutlu uzayın anlaşılmasında bir güçlük yoktur, ancak dört boyutlu uzayı kavramak o kadar kolay olmamıştır. Dört boyutlu matematiksel uzay, olayın meydana geldiği konumu ve zaman bilgisini bir bütün olarak ifade eder. Buna görelilik terminolojisinde uzay-zaman denir.

Şekil 2'de su yüzeyinde ilerleyen dalgaların zaman içinde konumlarının nasıl yer değiştirdiği gösterilmiştir. Dalgaların oluşup yayıldığı su yüzeyi yani olayın meydana geldiği uzay bir düzlemdir. Zaman bu düzleme dik olan eksen ile gösterilmiştir. Su yüzeyinde bir noktada meydana getirilen dalgalar zaman içinde iç içe geçmiş çemberler şeklinde yayılırlar. Görüldüğü gibi olayın meydana geldiği uzay ve dalgaların zamanla nasıl ilerlediği aynı şekil üzerinde gösterilmiştir. Bu, su üzerinde ilerleyen dalgaların bir uzay-zaman grafiğidir ve dalganın yayılması ile ilgili tüm bilgiler bu geometriden elde edilir. Einstein'ın yaptığı uzay ve zamanı aynı geometrinin birer parçası haline getirmektir.

Einstein kadar ünlü formül

Özel görelilik kuramı ayrıca kütle ve enerji arasındaki $E=Mc^2$ eş değerlilik bağıntısını verir. Bu formül adeta Einstein

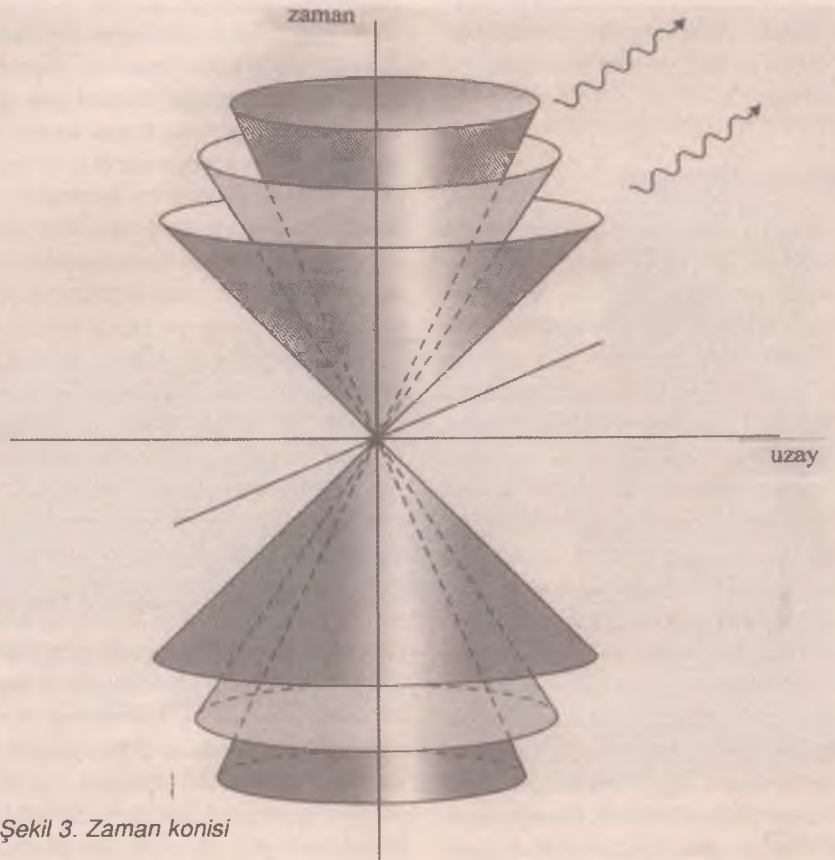
Şekil 2. Su yüzeyinde ilerleyen dalgaların zaman içinde konum değiştirmesi.

imajı ile bütünleşmiştir. M cismin kütlesini, c ışık hızını, E enerjiyi göstermektedir. Işık hızı, madde ve enerji arasındaki eşitliğin oranı sabittir. Bu bağıntı maddenin yoğunlaşmış bir enerji türü olduğunu söyler. Büyük patlama ile singüleriteden (tekillikten) fıskıran enerji, özel göreliliğe uygun olarak maddesel forma dönüşerek günümüzde algıladığımız evreni meydana getirmiştir. Maddenin herhangi bir yöntem ile yok edilmesi enerjinin açığa çıkması demektir. Güneş ve yıldızlarda nükleer tepkimeler sonucu meydana gelen kütle kayıpları enerji olarak uzaya yayılır. Güneşteki enerji, dört hidrojen çekirdeğinin kaynarak bir helyum çekirdeğine dönüşmesi sonucu oluşan kütle kaybının enerjiye dönüşmesi ile meydana gelir. Nükleer güç reaktörlerinde de enerji aynı fiziksel olay sonucu elde edilir.

Su yüzeyinde ilerleyen dalga örneğinde olduğu gibi uzay iki veya tek bir eksen ile temsil edilebilir. Örneğin yerküre üzerinde herhangi bir nokta enlem ve boylam, yani iki eksen ile belirlenir. Özel göreliliğin zamanın doğasını ve evrenin dinamiğini anlama bağlamında ortaya koyduğu en önemli ilke, maddesel parçacıkların ışık hızını aşamayacağıdır. Dolayısıyla evrendeki tüm maddesel sistemler ışık hızından daha düşük hızlarda hareket ederler. Yerküreye bağlı bir koordinat sistemine göre bir cismin

uzay-zaman içindeki yörüngesine, yani konumunu zamana bağlayan eğriye *dünya çizgisi* denir. Üç boyutlu uzay, yukarıda verilen yerküre örneğinde olduğu gibi, bir düzlem ile temsil edilebilir. Zaman düzleme dik doğrultuda bir eksenle gösterilir. Maddesel bir parçacık düzlem

üzerinde t kadar zamanda $d=vt$ çarpımı kadar bir yol alır. Burada " v " parçacığın hızıdır. Aynı zaman içinde ışık $D=ct$ çarpımı kadar yol alır. Özel göreliliğe göre " v " hızı daima " c "den küçüktür ($v < c$). Parçacığın aldığı yolun ışığın aldığı yola oranı d/D daima birden küçüktür, $v=c$ olduğunda bire eşit olur. Bu ise ışığın dünya çizgisinin zaman eksenine 45° derecelik bir açı yaptığı gösterir. Uzay iki boyutla temsil edildiğinde ışık hızının dünya çizgileri tepe açısı 45° derece olan koni üzerinde yer alırlar. Buna "zaman konisi" denir. Işık hızından daha düşük hızlarda hareket eden sistemlerin dünya çizgileri bu koninin içindeki koniler üzerinde yer alırlar. Sistemin geleceği zaman ekseninin pozitif yönünde gösterilirken, geçmiş zaman eksenine zıt yöndeki eksen ile gösterilir. Şimdiki an ise iki koninin tepelerinin kesiştiği nokta ile tanımlıdır. Koninin uzayı temsil eden düzleme göre simetriği olan koni içinde yer alan dünya çizgileri geçmiş olayları temsil eder. Şekil 3'te bu zaman konisi gösterilmiştir. *Özel görelilik zamanın ayak izlerini şekilde gösterildiği gibi çizer.*

Şekil 3. Zaman konisi

Hilmi Ziya Ülken'de "ihtiras" kavramının felsefi ve toplumsal boyutları

Ülken'e göre duygusal hayatta hâkim ve tek olarak yaratıcılık kazanan güce ihtiras diyoruz. Başka bir deyişle söylenecek olursa ihtiras; kişinin bütün kudretini belirli bir amaca, şuurlu ve düzenli bir eğilimler sistemine çevirmesi, insan üzerinde mutlak bir değer (olgunluk) derecesine yükselmesi ve kişiliğin baskın yönü durumuna gelmesidir.

Ölümünden beş yıl sonra İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Enstitüsü'nün bütününü Ülken'e ayırdığı sosyoloji konferanslarında Ülken'in insani amaçları yücelten bir aşk ahlâkına bağlı kaldığını ifade edilmektedir.

Türk sosyolog ve felsefecilerinden Hilmi Ziya Ülken'in (1901-1974) toplumumuza sunduğu tartışma konuları arasında ihtiras kavramı, kendi içinde oldukça zengin bir nitelik taşımaktadır. Gerçekte Ülken düşünce yaşamımıza sınırları tartışma konusu bile yapılamayacak öyle derin ve çok yönlü katkılarda bulunmuştur ki, onu bütün yönleriyle incelemeye ve toplumumuz için kapsamlı sonuçlara ulaşmaya çalışmak büyük bilgi, cesaret ve deneyim isteyen, belki uzun yılları içine alacak bir çabayı göze almakla mümkün olabilir. Bu makalenin amacı ise, Ülken'in toplum ve insanlık anlayışının bütünlüğünden ödün vermeden ihtiras kavramına odaklanmak, bu bakış açısının Türk toplumunun bugünü ve geleceği için kapsadığı yol gösterici niteliği sosyolojinin gündemine getirmektir.

Ülken hakkında yapılan inceleme çalışmaları okunduğunda, bu çalışmaların onun sosyoloji ve felsefeye ilişkin görüşlerini düzenli biçimde özetledikten sonra,

Ülken'in düşünce tarihimizdeki yerini sağlamlaştıran eşsiz nitelikte değerli çalışmalar olduğu görülür.(1) Bunların yanında Hilmi Ziya Ülken, Türk toplumunu ve bütün insanlıkla birlikte kendi yaşamını da içine alan bir idealizm anlayışına sahiptir. Bir cümle ile konuyu açarsak: Ülken, sosyolog kimliği ile Türk toplumunda bağımsızlık sevgisi, aşk ahlâkı, halka ve insanlığa hizmet ruhu gibi idealizmin temel yapı taşlarını oluşturan üstün değerlerin önemini görmüş ve bu değerlerin bir toplum için nasıl korunup sürdürülebileceğine ilişkin öneriler geliştirmiştir. Bu anlamda biz, Ülken'in kendi yapıtlarına ve düşünce tarihimizde onun yerini inceleyen araştırmalara bağlı kalarak Ülken'deki ihtiras anlayışı üzerinde derinleşeceğiz.

İhtiras anlayışının içeriği ve Hilmi Ziya Ülken'in yaşamındaki izleri

Ülken'e göre duygusal hayatta hâkim ve tek olarak yaratıcılık kazanan güce ihtiras diyoruz.(2) Başka bir deyişle söylene-

Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken (1901-1974)

cek olursa ihtiras; kişinin bütün kudretini belirli bir amaca, şuurlu ve düzenli bir eğitimler sistemine çevirmesi(3), insan üzerinde mutlak bir değerlerin kemâl (olgunluk) derecesine yükselmesi ve kişiliğin baskın yönü durumuna gelmesidir.(4) Eş deyişle ihtiraslar, insanların ülkü sahibi olmaları ve bu ülkülerin insanların yaşamının diğer yönlerini düzenlemesi, olgunlaştırmasıdır. Bu noktada kolayca anlaşılabilmesi gibi Ülken, ihtiras kavramını insan için olumlu bir özellik olarak görür. Ona kötü alışkanlıklar, ölçsüz, taşkın ve yıkıcı heyecan anlamı katan tanımlamaları doğru bulmaz. Örnek olarak Ülken'e göre Kant da içlerinde olmak üzere birçok filozof, insan için ahlaklı bir yaşamı ihtirastan korunma şeklinde anlamışlardır. "Oysa bir insan için erdemli yaşam, ihtiraslarını yenmek yoluyla değil, üstün hedeflere yönelen ihtiraslarının birbirini aşması yoluyla kazanılır".(5) Bu anlamda Hilmi Ziya Ülken'deki ihtiras anlayışının ayırt edici özelliklerini üç temel kategori altında incelememiz uygun olacaktır. Şu halde Ülken'e göre ihtiras;

1) Feda edebilmeyi gerektirir: İhtirasta suje, üstün bulduğu bir amacı ötekilere tercih etmekte, o hedefi ele geçirmek için ötekileri feda etmektedir.(6) Örnek olarak büyük amaçlar, beklentiler veya istekler daha küçüklerden vazgeçmemizi sağlayabilir. Böylece insan ilişkilerinde küçük hesaplar veya daracık alanlara sığınmış kişisel çıkar faraziyeleri insan aklını eskisi gibi çelemeyecektir. Bununla ilgili olarak Ülken şu açıklamayı yapmaktadır: "Mesela neleri ardında bıraka-

caksın? Neleri aşkın için terk edeceksin? Ve sonra kişisel çıkarlarını terk edeceksin, ki o çıkarlar senin efendindi. Dünyayı kişisel çıkarlarından ibaret görüyordun. Eşya onun başladığı yerde başlıyor ve onun bittiği yerde bitiyordu. Dostlukların sadece senin çıkarlarından doğmuştu. Oysa artık kendi çıkarlarını başkasının nef'i için, dostlarının saadeti için, vatan için, sonsuzluğa karşı duyduğun aşk için terk edeceksin".(7) Çünkü "buğdayın yetişmesi için, tohumun kaybolması gerekir".(8)

2) Amacı kendi içindedir: Ülken insan ihtiraslarının hiçbir güce, korkuya veya ödül beklentisine bağlı olarak oluşamayacağını belirtmektedir. Çünkü ona göre ihtirasın temeli ahlaki bağımsızlıktır.(9) Örnek olarak "insani bir vatansever halkın takdirine muhtaç olduğu için değil, fakat hak için ve insani vahdetin tahakkuku için halka hizmet eder".(10) Benzer şekilde halkın kötülemesine uğramaktan ve linç edilmekten çekinenler için kamuoyu veya bir suçlu için kanun korkusu insanın karakteri ve eylemleri için bir baskı gücü oluşturabilir. Gerçekten böyle düşünenler, bir şeyin öncelikle kendisi için yapılabileceğini kabul edemezler. Onlar bütün değerlerin bir araç-amaç

Ülken, ihtiras kavramını insan için olumlu bir özellik olarak görür. Ona kötü alışkanlıklar, ölçsüz, taşkın ve yıkıcı heyecan anlamı katan tanımlamaları doğru bulmaz. Örnek olarak Ülken'e göre Kant da içlerinde olmak üzere birçok filozof, insan için ahlaklı bir yaşamı ihtirastan korunma şeklinde anlamışlardır.

sistemi oluşturduğuna inanmışlardır.(11) "Oysa değerlerimizin bir ihtiras şeklini alması için eylemlerimizin başka değerlerin tatmini için bir araç gibi anlaşılmaması gerekmektedir".(12) Günümüzün insanı, her işte o işin kendisinden başka hiçbir gücü umursamayan, cenneti yeryüzüne indiren ve insanlığı amaçların doruk noktasına yerleştiren insan olmalıdır.(13) Öyleyse Ülken'e göre insan eylemleri kaynağını dışsal bir baskı gücünden alıyorsa veya bir ödülü amaçlıyorsa, bu eylemler gerçek insan ihtiraslarıyla karıştırılmamalıdır.

3) Yurttaş ülküsüne dayanır: Bununla birlikte Hilmi Ziya Ülken, ihtiras anlayışını yurttaş ülküsüyle bağdaştırmaktadır. Yurttaş ülküsü, yeryüzünde 19. yüzyıldan sonra ortaya çıkan millet idealinin biçimlendirdiği vatandaş tipinin ülküsüdür. Ülken'e göre ilkçağ insanlarında aranan özellik "bilgelik" idi. Daha sonra ortaçağ insanının temel bir özelliği olarak "veli insan"(14) benimsendi. Buna göre ilkçağ eğitiminde esas, çocuğu doğaya uygun olarak yetiştirmek, ona ölçülü ve hak gözetken davranış özellikleri kazandırmaktı. Ortaçağ uygarlıkları ise insanların "veli" olmalarını istedi. Veli insan anlayışına göre doğa gerçekte aldatıcıydı, şeytaniydi. Erdemli bir insan, bedenine ve doğaya karşı güvensizlik duyan ve ideali bütününü öteki dünyaya yönelik olan insandı.

En sonunda gelen yurttaş ülküsü ise merkezinde insanlık bulunan bir davayı amaç edinen, ancak bu ideale kendi vatandaşının bağımsızlığından başlayan ihtiraslar bütününü ifade eder.(15) Bu nedendir ki, kökleri vatan olan bir insanlık ülküsü, bilinçli ve bağımsız bir millet yaratmıştır.(16) Diğer yandan Ülken'e göre yurttaş ülküsünü edinmiş bir insanın temel kanunu, kişisel özerkliğinden vazgeçmemek koşuluyla toplumsal bütüne bağlı kalmaktır. Eş deyişle içinde yaşadığı toplumun hasta olması, gerçek bir yurttaşın da rahatını kaçırmır.(17) Kısacası Ülken, Ertürk(18) tarafından da belirtildiği gibi topluma ve insanlara bir ideal telkin etmeye çalışırken bu ihtiraslar sisteminin Ortaçağ'ın ahiret mutluluğu

ve ermişler ülküsüne karşı Yeniçağ'da ulusal sorumluluk duygularından beslenen, dünya mutluluğunu ve insanca değerleri amaç edinen niteliklerini öne çıkartmaya özen göstermektedir.

Bu noktada Ülken'in kişisel yaşamı konusunda yapılan incelemeler, bir insanın yukarıda kapsamı belirtilen ihtiraslarla nasıl bütünleşebileceğine ilişkin tamamlayıcı örnekler sunmaktadır. Ölümünden beş yıl sonra İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Enstitüsü'nün bütünyle Ülken'e ayırdığı sosyoloji konferanslarının 17. kitabında, kızı Gülseren Artunkal, Süleyman Hayri Bolay ve Ali Rıza Korap; Ülken'in insanı amaçları yücelten bir aşk ahlâkına bağlı kaldığını ifade etmektedirler. Örnek olarak Korap'a göre Ülken, toplumsal bütüne bağlılığının bir gereği olarak, kendisini ülkesine ve insanlığa karşı her zaman borçlu görmüş ve bu sorumluluğunu verimli eserler vererek yerine getirmeye çalışmıştır.(19) Gerçekten de Bolay'a göre Ülken'in sayısız eserlerinin hiçbirisinde ticari bir amaç yoktur. Eş deyişle Ülken kişisel çıkarlarını toplumsal çıkarlarla dengelemiş, yeri geldiğinde ise kişisel çıkarlarını toplumsal çıkarlar için feda edebilmiştir.(20) Daha belirgin bir örnek olarak verilebilirse, Bulut tarafından da belirtildiği

**Ülken'e göre yurttaş
ülküsünü edinmiş bir
insanın temel kanunu,
kişisel özerkliğinden
vazgeçmemek koşuluyla
toplumsal bütüne bağlı
kalmaktır. Eş deyişle
içinde yaşadığı toplumun
hasta olması, gerçek bir
yurttaşın da rahatını
kaçırır.**

gibi Ülken henüz lise öğrencisiyken Türk ulusunun emperyalizme karşı var olma mücadelesi verdiği 1919 ve 1920'li yılların başında Anadolu hareketi içinde bulunmuş, arkadaşlarıyla birlikte Anadolu'yu kurtarmayı amaçlayan bir örgüt kurmuşlardır. Bu nedenle yakalanıp disiplin kuruluna verilmişlerdir.(21) Gülseren Artunkal ise bu noktada Ülken'in ihtiraslarını ve ahlâk görüşünü belirleyen temel yapı taşlarının, onun özgür bir dünyaya duyduğu özleminden kaynaklandığını vurgulamaktadır.(22)

Diğer yandan Ülken, bireyler için olduğu kadar, bütün toplumu kapsayan ve toplumu büyük amaçlar çevresinde birleştiren daha geniş boyutlu ihtirasların önemine değinmektedir. Başka bir deyimle söylersek, Ülken'e göre yeryüzünde varlıklarını sürdürebilmek için toplumlar da bireyler gibi insanlığa hizmet edebilecek büyük ülkülere sınımlıdır. Ülken'in bu konuyla ilgili görüşlerini toplumsal ihtiraslar başlığı kapsamında incelemenin uygun olacağını düşünüyoruz.

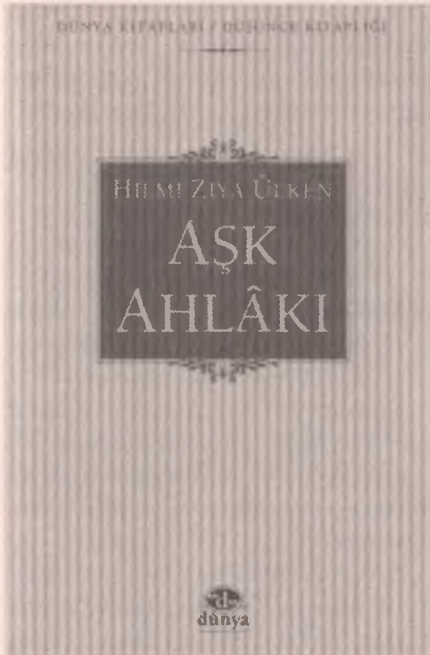
Toplumsal ihtiraslar

Ülken'e göre hiçbir toplum yalnızca mekanik koşulların bir araya gelmesi sonucunda oluşmaz.(23) Toplumsal idealler, toplumu ortak amaçlar noktasında birleştirecek ve geleceğe taşıyacak temel dinamikleri oluştururlar. Bu anlamda bir toplumun ortak amaçlardan yoksun

olması, sosyal bir karmaşaya neden olacaktır. Başka bir deyimle söylersek kalmak, özgürleşmek, gönence kavuşmak ve insanlığa hizmet etmek gibi daha yüksek amaçları sürdürme kaygısı olmayan toplumlar neye karşı çıkacaklarını, neyle mücadele edeceklerini, yaşamlarını nasıl düzenlemeleri gerektiğini de bilemezler.(24) Tam tersine "kazanmaktan başka amacı olmayan ve herkesten çok kazanmak için bütün bir insan zümresini aldatmaktan ve adaletin gözünü boyamaktan çekinmeyen insanlar, hakkı bir pula sattığı gibi yarın vatanlarını da satmaktan çekinmeyeceklerdir".(25)

Örnek olarak Ülken'e göre söz konusu ikilem, Batı kültürünün içinde net biçimde gözlemlenebilir. Buna göre "son zamanlarda büyük toplumsal amaç ve değerlerin inkârı ve yokluk arzusu anarşik ve tehlikeli bir yola girmiştir. Çünkü yeni bazı nihilist felsefelerle gençlik buhranı birleşmiş ve gençler bu felsefelerde kendi komplekslerinin boşalması için elverişli bir zemin bulmuşlardır".(26) Böylece toplum başıboş bırakılmış ve iradesiz bir duruma sürüklenmiştir.(27) Öyleyse konuyla ilgili olarak toplumbilimsel anlamda gösterilebilecek başlıca önlem, bir topluma ve o toplumun gençlerine idealizm ve yapıcı değerlerin telkini olacaktır.(28)

Ayrıca Ülken'e göre toplumsal ihtirasların işlevi, birleştiricilikle ve olumlu değerler merkezinde düzenleyicilikle sınırlı değildir. Bir toplum büyük milletler arasında yer alabilmek için insanlığa yeni bir sözle gelmelidir. Her millet büyük ideal hamleleri yardımıyla insanlığa yeni bir hakikatle girmiştir. Çünkü insanlık için hamle yapan toplumlar ebedi olurlar.(29) Örnek olarak Ülken'e göre Türk toplumu bağımsızlığını kaybettiği gün insanlığa veda etmişti. Buna karşın Türkiye 20. yüzyılın başında emperyalizmin kötü bir şey olduğunu açıkça ilan ettiği ve yeryüzündeki bütün milletlerin bağımsız yaşamaları gerektiğini ileri sürdüğü için varlığını korumuştur.(30) O halde "toplumlara gereken, kendilerini vatanın bağrına daha fazla yaklaştıracak olan insanlık ihtiraslarıdır".(31)

Ülken'in Aşk Ahlakı adlı kitabının kapağı.

Kazanma hırsı toplum düzenini bozar.

Konu buraya geldiğinde Ülken, bir toplumun varlığı ve geleceği için bu ölçüde zorunlu gördüğü ortak ihtirasların nasıl korunacağı ve topluma nasıl yayılacağı konusuna da açıklamalar getirmektedir. Ülken'in Türk eğitim sisteminden beklentilerini içeren bu açıklamalarını "ihtiras eğitiminin toplumsal boyutları" başlığı altında değerlendirmek, makalemizin бүтүнлүгү açısından yararlı olacaktır.

İhtiras eğitiminin toplumsal boyutları

Toplumsal ihtirasların yayılması ve sürdürülmesini incelerken Ülken'in konuya yaklaşımını iki başlık altında toplamayı uygun gördük. Birinci olarak eğitimin idealist vasfının toplumsal ideallerle olan ilişkisine değinilmiş, ikinci olarak ise bireylere ihtirasların kazandırılması sürecinde eğitim sistemine ve öğretmenlere yüklenen görevler açıklanmıştır.

1) Eğitimin idealist vasfının toplumsal ideallerle olan ilişkisi.

İhtiras eğitimi düşüncesi gerçekte Ülken'in Türk eğitim felsefesine taşıdığı yeni bir tartışma basamağını oluşturmaktadır. Bu düşünce temel olarak oku-

lun idealist vasfını anlatır. Ülken'e göre eğitimin başarı ve değer olmak üzere iki temel amacı bulunmaktadır. Eğitimin başarı amacı toplumun bireylerini bilgi alanında ve meslek yaşamında ihtisaslaştırmak; değer amacı ise bireylere insanlık ve ahlâklılık gücünü kazandırmaktır. Bu anlamda eğitimin söz konusu iki amaçtan birisini diğerine göre daha fazla önemsemesi büyük bir yanlışlık olur. Örnek olarak her duruma kolaylıkla uyum sağlayan, her konuda bilgisi olan başarılı insanlar yetiştirmek bir eğitim sistemi için övünülecek bir vasıf olamaz.

Özgürleşmek, gönence kavuşmak ve insanlığa hizmet etmek gibi daha yüksek amaçları sürdürme kaygısı olmayan toplumlar neye karşı çıkacaklarını, neyle mücadele edeceklerini, yaşamlarını nasıl düzenlemeleri gerektiğini de bilemezler.

Bir toplumun eğitim sisteminin başarılı olmasının belirleyici ölçütü meslek yaşamında başarılı insanlar yetiştirmesinin yanında; ahlaki kişiliğinden hiçbir şey kaybetmeyen, halka hizmet ruhuyla donanmış, hayata karşı cesur, kötülöklere ve haksızlıklara karşı mücadele eden gençler yetiştirmesidir.(32)

Buna karşın Ülken, bir toplumdaki ihtiras eğitiminin doğrudan doğruya toplumsal ideallerden beslendiğini düşünmektedir. Başka bir deyişle eğitimin idealist vasfından veya ihtiras eğitiminden söz edebilmek için öncelikli olarak o toplumun yaşayan ortak ideallerinin bulunması gerekmektedir. Çünkü Ülken'e göre eğitim kurumu başlı başına, ergin nesli toplumun ideeline yaklaştırmak için bir çabadan meydana gelmektedir. O halde kalkınma, gönence kavuşma, bağımsızlığını koruma gibi ideallerini kaybetmiş bir toplum, eğitimi de kaybetmiş demektir.(33) Gerçekten de Sarıhan(34) tarafından da belirtildiği gibi dünyayı sömüren, ülkeleri birbirine düşündüren, insanlığa zulmeden ülkeler; gençlerine insanlığa hizmet etmek, doğruluğu savunmak gibi ihtiraslar kazandıramazlar. Dahası, böyle bir ülkede gençlere yüksek değerler kazandırmak isteyen az sayıdaki öğretmenlere izin bile verilmez. Böyle bir mantık zincirinden yola çıkan Ülken, ihtiras eğitimi; idealleri olan bir toplumda bir çocuğun kişilik gelişimi sürecinin normal doğrultusundan yola çıkarak şöyle açıklamaktadır.

2) Çocuğun gelişim süreci ve ihtiras eğitimi.

Ülken'e göre normal bir insanın kişilik gelişimi birbirini izleyen ve aşan üç dönemi kapsamaktadır. Eğitim sisteminin temel sorunu ise çocuğun kişilik gelişiminin duraksamalara veya gerilemelere uğramadan üçüncü aşamaya kadar sürmesini sağlamak olmalıdır. Buna göre bir çocuğun kişilik oluşumunun ilk adımı, başka insanlarla ilişkide bulunmaya başlamasıyla birlikte atılmaktadır. Bu dönemde çocuğun ilk davranışları, бүтүнлүгүyle arzu ve hazların üzerine kurulmuştur. Davranışların düzenleyici ölçütü haz ve elemidir. Ülken bu devreye ahlaki

hedonisme devresi adını vermektedir. Sosyalleşme sürecinin ilerlemesiyle birlikte, gelişim sürecinin ikinci aşamasına geçilmektedir. İkinci aşamada insan, arzu ve hazzardan *inanış* sürecine geçer. Kişi, toplumun alışkanlıklarıyla bütünleşmiştir. Ülken'e göre bu dönemde gelişen insan ahlâklılığı, *pragmatik* ahlâklılıktır. Eş deyişle insan davranışları bir vasıta-değer ilişkisine göre biçimlenmektedir. Örnek olarak insanın belirli toplumsal değerleri benimsemesinin en önemli nedeni, huzur bulmak istemesidir. Saadete ulaşılacağı kesin değilse, bazı değerlerin insanlar tarafından kabul edilmesi olası değildir. Daha sonra üçüncü gelişim aşaması olarak sınırlı ve faydacı eğilimlerin yerini, fayda götmez eğilimler alacaktır. Burada birey kişilikli olmak bakımından toplumu aşar ve insan değerleri artık vasıta-değer ilişkisinin bir unsuru olmaktan çıkar. İşte Ülken, insan değerleri içindeki bu eğilimlere (temayül) ihtiraslar adını vermektedir. İhtiras, sonsuzluğu ve fayda götmezliği sayesinde organik bilincin en hakim ve sürekli biçimini oluşturmaktadır.(35)

Bununla birlikte Ülken, insanın kişilik gelişiminin söz konusu üçüncü aşamaya

Ülken'e göre eğitimin başarı ve değer olmak üzere iki temel amacı bulunmaktadır. Eğitimin başarı amacı toplumun bireylerini bilgi alanında ve meslek yaşamında ihtisaslaştırmak, değer amacı ise bireylere insanlık ve ahlaklılık gücünü kazandırmaktır.

varabilmesi için eğitim sisteminin bütününe ve öğretmenlere yaptığı önerileri bazı temel konu başlıkları altında kısaca belirtebiliriz. Birinci olarak Ülken'e göre öğretmen ilkokuldan lise döneminin sonuna kadar bir değer eğitimcisi olmalıdır. "Delikanlılara verilecek değer eğitimi ise insanlık sevgisi ve doğruluk için tehlikeye atılma şevki uyandırmaktır".(36) Bu noktada öğretmenlerin başlıca görevi çocuğa belirli bilgileri vermek değil, aynı zaman-

da çocuğa değerlere ait ilk eğitimi vermektir. Çünkü "insani varlığı meydana getiren yalnızca düşünce yetenekleri değil; heyecan, duygular, ihtiraslar ve inançlardan oluşan bütün ruhi hayat dokusudur. Bu amaçla öğretmen öncelikli olarak kendi karakter tetkikine dikkat etmeli(37), daha sonra büyük değerleri ve ihtirasları çocuklarla tanıştırmalıdır".(38) Ancak Ülken'e göre yüksek değerler çocuklara sadece öğretmek değil, ülkelerine ve insanlığa hizmet etmiş büyük insanların yaşamlarından fedakarlık ve iyiliğe ilişkin canlı örneklerle kazandırılabilir. Örnek olarak öğretmenler vatan ve bağımsızlık davasının önemini anlatırlarken çocuklara Namık Kemal'i, vatanın bağımsızlığını merkeze alan bir ihtirası anlatırlarken Gandi'yi, insanlık sevgisini anlatırlarken Mevlana'yı, düşünce sevgisini ve fazilet aşkını anlatırlarken Sokrat'ı, davası uğruna başını bile feda etmenin erdemini anlatırlarken Kılıç Arslan'ı ve Selahattin Eyyubi'yi çocuklara tanıtmalıdır.(39)

İkinci olarak Ülken, çocuk ve öğretmen arasındaki iletişimin önemine değinmektedir. Çünkü bilgi ve değer aktarımının gücü, iletişimin gücüyle doğru orantılıdır. Bu noktada Ülken ilk olarak, öğretmenlerin sosyoloji ve pedagoji eğitimi almalarının, çeşitli sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel koşulların biçimlendirdiği çocuklarla iletişimlerini olumlu yönde etkileyeceğini ifade etmiş, daha sonra ise oyunun çocuk ve öğretmen ilişkisi için taşıdığı role değinmiştir. Buna göre çocukların erken yaşlarda oynamaya başladığı oyunlar; çocuklara dayanışma, dürüstlük, arkadaşlık, sözünde durma, vefalılık gibi değerleri tanıtabilir. Bu nedenle öğretmenlerin çocuklara öğrettiği oyunların belli içerikleri, düzeyleri olmalıdır.(40) Öğretmenler teneffüslerde oyun hareketlerini kontrol etmeli, oyun içinde ahlaki dayanışma duygusunu geliştirmenin yollarını bulmalıdırlar.(41)

Hiç kuşkusuz, Ülken'in konuya yaklaşımında idealist bir bakış açısının güçlü izleri bulunmaktadır. Bu noktada Ülken'in eğitim kurumunun sosyo-ekonomik temellerini göz ardı ettiğinin ileri sürülmesi yanlış olur. Çünkü Ülken eğitim-

İnsanlık için hamle yapan toplumlar ebedi olurlar.

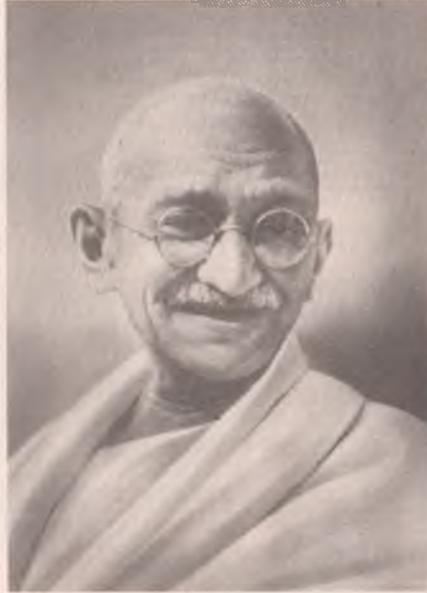
le ilgili görüşlerinin hemen hepsinde eğitime kaynak ayrılmasından başlayıp, sınıf mevcutlarının sınırlandırılmasına kadar süren önerileri desteklemiştir. Bizim bakış açımız ise yukarıda da belirtildiği gibi, Ülken'in ülkücülüğü, ihtiras anlayışı ve bu doğrultuda eğitimin felsefi temellerine ilişkin beklentileridir.

Sonuç

Ülken'in anladığı biçimde ihtiras kavramının Türk toplumundaki yerinin sorgulanmasının önemi giderek artmaktadır. Çünkü bu yaklaşım öncelikle, toplumumuzda belirli dönemlerde daha çok merak edilen sorulara çok açık sosyolojik yanıtlar vermektedir. Bu sorulardan en güncel olanları şunlardır: Liselerde öğrenci kavgalarının, şiddetin, intiharların çoğalmasında hangi nedenlerden kaynaklanıyor olabilir? Gençler arasında uyuşturucu kullanımı neden artmaktadır? Satanizm veya sapkın tarikatlara gösterilen ilginin bazı dönemlerde yükselmesinin nedeni nedir? Bu sorulara Ülken'in yukarıda ayrıntılarıyla incelenen ihtiras kavramından yola çıkarak baktığımız zaman şöyle bir sonuca ulaşabiliriz: Ne kadar zengin olursa olsun, yüksek değerleri unutan veya bu değerleri hiç tanımamış bireyler ve toplumlar söz konusu sarsıntıları yaşayabilirler. Çünkü diğerlerine göre daha küçük amaçlar; toplumları ve bireyleri daha küçük çıkarlar, hazlar ve bakış açıları eklenene zincirlemektedir. Bu anlamda Hilmi Ziya Ülken'in ihtiras anlayışına verdiği önemin, en azından ilgi çekici bir kuramsal açıklama yolu olarak 21. yüzyılda Türk sosyolojisinin toplumsal olayları değerlendirme gündeminde bulundurulması gerekmektedir.

DİPNOTLAR

- 1) Başlıcaları arasında bkz. Sanay, Eyyüp. Hilmi Ziya Ülken; Psikolojisi, Sosyolojisi, Felsefesi, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988 ve Nevin Güngör Ergen tarafından derlenen Doğumlarının Yüzüncü Yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 2002.
- 2) Ülken, Hilmi Ziya. Eğitim Felsefesi, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.67.
- 3) Ülken, Hilmi Ziya. İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s.157.
- 4) Ülken, Hilmi Ziya. Ahlak, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.282.

Öğretmenler vatanın bağımsızlığını merkeze alan bir ihtirası anlatırlarken çocuklara Gandi'yi örnek verebilirler.

- 5) Ülken, Hilmi Ziya. Eğitim Felsefesi, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.67.
- 6) Ülken, Hilmi Ziya. Eğitim Felsefesi, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.67.
- 7) Ülken, Hilmi Ziya. Aşk Ahlakı, Ekspres Matbaası, İstanbul, 1931, s.96.
- 8) Ülken, Hilmi Ziya. İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s.67.
- 9) Ülken, Hilmi Ziya. Ahlak, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.243-250.
- 10) Ülken, Hilmi Ziya. Aşk Ahlakı, Ekspres Matbaası, İstanbul, 1931, s.152.
- 11) Ülken, Hilmi Ziya. Ahlak, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.270-278.
- 12) Ülken, Hilmi Ziya. Ahlak, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.282.
- 13) Ülken, Hilmi Ziya. Şeytanla Konuşmalar, Ülken Yayınları, İstanbul, 2003, s.29.
- 14) Not: Veli sözcüğü Allah'a (C.C.) manevi yakınlık

kazanmış kişi anlamına geliyor.

- 15) Ülken, Hilmi Ziya. İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s.62. Ayrıca bkz: Sanay, Eyyüp. Hilmi Ziya Ülken; Psikolojisi, Sosyolojisi, Felsefesi, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1988, s.95.
- 16) Ülken, Hilmi Ziya. İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s.61-62. Not: Ülken'in burada 20.yüzyılın başındaki Türk devrimini işaret ettiğini sanıyoruz.
- 17) Ülken, Hilmi Ziya. İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s.189.
- 18) Ertürk, Recep. Türk Sosyoloji Tarihi Çalışmaları ve Hilmi Ziya Ülken, Türk Yurdu dergisi, Sayı:174, Cilt: 22, Sayfa: 27-32.
- 19) Korap, Ali Rıza. Düşünen Adam, Sosyoloji Konferansları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Yayını No:446, İstanbul, 1979, s.18.
- 20) Bolay, Süleyman Hayri. Ord.Prof. Hilmi Ziya Ülken, Sosyoloji Konferansları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Yayını No:446, İstanbul, 1979, s.168.
- 21) Bulut, Yücel. Türk Batılılaşması Bağlamında Hilmi Ziya Ülken, Türk Yurdu dergisi, Sayı:174, Cilt:22, Sayfa:12-17.
- 22) Artunkal, Gülseren. Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken, Sosyoloji Konferansları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Yayını No: 446, İstanbul, 1979, s.8.
- 23) Ülken, Hilmi Ziya. İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s.61.
- 24) Ülken, Hilmi Ziya. Ahlak, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.197.
- 25) Ülken, Hilmi Ziya. Şeytanla Konuşmalar, Ülken Yayınları, İstanbul, 2003, s.59.
- 26) Ülken, Hilmi Ziya. Ahlak, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.165. Not: Ülken'in burada dönemin uyuşturucu bağımlısı, aylak ve dünyadan habersiz gençliğini işaret ettiği anlaşıyor.
- 27) Not: Uyuşturucu kullanan, saç sakal uzatan, maçlarda kavgaya eden, hırslılık yapan, intihara eğilim gösteren gençliğin durumu bu yaklaşım çerçevesinde değerlendirilebilir.
- 28) Ülken, Hilmi Ziya. Ahlak, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.165-166.
- 29) Ülken Hilmi Ziya. İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s.87.
- 30) Ülken, Hilmi Ziya. Aşk Ahlakı, Ekspres Matbaası, İstanbul, 1931, s.111.
- 31) Ülken, Hilmi Ziya., İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.90.
- 32) Ülken, Hilmi Ziya. Eğitim Felsefesi, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.275-276, 314.
- 33) Ülken, Hilmi Ziya. İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s.207.
- 34) Sarıhan, Zeki. Ulusal Eğitime Çağrı, Bağımsızlıkçı, Aydınlanmacı, Halkçı Eğitim Derneği Yayınları, Ankara, 2005, s.30-38.
- 35) Ülken, Hilmi Ziya. Ahlak, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.243-250.
- 36) Ülken, Hilmi Ziya. Eğitim Felsefesi, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.278.
- 37) Çünkü Ülken'e göre "ahlakın bildirebilir olması için yalnızca mantıklı ve doğru olması yetmez. Aynı zamanda bilgi verenin de inanılır olması lazımdır" Bkz: Ülken, Hilmi Ziya. Eğitim Felsefesi, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.264.
- 38) Ülken, Hilmi Ziya. Eğitim Felsefesi, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.192.
- 39) Ülken, Hilmi Ziya. İnsani Vatanseverlik, Ülken Yayınları, İstanbul, 1998, s.87, 89, 217, 222.
- 40) Ülken, Hilmi Ziya. Eğitim Felsefesi, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.190.
- 41) Ülken, Hilmi Ziya. Eğitim Felsefesi, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s.269.

Ülken'e göre normal bir insanın kişilik gelişimi birbirini izleyen ve aşan üç dönemi kapsamaktadır. Eğitim sisteminin temel sorunu ise çocuğun kişilik gelişiminin duraksamalara veya gerilemelere uğramadan üçüncü aşamaya kadar sürmesini sağlamak olmalıdır.

Şeyh Bedrettin

Şeyh Bedrettin'in inanç ve düşünceleri, Osmanlı Devleti'nin din anlayışına zitlıklar içermesine rağmen yargılanması sırasında inanç ve düşüncelerinden hüküm giymemiş, bu konuda beraat etmiştir. Fakat sadece ayaklandığı için devlete başkaldırmış sayıldığından yargılanarak idama mahkûm edilmiştir. Bu durum, Osmanlı'daki düşünce özgürlüğünün bugünkü AB ülkelerinden çok ileri olduğunu göstermektedir.

Filozof ve bilim adamlarından siyasal yaşamda başarılı olabilenlerin sayısı oldukça azdır. Örneğin Platon, Alexis Tocqueville ve Max Weber başarılı birer siyaset adamı kabul edilmezler. Buna karşılık politikada başarılı olmuş filozof ve bilim adamları arasında İbn Haldun ile Şeyh Bedrettin'i sayabiliriz. Şeyh Bedrettin, her ne kadar devrim yaparak siyasal iktidarı ele geçirememişse de Osmanlı Devleti'nin Fetret Dönemi'nde Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Musa Çelebi'nin yönetiminde bugünkü Adalet Bakanlığı karşılığı olan kazaskerlik görevini üç yıl başarı ile yürütmüştür.

Şeyh Bedrettin kimdir?

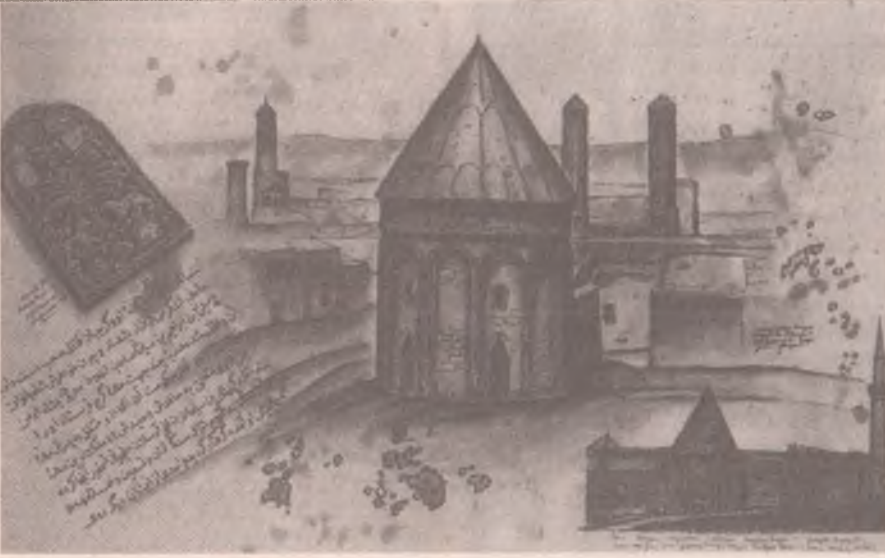
Şeyh Bedrettin 1358-1359 yıllarında Edirne yakınlarında Karaağaç ile Dime-toka arasında bulunan Samona'da doğdu. Babası İsrail, Samona'nın (Simavna) hem kadısı hem kale komutanı, annesi ise Dimetoka Kalesi Rum Beyi'nin kızı olup sonradan Müslüman olan Melek Hatun'du. Şeyh Bedrettin'in torunu Hafız Halil'in kaleme aldığı manzum Menakibi Şeyh Bedrettin'deki bilgilere göre Bedrettin, Türkiye Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat'ın soyundan gelmiştir. Bedrettin'in büyük dedesi olan Aldülaziz, Osmanlıların Rumeli fethine katılarak Dimetoka savaşında şehit olmuştur (Yücel, Sevim, 1990).

Şeyh Bedrettin, ilk önce babasından dinsel bilgileri ve Kur'an okumasını öğrendi. Sonra Edirne'de Mevlana Yusuf'tan gramer, Şahidi'den tefsir dersleri aldı. Daha sonra Bursa'da kazaskerden, Konya'ya Mevlana Feyzullah'tan astronomi ve astroloji dersleri gördü. Ardından Kudüs'te İbn Aklan'ın derslerini takip etti. Sonunda Kahire'de Seyyid Şerif Mübarek Malik'in derslerini izledi (Fındıkoğlu, 1976). Ayrıca Kahire'de Hüseyin Ahlati'den tasavvuf dersleri aldı. Sonra Şeyhi'nin emriyle Tebriz'e gitti ve Timur'un huzurunda diğer bilim adamlarıyla yaptığı tartışmalarda büyük bir ün kazandı (Anıl, 1995). Bunun üzerine Kahire'ye döndüğünde Memluk Sultanı Berkuk'un oğlu Ferec'in eğitti (Öztuna, 1977). 1397'de Şeyh Hüseyin Ahlati'nin ölümü ve onun vasiyeti üzerine Tekke'nin şeyhi oldu, ancak 6 yıl sonra 1403'te Anadolu'ya dönmek üzere ailesi ile birlikte Kahire'den ayrıldı (Ocak, 1998).

Yıldırım Bayezıt'ın oğlu Musa Çelebi Edirne'de hükümdar iken Şeyh Bedrettinle karşılaşır. Zekâ ve bilgisine hayran kalarak onu kazaskerlik makamına getirir (Güngör, 1975). O tarihlerde Şeyhülislamlık makamı olmadığından kazasker, devletin kaza kuvvetinin başı, baş hakim, bütün kadıların amiri ve hükümdarın divandaki en nüfuzlu üyesi idi (Meydan Larousse).

Çamurlu Derbent'te yapılan savaşta Musa Çelebi, Mehmet Çelebi'ye yenilerek esir alındı ve idam edildikten sonra

babası Yıldırım Beyazıt Türbesi'ne defnedildi (Güngör, 1975). Mehmet Çelebi, Musa Çelebi taraftarlarının çoğunu idam ettirmekle birlikte Şeyh Bedrettin'i devlete hizmetinden dolayı ayda 1000 akçe maaşla "dinsel bilim ve gerçekleri yaymak ve isteyenleri aydınlatmak" göreviyle İznik'te oturmaya zorladı. Bazı kaynaklar bu durumu bir ödül, bazıları ise bir sürgün olarak değerlendirirler (Anıl, 1995).

Şeyh Bedrettin, daha sonra Kütahya Domoniç'te Torlak Kemal ve Aydın yöresinde Börklüce Mustafa ve yönetimden memnun olmayan Müslüman, Hristiyan ve Yahudi halkın desteğiyle Çelebi Mehmet yönetimine karşı ayaklandı ve bu ayaklanma, çok kanlı bir şekilde bastırıldı. Şeyh Bedrettin'i destekleyen Börklüce Mustafa çatışma sırasında öldürülürken Torlak Kemal yakalanarak asılmıştır. Şeyh Bedrettin ise Seres'de yakalandı ve yargılanarak idam edildi.

Bazı yazar ve bilim adamları Şeyh Bedrettin'i dini bütün samimi Müslüman, İslam'ın Luther'i, sosyalist, devrimci olarak nitelerken, bazıları ona zındık, dinsiz, sapık, komünist, Stalin'in Şeyhi, devlet düşmanı gibi sıfatlar yüklemiştir.

Şeyh Bedrettin'in yapıtları

Şeyh Bedrettin'in kitaplarının tamamı, ne oryantalistler ne de Türk kültür tarihi araştırmacıları tarafından sağlam bir şekilde saptanabilmiştir. Osmanlı yazarları bunların sayısının 38 olduğunu yaz-

mışlardır. Basılan-basılmayan, elde mevcut olan-olmayan eserlerinin hepsi Arapçadır. Şeyh Bedrettin'in bilinen yapıtları şunlardır (Fındıkoğlu, 1976):

Fıkha Dair Kitapları

1. Letaif'ül İşaret
2. Cami'ul Fusuleyn
3. El-Teshil

Tasavvufa Dair Kitapları

4. Matla Şerhi
5. Meserret'ül Kulub
6. Varidat
7. Füsusu'l Hikem Haşiyesi

Tefsir ve Gramere Dair Kitapları

8. Nuru'l Kulub
9. Ukudü'l Cevahir
10. Çirag'ül Fütuh
11. Tarikat'a Dair

Şeyh Bedrettin, döneminin parlak bilim ve düşünce adamı idi. Ona göre zeki insanları ahmaklardan ayıran imtiyaz, başkalarının düşüncelerini nakletmek değil, kişisel düşüncelerini ortaya koymaktır.

Çirag'ul Fütuh ve Tarikat'a Dair adlı eserleri elde mevcut değildir. Şeyh Bedrettin, döneminin parlak bilim ve düşünce adamı idi. Ona göre zeki insanları ahmaklardan ayıran imtiyaz, başkalarının düşüncelerini nakletmek değil, kişisel düşüncelerini ortaya koymaktır (Fındıkoğlu, 1976).

Bedrettin, kazaskerliğe gelince o devrin medeni yasası sayılan Cami'ul Fusuleyn'i bir yıl içinde yazmış, bütün kadıların kanuna göre hüküm vermelerini sağlamak istemiştir. Bedrettin temel kurallara saygılı kalarak mezheplerden sıyrılarak İslam hukukunda, hakimlere bir yargı bağımsızlığı getirmiş ve İslam hukukuna bir dinamizm kazandırmıştır (Köker, 1996).

Cami'ul Fusuleyn'in Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır (Osmanlılar Ansiklopedisi, 1999). Bu kitabı, idamından sonra birkaç yüzyıl Osmanlı medreselerinde okutulmuştur (Ocak, 1998).

Bazı hukukçulara göre Bedrettin, zamanında müstesna bir hukukçu iken bazılarının göre toplayıcı olmaktan öteye gidememiştir. Oysa Batı'da kanun yapmanın felsefi ortamı, 17. yüzyıl da Rönesans ve hümanizm ile gerçekleşmesine rağmen bu, Osmanlı Devleti'nde Türk düşüncüsü Bedrettin tarafından 15. yüzyılda tedvin edilmiştir. Öbür taraftan Şeyh Bedrettin, Varidat'ını İznik'te göz hapsindeyken yazmıştır. Bu kitap, Rumeli'de verdiği derslerden oluşan felsefi, tasavvufi ve kelam (İslami felsefe) bilimi ile ilgili düşüncelerini içerir (Fındıkoğlu, 1976).

Şeyh Bedrettin'in felsefesi

Şeyh Bedrettin'in tasavvuf düşüncelerini ve felsefesini içeren Varidat adlı kitabının çok sayıda nüshaları, Varidat Tercümeleri ve Varidat Şerhleri bulunmaktadır.

Ahmet Yaşar Ocak'a (1998) göre Varidat, bir yönüyle materyalist diğer yönüyle tasavvufi bir eserdir. Bu iki özelliği taşıması bir çelişki olsa gerektir. Varidat hariç eserlerinin hiçbirisinde, devrimci ve materyalist düşüncelerin en ufak bir izine bile rastlanmamıştır. Varidat derle-

me bir eser olup, Şeyh Bedrettin'in eli kalem tutan müritleri tarafından yazıya geçirilerek oluşturulmuştur. Bu sebeple kitaptaki düşünceler, Şeyh Bedrettin'den çok müritlerine ait olabilir.

Burada incelenen Varidat, yazar Baki Yaşa Altınok'un Osmanlıca'dan günümüz Türkçesine çevirdiği kitaptır. Söz konusu Varidat, Melami Piri Seyyid Muhammed Nur (1810-1889) tarafından Osmanlı Devleti'nin Manastır'daki me-mur ve subaylarına okutulmak için şerhedilmiş ve Hacı Molla Sait Efendi (1895-1968) tarafından Arapça aslından Osmanlıcaya çevrilerek aralarında yazar Altınok'un da bulunduğu öğrenci grubuna ders olarak okutulmuştur. Bu nüsha, Baki Yaşa Altınok tarafından diğer nüshalarla karşılaştırılarak bugünkü Anadolu Türkçesine aktarılmıştır.

Şeyh Bedrettin, tasavvuf felsefesinde Muhiddin İbn'ül Arabî'nin etkisinde kalmıştır. Öte yandan onun tasavvuf felsefesi kendisine özgüdür. Burada Varidat'ın çok kısa bir özetine yer verilmiştir:

Bir her şeyde vardır, her şey Bir'de vardır. Bütün evren ve bütün alemler Bir'den meydana gelmiştir. Bir hadis-i kutside "Ben bir gizli hazine idim, istedim ki, bilineyim diye halkı sevdim ve yarat-tım" buyrulmuştur. Bunun diğer anlamı, gerçeğin bilinmesi için insanları yarattım ve ortaya çıkarttım" demektir. Hakk'ın vücudu, evrenin vücudunu kaplamıştır. Yüce yaratıcının özünde, açığa çıkma,

Bedrettin temel kurallara saygılı kalarak mezheplerden sıyrılarak İslam hukukunda, hakimlere bir yargı bağımsızlığı getirmiş ve İslam hukukuna bir dinamizm kazandırmıştır.

görünme eğilimi vardır. Bu görünme, varlıkların ve eşyanın en küçüğünde bile belirmekle bilinir. Sevgi ise Bir'in Zat'ının eğilimindedir." Bedrettin'deki Bir kavramını, Helenistik dönem filozoflarından Plotinus da kullanmıştır.

Tanrı'nın zatından başka her şey helak olacak, yalnız O kalacaktır. Allah'ın birliğine inanmak yetmez; cömertlik, yiğitlik, kahramanlık gibi başka şeyler de ister. İbadetin amacı, kalpleri ölümlü varlıklardan Yüce Varlığa döndürmektir. Bütün ibadetler, düşünen insanın iç güzelliğini artırması, ahlâkını güzelleştirmesi için bir araçtır. Hangi tarz ve şekilde yapılırsa yapılsın, gerçek ibadetin hiçbir kayıt ve şartı yoktur. İnsanın şekle bağlanmadan öze ulaşmak için çok çalışması gerekir. Gerçek ermişlik, dünya sevgisinden uzaklaşıp, gönlünü yüce Allah'ın sevgisiyle doldurmakla elde edilir.

Peygamberlerin söyledikleri korku ve ümidin başka içsel anlamları vardır, bu sözleri ancak ermişler bilir. Beden için süreklilik yoktur, ölümden sonra parçalan-beden, tekrar eski haline dönüp birleşemez. Kıyametteki ölümlerin diriltilemesinden maksat bu değildir. Bir hadisi-i şerifte "Müminler ölmez, dünyasını değiştirir, buyrulmuştur. Ahiret hayatı cahillerin sandığı gibi değildir. Örneğin cennet, köşkler, mallar, ağaçlar, huriler, ırmaklar, meyveler, cehennem, azap ve benzeri görünenler, dış manalara ait değildir. Çünkü bunlar görüntülerle açıklanamazlar, onların özlü iç anlamları vardır.

İnsan ile hayvan arasındaki fark, konuşma ve gülmedir. Hayvanlık aşamasında ruh hayvanlık, insanlık aşamasında ise ruh, nefiste konuşma ve insanlık olarak belirir.

Gerçek sufi, hiçbir adamın görmediklerini görür, işitmediğini işitir, kimsenin sezmediklerini sezer ve onları halkın anlayacağı bir dille anlatır, fakat bunun aslını, esasını kendi içinde gizler. Bir mutasavvıf der ki: tasavvuf tamam olunca iki yüzlülük başlar, çünkü gerçeği söylerse öldürülür.

Dünyada iyilik ve güzelliklere cennet, kötülük ve alçalmalara cehennem denilmiştir. Hz. Muhammed, "Kul dünyada yaptıklarının mükafatını ve azabını görmeyince kabre girmez" buyurmuştur. Eğer gurur ve kibrine tutsak olursan huriler, köşkler, cennet ahiret, bu dünyadan ibarettir.

Hz. Muhammed: "Bir insan hangi milleti severse ondandır" demiştir. Bir insan hangi millete yakınlık duyarsa onu sever, seven sevgilisine kavuşmak ister. Seven sevilenin egemenliğini kabul eder ve onun emrini yerine getirmeye çalışır. Şeyh Bedrettin'in bu sözleri, bana Soros Vakfı'ndan para alan bir profesörün söylediği şu sözleri hatırlattı: "Ben dinsizim, eğer bir din seçmem gerekseydi, bu mutlaka Hristiyanlık olurdu.

Hz. Peygamber bir hadisinde "Bütün kullar, birisi kat kat göğe, ötekisi ise kat kat yere olmak üzere iki zincirle bağlıdır. Kul, alçak gönüllü olur ve güzelliğe yönelirse yükselir, göğe çıkartılır. Büyükle-nirse alçalır, aşağıların aşağısı yere indirilir." buyurmuştur.

Görüldüğü gibi Şeyh Bedrettin'in din anlayışı tasavvuf felsefesine dayandığı gibi alışılmış medrese İslam anlayışı ve halk inancından oldukça farklılıklar göstermektedir. Bir bilim adamı ve filozof olan Şeyh Bedrettin'in dini anlayıp yorumlaması sıradan vatandaştan farklı olması son derece doğaldır. Çünkü onun sahip olduğu bilgi birikimi ve ulaştığı zihinsel düzey, algılamasını ve olayları kavramasını etkilemiştir.

Şeyh Bedrettin'in toplumsu düşünceleri

Osmanlı Devleti'nde, idare edenler ile idare edilenler arasındaki dengenin bozulduğu ve bu konuda halkın şikayeti, Timur'un istilasından önce Yıldırım Beyazıt'a ulaştırılmıştı (Fındıkoğlu, 1976). Bu durum, bir bilim ve düşünce adamı olarak Şeyh Bedrettin'in bu problemler üzerinde kafa yormasına yol açmış ve çözüm olarak da toplumsu ve eşitlikçi düşünceleri dile getirmesine sebep olmuştur.

Ayrıca Bedrettin'in yaşadığı dönemde Anadolu'da bir yönetim boşluğu oluşmuş ve toplum ahlakında da bir çöküş gözlenmiştir. Beyazıt'ın oğullarının yanında olup onları destekleyen belli kişiler, hiçbir engel tanımadan istedikleri gibi hareket ediyor ve bütün dünya nimetlerinden büyük ölçüde yararlanıyorlardı. Buna karşılık halk tabakası, büyük yoksulluk ve sıkıntı içinde yaşadığı için yönetimdeki olanlara karşı büyük bir kin ve nefret duyguları taşıyor, bir kurtarıcı bekliyordu. Bu durum karşısında Şeyh Bedrettin, kadınlar hariç mevcut mallardan herkesin eşit şekilde yararlanması gerektiğini söylemiştir (Yaltkaya, 1994).

Musa Çelebi'nin yenilip Mehmet Çelebi'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra Batı Anadolu topraklarında yerel otoriteye sahip olan beyler, kadılar daha fazla yiyebilmek için yoksul halka vergi üstüne vergi koyuyorlardı. Nitekim Anadolu halkının çektiği sıkıntı türkölere konu olmuştu (Yılmaz, 2001):

*Şalvarı şaltak Osmanlı
Eyeri kaltak Osmanlı
Eken de yok biçen de
Yemede ortak Osmanlı*

Bedrettin insanların doğuştan eşit olduklarını, bazılarının büyük servetlere sahip olduklarını, bazılarının ekmeğe bile muhtaç kalmasının ilahi hikmete aykırı düşüğünü söylüyordu. Ona göre Müslüman, Hristiyan, Musevi hepsi Allah'ın kulları olup kardeşirler ve aralarında sevgi bulunması şarttır (Temel Britannica). Bedrettin'in bu düşüncelerinde tasavvuf felsefesinin izlerini görmek olasıdır. Çünkü tasavvufa göre, Tanrı insanı yaratmış ona ruhundan üflemiştir. Mutasavvıfın gözünde herhangi bir insanın Müslüman, Yahudi, Hristiyan, ateist olması fark etmez, çünkü insanların hepsi, Tanrı'nın kutsal ruhunu taşımaktadır.

Bedrettin taraftarlarının düşünceleri şöyle özetlenebilir: Ben senin evinde kendi evim gibi oturabilirim. Sen de benim elbiselerimi giyer, silahlarımı ve arabalarımı kullanabilirsin. Sadece kadınlar

bunun dışındadır (Hammer, 1990).

Şeyh Bedrettin sömürüye karşıdır, üretici ile tüketici arasındaki uçurumu kaldırmak ister. Ona göre Osmanlı toplumunun yapısı, düzeni değişmelidir. "Bütün mallar ortaktır" sözünden, anlaşılan bu olmalıdır (Fındıkoğlu, 1976).

Ord. Prof. Ziyaeddin F. Fındıkoğlu'na (1976) göre Şeyh Bedrettin malları zorunlu bölüşmekten çok, kanaatkarlığın genelleşmesi ile eşitliğin sağlanacağı düşüncesindedir. Ona göre zenginlerin sürekli servet biriktirmelerini ve fakirlerin yeni yeni isteklerde bulunmalarını önlemek için insanların hırs ve iştahlarını daltacak bir kanaat terbiyesi vermek gerekir. Bu sayede eşitlik sağlanır ve genel sefalet ve onu doğuran eşitsizlikler ortadan kalkar.

Gerçekten de Şeyh Bedrettin'i isyana sürükleyen sebeplerin başında, Osmanlı Devletindeki adaletsizlik, sömürü ve halka yapılan zulüm gelmektedir. Bedrettin doğruluk aşkıyla yanıp tutuşan bir bilim ve düşünce adamıdır. Bu sebeple yaşamını tehlikeye atacak bir ayaklanmanın önderliğini yapmış ve düşünceleri uğrunda yaşamını feda etmiştir. Bugün de kötülüklerin, haksızlıkların, sömürünün ve Türkiye'yi içeriden teslim almaya kalkan dış güçler ile onların yerli işbirlikçilerinin karşısına düşünceleri ile cesaretle çıkabilecek ciddi bilim ve düşünce adamlarına her zamankinden daha çok ihtiyacımız olduğu kanısındayım.

Şeyh Bedrettin'in dini anlayıp yorumlaması sıradan vatandaştan farklı olması son derece doğaldır. O'nun sahip olduğu bilgi birikimi ve ulaştığı zihinsel düzey, algılamasını ve olayları kavramasını etkilemiştir.

Sonuç

Şeyh Bedrettin; bilim adamı, filozof, hukukçu, mutasavvıf ve devrimci gibi çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Ona göre zeki insanların ahmaklardan ayrıcalığı, başkalarının düşüncelerini nakletmek değil, kişisel düşüncelerini ortaya koymaktır.

Bedrettin, farklı kişilerce çok başka şekillerde anlaşıp değerlendirilmiştir. Bu son derece doğaldır. Çünkü bilim adamı ve filozoflar, alışılmışın dışında, toplum çoğunluğuna aykırı gelen düşünceler ortaya koyarlar. Bu da insanların mevcut inançlarına, düşüncelerine ve algılamalarına ters gelebilir. Pek çok yeni düşünce, başlangıçta toplumun çoğunluğu tarafından hemen kabul görmemiştir. Ancak uzun zaman tartışıldıktan sonra bu görüşler, toplum tarafından benimsenebilmektedir.

Şeyh Bedrettin, Osmanlı Devleti'nde kazaskerlik yapmış, dönemin önemli hukukçularından birisidir. O sadece hukukun uygulayıcı değil bu alanda akademik çalışmalar da yapmış bir bilim adamıdır. Nitekim kazaskerliği sırasında bütün kadıların hukuka göre hüküm vermelerini sağlamak için *Cami'ul Fusuleyn* adlı kitap yazarak Osmanlı Devleti'ne bir hukuk devleti olma niteliğini kazandırmaya çalışmıştır. Ayrıca adaletin gerçekleşmesi için kadıların yargı bağımsızlığını önermiştir. Bugün bile Türkiye'de yargının bağımsız olup olmadığı tartışılırken onun düşüncelerinin ne kadar ileri olduğu görülür.

Ayrıca *Cami'ul Fusuleyn*, onun idamından sonra da Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu durum onun, sıradan bir bilim adamı değil orijinal, yaratıcı düşüncelere sahip gerçek bir bilim adamı olduğunun kanıtı olsa gerektir. Her şeye rağmen dönemin Osmanlı yöneticilerini de bu tutumlarından dolayı kutlamak gerekir. Çünkü devlet düşmanı denilerek kitabının yasaklanmamış olması takdir edilecek bir tutumdur. 12 Eylül 1980 ihtilali yöneticilerinin sıradan yazarların kitaplarını bile toplattıklarını düşünürsek, onların düşünce özgürlüğünde 15. yüzyıl Osmanlı Devleti düzeyine bile henüz ulaşamamış olduklarını anlarız.

Şeyh Bedrettin'in inanç ve düşünceleri, Osmanlı Devleti'nin din anlayışına zıtlıklar içermesine rağmen yargılanması sırasında inanç ve düşüncelerinden hüküm giymemiş bu konuda beraat etmiştir. Fakat sadece ayaklandığı için devlete başkaldırmış sayıldığından yargılanarak idama mahkum edilmiştir. Bu durum, Osmanlı'daki düşünce özgürlüğünün bugünkü AB ülkelerinden çok ileri olduğunu göstermektedir. Çünkü bugün İsviçre, Fransa gibi AB'nin en ileri sayılan ülkelerinde, sözde Ermeni soykırım konusunda Türklerin tezini savunmak, para ve hapis cezalarını gerektirmektedir. Batı, bu tutumuyla bir taraftan bilim adamlarının bilimsel gerçekleri açıklama özgürlüğünü engellerken öte yandan parlamentolara, tarih yazdırarak, tabir caizse bilimi katletmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Beyazıt zamanında başlayan ve fetret döneminde artan yolsuzluk, rüşvet ve halkın geçim sıkıntısı çekmesi, Bedrettin hareketinin tetikleyici sebeplerinden birisi olsa gerektir. Ayrıca Çelebi Mehmet, toprak sahiplerini tutarken Musa Çelebi'nin fakir halk tabakalarının yanında yer alması, Şeyh Bedrettin hareketine halkın desteğini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin dünyada ilk ve gerçek bir sivil toplum örgütü olan Ahiliği, loncalara dönüştürmesi onun zamanla yok olması sonucunu getirmiştir. Böylece halkın haklı taleplerini dile getirme işi, kişi ve gruplara kalmış ve bu amaçla yapılan hareketler de çok kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Kanımca bu gibi baskıcı ve zalim tutumlar, Türk halkının gözünü korkutarak onların bugün çok haklı davalarda bile tepki vermemesine sebep olmuştur.

Şeyh Bedrettin, aslında toplumsal düzene bir tepki göstermesine rağmen o günün referans çerçevesine göre hareketine dinsel bir anlam vermek istemiş buna karşılık onu suçlayanlar da peygamberlik iddiasında bulunduğunu söyleyerek bunu dinsel bir çerçeveye sokmuşlardır. Sonuçta Osmanlı Devletinde referans çerçevesi sadece din olduğu için gerek isyanın sebepleri ve gerekse ayaklanmayı suçlama hep dine dayandırılmıştır. Böylece her iki taraf, eylemlerini dinle meşrulaştırmak istemişlerdir.

Eğer ayaklanarak idam edilmemiş olsaydı belki de Şeyh Bedrettin gibi bir bilim adamı, mutasavvıf, düşünür ve devrimcinin yaşadığından haberimiz olmayabilirdi. O haksızlıklara karşı çıkarak kitleleri peşinden sürüklemiş fakat eyleminde başarılı olamamıştır. Sonuçta dramatik bir şekilde yargılanıp idam edildiğinden unutulmayarak ölümsüzleşmiştir.

Bu ayaklanmanın bastırılması ve cezalandırılması çok şiddetli olduğu için yankıları bugüne kadar sürmüştür. Bu sebeple Türkiye'de sosyalist düşüncenin öncülerinden Nazım Hikmet, onun için bir destan yazmıştır. Görüldüğü gibi Şeyh Bedrettin, döneminde ezilen, sömürülen Türkmen, Hristiyan, Yahudi bütün halkın cazibe merkezi olduğu gibi günümüzde de sosyalist grupların ilgisi- ni çekmeye devam etmektedir.

Şeyh Bedrettin zamanından günümüze kadar değişmeyen acı gerçek, ufak bir azınlığın toplumun kaynaklarını sömürürken çoğunluğun açlık, sefalet ve perişanlık içinde yaşamasıdır. Bunun için doğruluk aşkı taşıyan herkese düşün görev, bu çarpıklık ve eşitsizlikle mücadele ederek sosyal adaletin gerçekleşmesi için çalışmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

- 1) Altınok, Baki Yaşa, *Şeyh Bedrettin ve Varidat*, Ankara, Oba Yayıncılık, 2004.
- 2) Anıl, Y. Şakir, *Osmanlı Döneminde İki Dava: Bedrettin ve Mithat Paşa Davaları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- 3) Fındıkoğlu, Z. Fahri, *Sosyalizm I*, İstanbul, Türk Kültürü Yayını, 1976.
- 4) Güngör, Erol, *Tarihte Türkler*, İstanbul, Ötügen Yayınevi, 1994.
- 5) Hammer, Joseph, Von, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, Çev: Mehmet Ata, Abdülkadir Karahan, İstanbul, 1990.
- 6) Hikmet, Nazım, *Tüm Eserleri Şiirler 3. "Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı"*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1980.
- 7) Köker, Ahmet (editör), *Şeyh Bedrettin Kongresi Tebliğleri*, Kayseri, E.Ü. Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1996.
- 8) Ocak, A. Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zindıklar ve Mühidler*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998.
- 9) Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi Cilt II*, İstanbul, Ötügen Yayınevi, 1977.
- 10) Yalıtaya, M. Şerafettin, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin*, İstanbul, 1994.
- 11) Yılmaz, Durul, *Şeyh Bedrettin Sufi İsyanı*, İstanbul, Bakış Yayınları, 2001(Roman).
- 12) Yücel, Yaşar, Sevim, Ali, *Türkiye Tarihi-2*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1990.
- 13) *Osmanlılar Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- 14) Temel Britannica, İstanbul, Hürriyet Ana Yayıncılık, 1992.

Wittgenstein ve dilin saltık egemenliği

Wittgenstein'a göre dili kullanma, dili anlama, insanları başka varlıklardan ayıran biricik şey, insan yaşamının özünü oluşturan dokudur. Wittgenstein bu bağlamda iki temel sorunun gündeme geldiğini söyler: Dilin dünyayla olan ilişkisi nedir? Dilin düşünceyle olan ilişkisi neden meydana gelir?

Gerçek olanın sadece dil olduğunu savunan kavram realistleri, doğadaki bütün nesnelerin zamanla nitelik değiştirmesine

karşın kavramların buna bağlı olarak bir değişim içinde olmadıklarını savunmuşlardır. Kavram realistleri açısından soyutlama yetisi, kalıcı olması bakımından yapılabilecek en somut durumdur ve nesnel karşılığı ne olursa olsun kavramların zorunlu olarak yaşayacak olmasıdır. Ancak doğada hiçbir şey yoksa dil de yoktur. Bu ifade kavram realistlerini doğrular gibi görünmesine karşın asıl olan nesnelerdir. Biz olmasak da nesneler var olmaya devam eder. Gözünüzü kapattığınız zaman nesnelerin yok olduğunu kim iddia edebilir? Dolayısıyla kavramlar bir tarafa, insanlık olmasa da nesne varlığını sürdürebilme yetisine sahip görünmektedir. Dilin kendi başına ifade ettiği bir şey varsa o da kavramların dünyasına ulaşabilecek ideanın, maddi olandan sıyrılma isteğidir. Oysa dil ile dış dünya ve toplumsal yapı arasında kopmaz bir bağın olduğunu tarihi incelediğimizde görürüz. Dilin tek gerçek olmasına ilişkin tartışmayı burada bir tarafa bırakalım, dili kavrayabilmeyi ve ne için var olduğunu anlamaya çalışalım. Bizim algılayabildiğimiz bütün nesnelerin kavramsal bir karşılığı mutlaka olmak zorundadır. Örneğin okumakta olduğu-

nuz şeyin kavramsal karşılığının dergi olması gibi. Fakat hem niceliksel, hem de niteliksel anlamda dergi kavramının en genel anlamda elimizdeki dergiyi karşılaması mümkün görünmüyor. Fakat kavram olarak bir uzlaşmanın sonucu olan dilin içindeki 'dergi' de özne olarak değişmesiyle kıyaslanmayacak ölçüde uzun zamandır aynı ismi alıyor.

Dil "anlaşmadır". Burada altını çizmek istediğimiz dilin, toplumsal bir uzlaşma, yani toplumda oluşmuş fikri bir beraberliğin sonucu olarak ortaya çıktığıdır. Her an yanımızda olan ve insanlar arasındaki iletişimin aracı, insanlar açısından nasıl bir uzlaşmanın ürünü olabilir? Bir araya gelen insanların ortaya çıkarttığı bir şey midir yoksa onun kendisi mi insanları bir araya getirir. İnsanların iletişim için kullandığı bu büyük araç, aynı dili kullanan o insanların bir araya gelmesinin hem nedeni hem de sonucu olabilir. Bu da demektir ki insanları bir araya getiren dil, aynı zamanda bu birlikteliğin devamını da sağlar. Bu beraberliğin ne kadar devam edeceği sorunu ise salt dilin kendi varlığıyla ilgili değil, toplumsal koşulların dil ile bağlantısı ve onu etkileme durumunun sonucudur. Dil de toplumların gelişiminden bağımsız olmadığına göre insanların birlikteliğinde toplumsal koşullar, dolaylı ve dolaysız yoldan etkilidir. Farklı dillerin ortaya çıkması da bunun en iyi ispatıdır. Burada

İnsan dille, dilin araçları olarak kullandığı imlerle düşünür. Düşünme, dilin imlerini kullanan insanın yaşam koşullarında, çevresinde olup bitenlerle birlikte kendini gösterir; insanın yaşam biçimlerinden, kültür faaliyetinden ayrı bir zihin süreci olarak tasarlanamaz.

Wittgenstein'in felsefi kariyeri, birbirleriyle uzlaştırılması mümkün olmayan iki döneme ayrılır.

karşımıza çıkan problem, ortaya çıkmış olan farklı dillerin birbirini etkileme ve geliştirme sorunu değil, bir beraberliğin bozulması sonucu bir dilin diğer dil üzerindeki hegemonyasıdır.

Evet uzlaşmalar bozulursa bu uzlaşmaya bağlı her şeyin bozulması da kaçınılmazdır. Kültürün, sanatın ve dilin şekil değiştirmesi, kendini yenilemesi değil, tersine gerilemesi de böylesi durumların sonucudur. İşte dilin kavramsal olarak varlığını sürdürmesi mümkün olsa bile pratik olarak süreç içerisinde yok olması da kaçınılmazdır. Dili korumak aynı zamanda o sözünü ettiğimiz beraberliği korumaktır. Dil bu beraberliğin sağlanmasında önemli bir araç olmasına rağmen bazen de içinde bulunduğu durumun sonucu olarak o uzlaşmanın yok edilmesinin aracı olur.

İnsan bilinci ve "kavram" ilişkisi

Felsefe problemlerini bir dil problemi ne indirgeyen Wittgenstein'in düşüncesi-nin merkezinde, dilin kapsamını ve sınırlarını belirleme problemi vardır. Ona göre, dili kullanma, dili anlama, insanları

başka varlıklardan ayıran biricik şey, insan yaşamının özünü oluşturan dokudur. Wittgenstein bu bağlamda iki temel sorunun gündeme geldiğini söyler: Dilin dünyayla olan ilişkisi nedir? Dilin düşünceyle olan ilişkisi neden meydana gelir? Önce Anglo-Sakson ülkeler, sonra da bütün dünyada etkili olan ünlü çağdaş filozof, felsefi kariyeri, her birinde birbirleriyle uzlaştırılması hiçbir şekilde mümkün olmayan iki ayrı döneme ayrılan Ludwig Wittgenstein'in temel eserleri: *Tractatus Logico-Philosophicus* (Mantıksal-Felsefi Deneme), *Philosophical Investigations* (Felsefi Soruşturmalar)'dır.

Wittgenstein, *Tractatus*'ta dilin doğasını ve varolma koşulunu, bu çerçevede içinde de felsefe sorunlarını dert edinir. Bu sorunların gerçek kaynağını göstererek aşılmasını sağlamaya çalışır, gelecekteki felsefenin sonunu getirir. Wittgenstein'a göre felsefe sorunları dilin mantığının yanlış kullanılmasından kaynaklanır. Wittgenstein düşüncelerin dile getirilişine sınır çizmeye çalışır, hakkında konuşulamayanın konusunda susmayı öğütler. Ancak kendisi tüm kitap boyunca hakkında konuşulamayanın konusunda konuşarak "metafizik" yapar. Ne var ki ona göre bu bir istisnadır: *Tractatus*'u üzerine çıkıldıktan sonra bir tarafa atılması gereken bir merdivene benzetir, dünyanın doğru bir biçimde görülmesinin olanaklı tek koşulunun bu merdivenin üzerine çıkılıp onun devrilmesinde yattığına inanır. (*Tractatus* 6.54) Bu aynı zamanda felsefenin de sonudur.

Tractatus'ta ortaya koyduklarına bakılırsa dünya içinde her şey nasılsa öyledir (*Tractatus* 1); olması gereken diye bir şey yoktur, gerekli önermeler aşkındır; olması gereken betimlenemez. Dolayısıyla etik ve estetik aşkındır. Metafizik önermeler aşkın olmalarından ötürü anlamsızdır. Nitekim düşünceler olguların resmidir, olması gerekenlerin değil. Düşünce olguların mantıksal tasarımıdır ve mantıksız hiçbir şey düşünemeyiz. Bu nedenle Wittgenstein'in dilinde mantık, düşünmenin veya dilin dayandığı formları imler; mantık bir öğreti değil, dünyanın bir ayna tasarımıdır. (*Tractatus* 6.13) Mantı-

ğın sınırları dünyanın sınırıdır, mantık dünyayı doldurur. Böylelikle Wittgenstein, *Tractatus*'ta dil temeline dayanan bir ontoloji yapar; yani o, ontos (varlık) ile logos'u bir araya getirir. Wittgenstein'in mantığı dünyaya ilgisiz bir şey değildir, tersine o dünyayı sınırlı sarar, tıpkı Herakleitos'un logos'u gibi. Şimdi bu mantık anlayışı onu mantığın sınırları olduğunu düşündürmeye zorlar. Aksi takdirde hiçbir şeyin mantıksız olmayacağına inanır. Bunu anlamak için gerekli deneyimi de bir şeyin böyle olduğunun değil; olduğunun deneyimi olduğunu düşünür ve bunun gerçekte bir deneyim olmadığına inanır. Mantığın bütün deneyimlerden önce geldiğini savunur; ne var ki bu, mantığın dünyadan önce olduğu anlamına gelmez: dünya vardır ve mantık vardır.

Wittgenstein'in dil ve düşünmenin olgu bağlamları konusundaki genel görüşleri şöyle özetlenebilir: İnsan dille, dilin araçları olarak kullandığı imlerle düşünür. Düşünme, dilin imlerini kullanan insanın yaşam koşullarında, çevresinde olup bitenlerle birlikte kendini gösterir; insanın, orada başka insanlarla birlikte paylaştığı yaşama eylemliliğinden, bu eylemliliğin karakterize ettiği yaşam biçimlerinden, kültür faaliyetinden ayrı bir zihin süreci olarak tasarlanamaz. Bu dil, kültür faaliyetinin öncesinde, örneğin etkinliğin öncesinde onun nedeni olarak, eylemi başlatan/harekete geçiren bir zihin süreci olarak düşünmeyi tasarlamak, "düşünme" kavramını, onunla birlikte dili ve düşünmeyi karakterize ve temsil eden olguları yanlış anlamakla ya da meseleyi hiç anlamamış olmakla aynı şeydir. Dilin olgularını bizzat kendisini insan hayatında nasıl gösteriyorsa öyle fark etmeye bağlıdır. İnsan içinde davrandığı dilin kavramsal araçlarını, örneğin çevremizdeki varlıkların kavramsal olarak nasıl adlandırdığını ve uyguladığını fark etmez. Böylece "varlıkları" ve "niteliklerini" algılayan onlara ad veren zihinden/süreçlerinden söz eden bilgi kuramlarıyla karşılaşırız. Bu bakış, böylece yaşanan dünyayı, dilin, kültürün de içinde yaşadığı dünyayı "zihinle" "algıladığı dünya"ya böler; zihne ve dünyaya ontolojik (metafiziksel anlamda varlıkbi-

limsel) anlamlar yükler.

Wittgenstein, kavramları kullandıkları, öğrenildikleri bağlama geri götürerek, kullanımın öncesinde ve sonrasında ortaya çıkan koşullara, sonuçlara işaret ederek çözümler. Bu bağlamda olup bitenin dışında ne adın, ne adı taşıyan nesnenin, ne adın anlamını düşünen/algılayan zihin veya beyin süreci varsayımlarında ileri sürülen kavramların nesnel olarak dilde bir şey söyleme işlevini yerine getirmeden kaldığına işaret eder. Öte yandan da, bu varsayımlarla zihne ve dışındaki dünyaya dair varlık tasarımları ileri sürenlerin kavramlarla düşünmeyi temsil eden dilin olgularıyla çelişik, fakat kendilerinin farkında olmadığı varsayımları olduğuna dikkat çeker.

Dünyanın dil'e, önermelerin olguya, nesnelerin ad'a karşılık geldiği bir felsefi dizgenin Locke için anlamını bulan empirik olguların anlamlılığı ve empirik cevaplar verilemeyen soruların saçmalığı, dilin olanaklılığı sorunu açısından değerlendirilmelidir. Sözcükler başkasının idesine benzer bir ideye karşılık gelebilir. Bu sadece varsayılabilir. Herkes ayrı bir dile sahip olsaydı aslında hiçbir dil olanaklı olamazdı. Dil geneli

Düşünme, dilin imlerini kullanan insanın yaşam koşullarında, çevresinde olup bitenlerle kendini gösterir.

Wittgenstein'in "tekil gerçekler olguları", "olgular bağlamlarından ayrı bir tekil gerçeklik tarif edilemez" yaklaşımı kendisini. Resim ve Doğruluk Kuramlarında bulur. Bu çerçevede tasarım, varolan gerçekliği resmetmek demektir. Dünya olduğu gibi olan her şeydir ve olguların toplamıdır.

kavramsallaştırdığı için iletişime olanak verir ve bu özünde pragmatik bir durumdur. Kavramların (soyut ideler) gerçekliğinin olmamasına karşın, örneğin yeşil deyince tikel gerçeklikten farklı bir gerçeklik aranır. Halbuki bu gerçeklik hiçbir zaman yoktur. Çünkü özler tekile ait özlerdir. Dış dünyada bir yeşil gerçekliği bulunamaz ama yeşil kavramı üzerinde anlaşılmış tikel gerçeklikler bulunabilir. Örneğin yeşil bir elmaya niteliğini veren yeşillik tikel gerçeklik üzerindeki bir anlaşmadır. Bu empirik önermelere rağmen Wittgenstein'in "tekil gerçekler olguları", "olgular bağlamlarından ayrı bir tekil gerçeklik tarif edilemez" yaklaşımı kendisini resim ve doğruluk kuramlarında bulur. Bu çerçevede tasarım, varolan gerçekliği resmetmek demektir. Dünya olduğu gibi olan her şeydir ve olguların toplamıdır. Nesnelerin toplamı dünya olamaz. Nesneler belirli olguların parçasıdır. Dünya olgular yoluyla algılanır ve bilinebilir. Wittgenstein'da dünya ve dil bu açıdan eşitlenmiştir. Gerçeğe ait bir önermenin doğru olması onu oluşturan basit önermelerin doğruluğunun fonksiyonlarıyla ilgilidir. Dolayısıyla sadece nesnelerin algılanması yetmez; nesneler, olgu bağlamlarının toplamıdır. Nesneler farklı olgu bağlamlarında işe yarar. Nesnenin bilinmesi, hangi olgu bağla-

mında olduğunun bilinmesidir ve tam olarak böyle bilinebilir. Böylelikle Wittgenstein tümceyi tanımlarken şu sonuca ulaşır: Tümce, her bir nesnenin bir başka nesne ile ilişkisinin kurgulanmasından başka bir şey değildir.

Felsefe anlamlı bir etkinlik olarsa dünyaya ilişkin olmalı

Descartes'in dış gerçekliği arkada bırakıp ussal insana inmesi çerçevesinde şekillenen analitik düşünme yöntemi, daima parçalara ayıran, parçalara odaklı, parçalardan bütüne yönelik bir mantık yürütme bakış açısıdır. Descartesçi düşünme alışkanlıklarının Wittgenstein ve Heidegger'in fenomenolojisine eleştiri konusu olması bununla ilgili. Çünkü analitik olarak, parçaya, merkeze odaklı düşündüğümüzde çevrenin rolünü görmüyoruz. O merkezde o kavramın belirlenmesinde daha önce yapılan o yapı içerisinde merkezde o nesnenin ayrıt edilmesi söz konusu. Ama analitik düşünmeyi merkez alan, Logomerkezli düşünme, Platon'da Descartes'ta düşünen zihin, algılayan zihin/ruh olarak ontolojik bir hareket zemini: idealarla/formlarla varlıklar arasında karşılaştırma yapan, nesnel adlandırma ve betimlemeleri bu karşılaştırmanın saptadığı mantıksal form uygunluğunun mümkün kıldığını varsayan bir hareket zemini. Wittgenstein'in dil ile dünya arasında kurduğu bu ilişki ona felsefenin ta öteden beri ortaya koyduğunu düşündüğü metafizik önermeler karşısında susmak gerektiğini söyler.

Wittgenstein'da dil-mantık ilişkisi ve çelişkiler

Wittgenstein'in dilinde felsefe bir öğreti değil, bir etkinlik. Amacı önermelerin mantıksal çözümlemesini yaparak onları açık bir hale getirmektir. Bir felsefe yapısında salt bu tür çözümlemelerle karşılaşmamız gerekir; nitekim bu etkinlik bulanık ve açık seçik olmayan bir şekilde dile getirilişleri sınırlandırır, onlara bir sınır çizer. Hiçbir disiplin felsefeye temel olamaz ve psikoloji (de) felsefeye başka bilimlerden daha yakın değil-

Dil tümcelerin toplamıdır, ne var ki tümceler kendilerini olanaklı kılan mantıksal biçimi ortaya koyamaz.

dir.(Tractatus 4.1122) Geleneksel felsefe metinlerinde karşılaşılan metafizik önermeler anlamsızdır. Bu anlamsızlık onların "saçma sapan" oluşlarından değil; belirli bir olgu bağlamına karşılık gelmemesinden ve bu nedenle şu ya da bu şekilde doğru ya da yanlış değerini taşıyamamasından kaynaklanır. Dolayısıyla etik ve estetik alanlarında ortaya konanların tamamı anlamsızdır ve bu konularda susmak gerekir.(Tractatus 7)

Wittgenstein'in dil ile dünya arasında kurduğu bu ilişkiler onu adlar, tümceler ve gerçeklik arasında da şu ilişkileri kurmaya sürükler: Wittgenstein'a göre adlar nesneleri imler ve belirli tümceler içinde dile getirilirler. Adların doğruluğu ait oldukları tümcenin bağlamındadır.(Tractatus 3.3) Tümceler ise adların birbirine eklenmesiyle oluşur (Tractatus 3.202) ve belirli bir olgu bağlamının tasarımını dile getirir.(Tractatus 4.032) Dil bu tümcelerin toplamıdır; ne var ki tümceler kendilerini olanaklı kılan mantıksal biçimi ortaya koyamaz; nitekim bir tümce şu ya da bu şekilde mantığın hükmü altında dile getirilmiş bir tümcedir ve mantıksal biçimi dile getirmesi için mantığın hükmünden kurtarılması gerekir ki bu da mümkün değildir.(Tractatus 4.121)

Wittgenstein'a göre matematik önermeleri "yarım düzine temel yasa"dan sonuç olarak çıkar, bu yasalar da aslında birer yinelemedir(Tractatus 5.43), çözümleyici tümceler olmak bakımından yeni bir şey söylemezler.(Tractatus 6.11) Wittgenstein matematik önermelerinin herhangi bir olgu bağlamına karşılık gelmemesinden dolayı onlara *sözde tümce* der(Tractatus 6.2) ve bu tümceleri mantık tümceleriyle bir tutar.(Tractatus 6.22) Mantık tümceleri zorunlu olarak doğrudur; ne var ki mantık tümcesi olduğu düşünülen her tümce böyle değildir ve aynı zamanda zorunlu da değildir. Sözel gelişti Russell'in indüksiyon ilkesi bu cümleden. Nitekim bir olgu bağlamının varoluşundan başka bir olgu bağlamına geçişin mantıksal bir temeli yoktur, bunu mümkün gören şey ise batıl bir inançtır.(Tractatus 5.135) Geleceğin olayları hakkında bugünkülerden hareketle konuşulamaz(Tractatus 5.1361), indüksiyon süreci ise geçmiş deneyimlerimize uygun en yalın yasayı kabul etme sürecimizdir(Tractatus 6.363).

Wittgenstein, *Tractatus*'ta dil ile dünya ve adlar, tümceler ve gerçeklik arasında kurduğu bu ilişkileri *Felsefi Soruşturmalar*'da yeni baştan ele alır ve daha

farklı görüşler geliştirir. Bunlar arasında bir karşılaştırma yapmak gerekirse *Tractatus*'ta mantığa yüklediği görevi *Felsefi Soruşturmalar*'da dilbilgisine yüklediğini söyleyebiliriz. *Tractatus*'ta metafizik önermelerden sakınmanın yolunu mantıksal çözümlemede görürken, *Felsefi Soruşturmalar*'da dilbilgisinde görür. *Tractatus*'ta dil ile mantık ilişkisine bağlı olarak tek bir dilin anlamlı olmasına olanak tanırken, *Felsefi Soruşturmalar*'da değişik ihtiyaçlara bağlı olarak anlamlı çok sayıda farklı dile olanak tanır. *Tractatus*'ta nesne ile anlam ilişkisine bağlı olarak tüm sözcüklerin ancak belirli bir nesneyi temsil ettiği sürece belirli bir anlama sahip olabileceğini savunurken, *Felsefi Soruşturmalar*'da herhangi bir nesneyi temsil etmeyen sözcüklerin de belirli bir anlama sâhip olabileceğini savunur. *Tractatus*'ta, dili, olguların mantıksal tasarımıyla oluşan bileşik bir yapı olarak nitelendirirken, *Felsefi Soruşturmalar*'da dil oyunlarından oluşan karmaşık bir yapı olarak nitelendirir. *Tractatus*'ta mantık ile matematik önermelerinin bir ve aynı olduğunu savunurken, *Felsefi Soruşturmalar*'da matematik önermelerini de dil oyunlarına indirger.

Wittgenstein bize, dili öğrenen, dilin kavramlarını kurallarını uygulamayı öğrenen zihnin aynı zamanda bu yapıları nasıl içselleştirdiğini de fark ettiriyor. Özne-nesne bölünmesini üreten ve bunları mutlaklaştıran eğilimleri fark ettiğimiz zaman artık o eğilimler bizi eskisi kadar büyülemiyor. Yani onlardan bir çözümlenme durumu gerçekleşmeye başlıyor.

KAYNAKÇA

- 1) Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, İng. çev. David F Pears- Brian McGuinness, Routledge, London and New York 1995, 1.12 vd. [*Tractatus Logico-Philosophicus*, Tr. çev. Oruç Aruoba, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.]
- 2) Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations (Felsefi Soruşturmalar)*, Çev. Yrd. Doc. Dr. Deniz Kanit, Küyerel Yayınları, İstanbul 2000.
- 3) Wittgenstein, *Defterler 1914-1916*, çev. Ali Utku, Birey Yayıncılık, İstanbul 2004.
- 4) Altınörs Atakan, *Dil Felsefesi Sözlüğü, Paradigma Yayınları*, İstanbul 2000.
- 5) Akarsu Bedia, *Dil-Kültür Bağlantısı, İnkılap Yayınları*, İstanbul 1998.
- 6) Soykan, Ömer Naci, *Felsefe ve Dil, Kabalcı Yayınları*, İstanbul 1995.

Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders ve öğretmen kılavuz kitapları

Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders ve öğretmen kılavuzunda çok sayıda dil, yazım ve mantık hatasına rastlanmaktadır. Söz konusu kitaplar bilimsel açıdan yeniden ele alınmalı ve onayları iptal edilmelidir.

Ders kitapları, yönergeye uygun olarak hazırlanır.(MEB, 1995) Söz konusu yönergeye göre, ders kitapları, Anayasa ve kanunlara aykırı hususları ve reklam niteliğindeki öğeleri içermez, temel insan haklarına aykırılık taşımaz; cinsiyet, ırk, din, dil, renk, siyasi düşünce, felsefi inanç, mezhep vb. ayrımcılık gözetmez. Aynı yönetmelikte, kitapların hazırlanmasında bilimsel ilke ve yöntemlerin esas alınacağı belirtilmektedir.

İlköğretim Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders (Genç vd., 2006) ve öğretmen kılavuz (Genç vd., 2006 a) kitapları, yukarıda belirtilen ilkeler doğrultusunda incelenmiştir. Kitapların dil ve yazım yönünden incelenmesinde, Türk Dil Kurumu'nun sözlük (TDK, 2005) ve yazım kılavuzu (TDK, 2005 a) esas alınmıştır. Mevzuata göre ders kitapları TDK'nin dil ve yazım ölçütlerine uygun olarak hazırlanır.

Kola kapağıyla reklam

Ders kitaplarında reklam yapılması yasak olduğu halde bu kurala uyulmamıştır: "...kola kapağından çıkan topu almak için..." (s.25). "Türk Telekom, Türk tarihi ile ilgili yeni bir seri hazırlamak istiyor." (s.132). Ders kitabında özel okul reklamı yapılmaktadır: "Yıldırım Koleji'ndeki tüm arkadaşlarıma ve öğretmenlerime selamlar." (s.104). Ereğli

Özel Yıldırım Koleji'nin reklamına yarım sayfadan fazla yer ayrılmıştır.

Güzel resim yapan bayanı 'keşfeden' bir okul müdürü ile Güler Sabancı'ya övgülerin yer aldığı ders kitabında Tansu Çiller de unutulmamıştır (s.161).

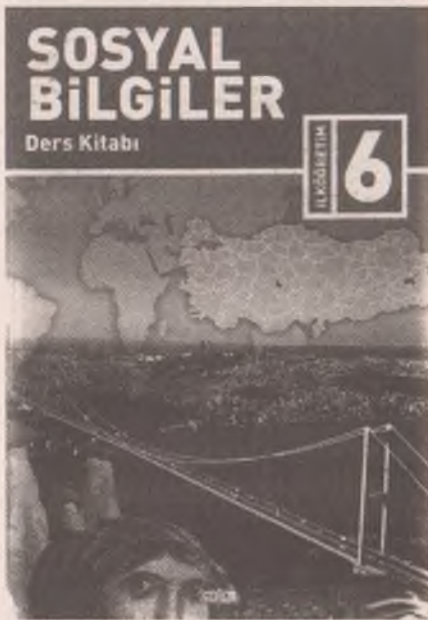
Kılavuzda yayımlanan iş ilanlarının bir kısmında kurum-kuruluş adları, telefon ve adres bilgileri olduğu gibi kullanılmıştır (s.152, 153, 154).

İngilizce iş ilanları

Kılavuzda, aralarında İngilizceyle yazılanların da olduğu, iş ilanlarının çoğaltılarak öğrencilere dağıtılması istenmektedir (s.152). Öğretmen, 6. sınıf öğrencilerinden, yabancı dil düzeyinin üzerinde olan ilanları dağıttıktan sonra şu sorulara yanıt aramalarını isteyecektir: "Sizce günümüzde en çok elemana ihtiyaç duyulan iş alanları nelerdir? İş alanlarında çalışacak kişilerde neden birtakım özellikler aranmaktadır? İş için aranan özellikleri sıralayınız." (s.151).

Yabancı dille yapılan ilanların Sosyal Bilgiler dersinin kavratılmasına katkı sunmayacağı değerlendirilmektedir. Okullarda İngilizcenin yanı sıra başka yabancı diller de öğretilmektedir. Uygulamanın, eğitim-bilim bir yana, sadece bu boyutuyla değerlendirildiğinde de tutarsız olduğu düşünülmektedir.

Ders kitabında yer alan Türkçe ilan-

Kitaplarda, ulusal-sınıfsal temelinden soyutlanmış, çokuluslu şirketlerin çıkarlarına hizmet eden bir demokrasi kavramı işlenmektedir.

ların seçiminde dil, anlatım ve yazım kurallarına özen gösterilmemiştir. Türkçe karşılığı bulunan CV, fax, mail, prezan-tabl vb. yabancı sözcüklerin kullanılması, yönetmeliğe aykırıdır (s.152,153).

KKTC'nin bağımsızlık tarihi yanlış

15 Kasım 1983'te bağımsızlığını ilan eden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), ders kitabına göre 24 Ağustos 1991'de bağımsızlığına kavuşmuştur (s.101). 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan (Yeni Kültür, 2003: 94, 95) Türkmenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık tarihi de yanlış yazılmıştır. Aynı sayfada yer alan ülke nüfuslarının hiçbirinde sayım yılı belirtilmemiştir. Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği'nin resmî internet sayfasında (<http://www.kazakhstan.org.tr/>) 2.724.900 km² olarak açıklanan ülkenin yüz ölçümü, ders kitabında 2.717.000 km²'ye indirilmiştir. Yüz ölçümlerde km² yerine km, bir örnekte de (Türkmenistan) m birimi kullanılmıştır.

Melih Gökçek'e destek!

Ders kitaplarının güncel politik çekışmelerden uzak, nesnel ve bilimsel esaslara uygun olarak hazırlanması gerekir. Ders kitabında bu kurala özen gösterildiği söylenemez. İşte bir örnek: "Ankara Belediyesi tapusu olmayan gecekonduların yıkılacağını duyurarak burada oturanların evleri iki ay içerisinde boşaltmalarını istedi. ...Ancak tapusu ve yerleşme izni olmayan yerlere ev yapılırsa sonunda böyle üzücü olaylar olabilir. ...Evlerini yaparken hak ve özgürlüklere dikkat etmedikleri için sorunlarla karşı karşıya kalmışlar." (s.24). Kitapta, isim verilmeden, gecekonduları yıktıran Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek savunulmakta, gecekondusahipleri ise suçlanmaktadır.

TDK 1928'de kurulmuş!

Türk Dil Kurumu (TDK) 12 Temmuz 1932'de kuruldu. Ders kitabında yer alan şu ifadeye göre TDK 1928 yılında kurul-

muştur: "1928 yılında yapılan Harf İnkılabı'nın yanı sıra 'Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yükseklığe erdirmek' amacıyla Türk Dil Kurumu kurulmuştur." (s.30). TDK'nin kuruluş tarihine, kılavuzda da rastlanmamaktadır (s.83).

Zaman kavramı yanlış işleniyor

Ders kitabında, zaman kavramı yanlış işlenmektedir: "Şu anda hava güneşli ancak bir iki saat sonra gökyüzünü bulutlar kaplayabilir ve yağmur yağabilir." (s.40). Cümlelerin yargısı şimdiki zamanı içermekte, şu anda sözcük öbeği cümleye aynı anlamı katmakta ve anlatım bozukluğuna yol açmaktadır. Kitaplarda kesin hüküm bildiren ifadelerden (şimdi çiğ düşecek vb.) kaçınılmalı, zaman belirten cümlelerin seçimine özen gösterilmelidir.

Aynı sayfada Erzurum ve Kahire'nin temmuz ayı sıcaklık ortalamaları ile yağış miktarları verilmiş, ortalamaların hangi yıla ait olduğu belirtilmemiştir. Erzurum'un yağış miktarının 30 mm olduğu ifade edilmektedir. Bunun m²'ye düşen yağış miktarı olduğu yazılmamıştır. Benzer bir yanlışla Rize ve Antalya ile ilgili bilgilerin yer aldığı sayfada da rastlanmaktadır: "...ortalama (yağış miktarı) 800 mm'dir" (s.43).

Nerede bu devlet?

Ulusal devletin tasfiyesinde Sosyal Bilgiler kitaplarına önemli roller biçilmiştir. Kitaplarda rastlanan bazı ifadeler, 'nerede bu devlet' dedirtecek türdendir: "Çevremizi kirleten bu fabrika hakkında ne düşünüyorsunuz?" (s.26). "Devlet, insanların yaşamlarını nasıl ve nerede sürdücekleri konusunda söz sahibi olabilir. Öğretmen, polis, doktor vb. sayısına karar verebilir." (s.61). Kamu görevlilerinin sayısına devletten başka kim karar verebilir? Kitapta devletin yükümlülükleri de unutulmamış: "Geri kalmış bölgelerde yatırımları teşvik eder. (Arazi tahsisi, düşük vergi, ucuz enerji, kredi vb. olanaklar.)" (s.61).

Ders kitabı, devleti, sağlıkla ilgili yükümlülüklerinden de kurtarmıştır: "Umut

Ünver, on altı yaşında kemik kanserine yakalandı. Umut, ... 'Umut Yaşasın' kampanyasından elde ettikleri gelire Houston'a gitti." (s.173). (Türkiye'de tedavi edilebilen hastalığa ABD'de çözüm aranması da ayrıca tartışma konusudur.)

Kaymakamın görevi: Hayırsever bulmak!

Okul yapımının MEB'in Eğitime Yüzde 100 Destek kampanyalarına havale edildiği ders kitabında, kaymakama, okul yaptırabilecek bir hayırsever bulma görevi veriliyor: "İlçemiz kaymakamı okulumuzun yapımına destek sağlayacak bir hayırsever buldu. ...Mahalleli olarak kapı kapı dolaşıp yardım topladık." (s.16). Söz konusu kampanya kapsamında, öğrenciye neler yapabileceği sorusu yöneltilmektedir (s.14).

Kitapta, okullar arasındaki eşitsizlikler şöyle ifade edilmektedir: "Bu okulda eğitimin daha kaliteli olacağına inanıyorum. Okulun olanakları iyi olduğu için öğretmenler buraya tayin isteyeceklerdir. ...etüt programı da var. Keşke ülkemizdeki her okul böyle olsa." (s.15). "Okulumuz da sınıfımız da çok kalabalık. Sınıfta nefes bile alamıyoruz. Başka okullarda İngilizce dersi dil laboratuvarında, fen ve teknoloji dersinde deneyler laboratuvarında, beden eğitimi dersi de spor salonlarında yapılıyor." (s.16). Devletin hazırlattığı kitapta, bazı okullarda kalitesiz eğitim verildiği ve olanakların eşit olmadığı itiraf ediliyor.

Öğrencilere, yıllara göre okul ve öğrenci sayısının işlendiği bir tablodan yararlanarak, en fazla artışın hangi yılda olduğu sorusu sorulmaktadır (s.17). 1923, 1943, 1963, 1983 ve 2003-2004 yıllarını kapsayan istatistiklere göre, en çok okul 2003-2004 öğretim yılında yapılmıştır. Böylece öğrenciye, okul sayısındaki en büyük artışın AKP'nin iktidar olduğu yıllarda gerçekleştiği mesajı verilmektedir. Sözü edilen tablo öğretmen kılavuz kitabında yanlış yorumlanmıştır. Ders kitabında arttığı belirtilen okul sayısı, kılavuz kitaba göre azalmıştır: "Okul sayısının azalma sebepleri konusunda neler söyleyebilirsiniz?" (s.70).

Okul dünyayı algılama, değiştirme, toplumu aydınlatma ve dönüştürme konusunda önemli işlevleri olan eğitim kurumudur. Ders kitabındaysa okullara rant sağlama işlevi yüklenmiştir.

Eğitim kurumları rant kapısı mı?

Okul dünyayı algılama, değiştirme, toplumu aydınlatma ve dönüştürme konusunda önemli işlevleri olan eğitim kurumudur. Ders kitabıyla, okullara rant sağlama işlevi yüklenmiştir: *"Okulun açılmasıyla birlikte mahallemizdeki ev kiralari arttı. ...Arsalarımız değerlendi. Mahalleli gecekondusunu yıktırıyor, kat karşılığı müteahhide veriyor. Bu okul mahallemize hayat veriyor."* *"Sadece ben değil başkaları da okulun yanına iş yerleri açtılar. Kuaför, market, fotoğrafçı, hatta emlakçı bile."* (s.14,15). Öğretmen kılavuzunda, öğrencilere şu sorunun yöneltilmesi istenmektedir: *"Yaşadığınız yere yeni bir okul yapılırsa bu sizi ve orda yaşayanları nasıl etkiler"* (s.67). Sorunun yanıtı ders kitabında verilmiş: Ev kiralari artar, arsalar değer kazanır, gecekondular kat karşılığı müteahhide verilir! İçerik, konunun başlığıyla da uyumlu: *"Yeni Okul ve Yeni Fırsatlar"* (s.14).

AB ve Dünya Bankası'na tam teslimiyet

6. sınıf ders kitabında ABD-AB dayatmaları 'millî' politika olarak savunulmaktadır: *"Ülkemiz; Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların*

yaptıkları çalışmaları desteklemekte ve onaylamaktadır." (s.103). İfadeden, söz konusu kuruluşlarca alınan bütün kararların Türkiye tarafından kayıtsız şartsız kabul edildiği sonucu çıkarılmaktadır. Ülkemiz, Avrupa Parlamentosu'nda kabul edilen sözde soykırım tasarılarını, örneğin 28 Şubat 2002 tarihli kararı, onaylamakta mıdır? Aynı sayfada, ABD'nin etkin olduğu Dünya Bankası'nın ülkemiz ekonomisine zarar vermesi, BM'nin ABD'nin baskısıyla Irak'a saldırı kararı alması vb. konulara açıklık getirilmektedir. (Başka bir sayfada AB, desteklediği dil-kültür ve kimlik projesiyle, öne çıkarılmaktadır.) (s.104). Ders kitabında, bir Türk buluşunun başarısı, AB raporuna dayandırılıyor: *"AB raporlarına bile 'Bu sorunu sadece Türkler çözmüş-tür' kaydı geçiren..."* (s.176).

Çin'i hedef alan açıklamalar

ABD-AB eksenli ders kitaplarında Çin'in nesnel biçimde tanıtılmadığı gözlenmektedir. Ders kitabında Çin hedef alınmaktadır. Halk Cumhuriyeti olan Çin'in resmî yönetim biçimi, kitapta cumhuriyet olarak ifade edilmektedir (s.143). Çin, bir gazete haberine dayanılarak, antidemokratik ülke olarak tanıtılmaktadır: *"Yaklaşık 50 bin Hong Kong'lu, Çin'den daha fazla demokrasi talebiyle*

dün sokakları doldurdu. Hong Kong'dan demokrasi çalımı. ...gösteride on binlerce kişi Pekin'i protesto etti." (s.143). Söz konusu haber, öğrencilere yöneltilen bir soruyla da desteklenmektedir: *"...göstericilerin talepleri, demokrasi ve insan hakları ile ilgili hangi konuları içermektedir?"* (s.130). Kitapta Çin'de okutulan ders kitaplarında Atatürk'e yer verildiği belirtilmiyor.

Çin'in hedef alındığı kitapta, ABD'den övgüyle söz edilmektedir: *"Amerika'da Temsilciler Meclisi'nin salonunda dünyanın en büyük hukukçuları'nın resimleri bulunmaktadır."* (s.151).

Devletlerin parçalanmasına övgü

Ders kitabında, devletlerin parçalanmasına destek veriliyor: *"Berlin duvarının yıkılması, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinin dağılması bu ülkelerde demokrasinin yayılmasına zemin hazırladı"* (s.149). 2000'li yıllarda parçalanarak çoğalan ya da ABD saldırılarıyla 'özgür'leşen kukla devlet sayısındaki artış, olumlu karşılanmaktadır: *"Yönetime seçimle gelen demokrasilerin sayısı, 192 dünya ülkesinde 120'ye ulaştı."* (s.149).

Dine karşı iki farklı tutum

Ders kitaplarında Hz. Muhammed'le ilgili iki farklı tutuma rastlanmaktadır. Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabındaki (2006) ifadeler, 75 yıl önce okutulan ders kitaplarıyla karşılaştırıldığında, önemli değişiklikler içermektedir: *"Hz. Muhammed Allah tarafından vahiy gönderilince 40 yaşında peygamber oldu."* (s.124).

Lise Tarih 2 (1931): *"Muhammed'in koyduğu esasların toplu olduğu kitaba Kur'an denir. ... İslam rivayetlerinde bu ayetlerin Muhammed'e Cebrail adında bir melek aracılığıyla Allah tarafından vahiy, yani ilham edildiği kabul olunur."* (s.90). *"Muhammed uzun bir devirdeki düşüncülerin mahsulü olan ayetleri lüzum ve ihtiyaçlara göre bildiriyordu. Bununla beraber kendisini harekete geçiren kuvvetin tabiatın üstünde bir varlık*

olduğuna samimi şekilde inanıyordu.” (s.91). (Söz konusu kitaplar, 1931-1941 yılları arasında 10 yıl süreyle liselerde okutulmuştur.) (Anonim, 2005).

Siyasetnâme, Gülistan, Tarihçilerin Kutbu

İlköğretim öğrencilerine önerilecek kitaplar, bu yaş grubunun düzeyine uygun olmalıdır. Sosyal Bilgiler kitaplarında bu ilke göz ardı edilmştir. Ders kitabında öğrencilere önerilen kitaplardan bazıları: Tarihçilerin Kutbu "Halil İnalıcık Kitabı" (Emine Çaykara) (s.22), Siyasetnâme (Nizamülmülk) (s.134), Gülistan (Şeyh Sadî-i Şirazî) (s.135). Kitapta öğrenciye şöyle bir soru yöneltilmektedir: "Nizamülmülk, eserinde iyi bir devlet yönetimi için gerekli olan her şeyi yazmıştır. Siz, Nizamülmülk'ün yerinde olsaydınız kitabınızda başka hangi konulardan bahsederdiniz? Neden?" (s.134). Benzer bir soru da 133. sayfada yinelenmiştir: "Alparslan'ın yerinde siz olsaydınız, askerlerinize ne söylerdiniz?" Devlet yönetimiyle ilgili sınırlı bilgiye sahip olan 6. sınıf öğrencisinden, Siyasetnâme'nin 'ağığı'nı kapatmasını beklemek, ne kadar gerçekçidir?

Toplu protesto alanları

Ders kitabında protesto ve basın açıklamalarının yapılacağı yerlerle ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır: "Toplu gösteri yapılacak yerlerden birkaç örnek: Şişli ilçesi; Çağlayan Meydanı, Beykoz ilçesi; Beykoz Çayırı, Avcılar ilçesinde; Marmara Caddesi ile Belediye Caddesi'nin birleştiği havuz yanındaki kapalı alan." (s.155). Kitapta ilçelerin hangi ile bağlı olduğu belirtilmemiştir.

Zaman gazetesi rekoru

Ders Kitabı	Atıf Sayısı	
	Kılavuz	Kitap
Zaman	8	0
Milliyet	7	0
Hürriyet	3	0
Radikal	3	0
Cumhuriyet	1	0
Sabah	1	0
Vatan	1	0
Akşam	1	0
Yeni İleri Aktüel	1	0

Tablo 1- Sosyal Bilgiler 6 ders ve öğretmen kılavuz kitaplarıyla ilgili sayısal bilgiler.

Sonuç ve öneriler

- Sosyal Bilgiler kitapları, küresel aktörlerin bakış açısıyla hazırlanmıştır.

- Sosyal Bilgiler derslerinde dünyaya mazlum milletlerin penceresinden bakılmalı; öğrencilere ulusal bilinç, toplumculuk, vatanseverlik, Atatürk ilke ve devrimlerine bağlılık vb. duygu-düşüncelerin kazandırılması amaçlanmalıdır.

- Kitapta, ulusal-sınıfsal temelinden soyutlanmış, çokuluslu şirketlerin çıkarlarına hizmet eden bir demokrasi kavramı işlenmektedir.

- Kitaplarda çok sayıda dil, yazım ve mantık hatalarına rastlanmaktadır.

- Ders kitabında kullanılan birçok fotoğraf ve haritanın baskı kalitesi düşüktür (s.44, 111, 177 vd.).

- Söz konusu kitaplar bilimsel açıdan yeniden ele alınmalı ve onayları iptal edilmelidir.

- Kitapların yazılmasında, ülkemizin yüz yıllık birikiminden yararlanılmalıdır.

- Okullarda okutulacak ders kitaplarının hazırlanmasında alanının uzmanı yetkin yazar-eğitmciler görevlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- 1) Anonim. (2005). Tarih 2 Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri (1931-1941). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- 2) Genç, E.; Polat, M.M.; Başol, S.; Kaya, N.; Azer, H.; Gökçe, S.; Koyuncu, M.; Gök, A.; Yıldız, A.; Yılmaz, D.; Özcan, A. (2006). İlköğretim Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı (1. Baskı). MEB Devlet Kitapları.
- 3) Genç, E.; Polat, M.M.; Başol, S.; Kaya, N.; Azer, H.; Gökçe, S.; Koyuncu, M.; Gök, A.; Yıldız, A.; Yılmaz, D.; Özcan, A. (2006 a). İlköğretim Sosyal Bilgiler 6 Öğretmen Kılavuz Kitabı (1. Baskı). MEB Devlet Kitapları.
- 4) MEB. (1995). Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği. Resmî Gazete (RG), 29.05.1995, Sayı: 22297. Değişik: 17.03.2004/ 25405 RG.
- 5) TDK. (2005). Türk Dil Kurumu Sözlük (10. Baskı). Ankara: 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası.
- 6) TDK. (2005 a). Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu (24. Baskı). Ankara: Mesleki Eğitim Merkezi 4. Akşam Sanat Okulu Basımevi.
- 7) Yeni Kültür Ansiklopedisi. (2003). Türkmenistan. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, Cilt:10.
- 8) <http://www.tdk.gov.tr/>
- 9) <http://www.kazakhstan.org.tr/Kazakistan-Hakkında-Kısa-Bilgi>. Erişim tarihi: 19.06.2007.
- 10) http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrmenistan_Türkmenistan. Erişim tarihi: 26.06.2007.

İlköğretim öğrencilerine önerilecek kitaplar, bu yaş grubunun düzeyine uygun olmalıdır. Sosyal Bilgiler kitaplarında bu ilke göz ardı edilmmiştir.

Geleceğin üniversitelerinden beklentiler ve bilim eğitimi

Geleceğimize yön verecek bizi aydınlık geleceklere taşıyacak çocuklara bilim sevgisinin gelişmesinde rehber olmalıyız. Bu da gerçekçi bir fen öğretimi ile mümkündür. Yoksa bireylerde doğal olarak var olan yaratıcılık ve yenilikçilik sınav karmaşası içinde kaybolup gidecektir.

Nasıl bir üniversite?

Bizi nasıl bir geleceğin beklediğini öngörmek, hızlı değişen ve gelişen toplumsal, bilimsel ve teknolojik gelişmeler içerisinde oldukça zordur. Zira her geçen gün bu sistemi oluşturan değişkenler artmakta ya da işlevi değişmektedir. Bu durum da öngörülerini zayıflatmaktadır. Bunun yanında içinde bulunduğumuz doğayı korumak ve daha iyi bir yaşam felsefesi için doğru işler yaptığımızın ve planladığımızın bilincinde olmalıyız. Bu bilinç ise ancak toplumu oluşturan her bir aklın eğitimi ile kazanılabilir. Doğru ve planlı eğitim etkinlikleri ne kadar erken yaşlarda başlarsa aklın eğitilebilirliği de bu paralelde artmaktadır. Okul öncesi eğitimin yaygın olduğu toplumlarda bu durumun yansıması kolayca görülebilir. Kendine, topluma ve doğaya sorumluluk okulöncesi eğitimi ile başlar. Karar verme ise ancak üniversite eğitimi ile olur. Bu yüzden eğitim zincirinde her bir aşama diğerinin tamamlayıcısı niteliğinde olup, her birinin çıktısı bir sonraki aşama için önemlidir.

Eğitimin en temel hedefi kişileri hayata hazırlamak amacıyla kişisel becerilerini artırmak, üretken ve topluma duyarlı bireyler yetiştirmektir. Bu bağlamda, Avrupa Birliği Bologna "Magna Charta Universitatum" (1988) sürecinde ekonomik, ticari ve mali piyasalara uyum sağlayacak, bu yapıyı destekleyecek bir

yüksek öğretim modeli oluşturulması benimsenerek, 2010 yılı itibarıyla eğitim sistemi ve kalitesi ile Avrupa'nın dünyasının lideri olması hedef seçilmiştir. İki sayfalık bir metin halinde yayınlanan ve 388 Avrupa üniversite rektörü tarafından onaylanan bildiride üç temel görüş belirlenmiştir:

- 1) Geleceği; kültürel, bilimsel ve teknolojik gelişmeler belirleyecek.
- 2) Topluma hizmet üniversitelerin de bir fonksiyonu olacak.
- 3) Çevreye duyarlı kuşaklar yetiştirilecek.

Prag 2001'de Bologna İzleme Grubu'nun Bologna Deklarasyonuna ilaveten 3 yeni karar daha alınmıştır (Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Merkezi Başkanlığı, 2007):

- 1) Yaşam boyu öğrenme (life-long learning)
- 2) Avrupa Yüksek Öğrenim Alanı'nın cazibesinin artırılması
- 3) Yüksek öğrenim kurumları ve öğrenciler arasında uyum

Bologna sürecinde uyum için kurulmuş Avrupa'da Eğitsel Yapıların Ayarlanması (Tuning Educational Structures in Europe) sürecine Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA) ve Avrupa Komisyonu (EC) katılmıştır (Tuning Educational Structu-

GENEL YETERLİLİKLER			KONU ALAN YETERLİLİKLERİ
Yardımcı Yeterlilikler (Instrumental Competences)	Kişilerarası Yeterlilikler (Interpersonal Competence)	Sistematik Yeterlilikler (Systemetic Compentense)	Müfredat çerçevesinde öğrencinin kazanması gereken her türlü bilgi, beceri ve bunlarla ilintili süreçler (bilinçli olarak duyuların ve aklın bilimsel yöntemler ile birleşimi).
Bilişsel Yeterlilikler: kavrama ve düşünme için gerekli	Eleştirme	Bilgiyi uygulamaya koyabilme	
Yöntemsel kapasite: karar verme, problem çözme, organizasyon yapabilme becerisi için gerekmektedir.	Grupla çalışma	Araştırma becerisi	
Teknolojik beceriler	Kişiler arası iletişim becerisi	Öğrenme becerisi	
Dil becerileri	Disiplinler arası bir grupla çalışma	Yeni durumlara uyum sağlayabilme becerisi	
	Diğer alanlardaki kişilerle uzmanlarla iletişim kurabilme	Yeni fikirler üretebilme	
	Çok kültürlülüğün farklılığını takdir etme	Liderlik	
	Uluslararası çalışabilme	Farklı kültür ve gelenekleri anlayabilme	
	Etik olma	Kendi kendine çalışabilme	
		Proje düşünme ve yönetme	

Tablo 1: Tuning lisans düzeyinde öğrencilerin kazanmaları gereken beceriler

res in Europe, 2007). Tuning projesinin amacı üniversitelerde tek ve birleştirilmiş programlar geliştirmek değil, bir referans noktası, uyum, Avrupa genelinde eğitim programlarında ortak bir anlayış oluşturmaktır. Başka bir deyişle süreç, *farklılıklar içinde demokratik bir bütünlük sağlamayı* hedeflemektedir. Bu hedefe de ancak program ne olursa olsun onu öğretmenlerin ortak bir felsefede birleşmesi ile ulaşılacaktır. Bunu tıpkı aynı problemin farklı yollardan çözülmesiyle aynı sonucun elde edilmesine benzetebiliriz. Uyum ve ortak anlayış bizi ortak hedefe taşıyacaktır. Tuning lisans düzeyinde öğrencilerin kazanmaları gereken becerileri ge-

nel yeterlilikler ve konu alan yeterlilikleri olarak ikiye ayrılmıştır. Genel yeterlilikler, yardımcı yeterlilikler, kişilerarası yeterlilikler ve sistematik yeterlilikler olarak kendi içinde gruplara ayrılır. Buna ilişkin tema Tablo 1'de sunulmuştur.

Öğrenim çıktıları

Tablo 1 incelendiğinde öğrenme sürecinin bir şablonu oluşmaktadır. Ancak bu süreçten elde edilecek öğrenim çıktıları neler olmalıdır? Buna dilerseniz öğrenim çıktısının tanımıyla başlayalım. Öğrenim çıktısı, öğrenim sürecinin tamamlanmasının ardından öğrencinin ne

bileceğini, ne anlayabileceğini ifade eden yetkinliklerdir (Tuning Educational Structures in Europe, 2007). Burada yetkinlik bilgi, kavrama ve becerilerin birleşimidir. N. Güven (2007) öğrenim çıktısını, öğretmenin amacından ziyade öğrenenin başarısı ile ilgili bir süreç olarak tanımlamıştır. Araştırmacıya göre, dersin amaçları ile öğrenim çıktıları aynı değildir.

Öğrenim çıktıları öğretmekten öğrenmeye doğru değişen aktif, gözlenebilir ve ölçülebilen bir süreç olmalıdır. Bunun için öğretilen programın ortak bir felsefede bütünleşmesi şarttır. Bu felsefenin de herkes tarafından kolaylıkla nicele dönüştürülebilmesi yani belli ölçütleri

Avrupa Birliği topluma hizmeti üniversitelerin bir fonksiyonu olarak belirtmiştir.

nin olması gerekir. Ancak bu şekilde programın evrensel bir geçerliliği olabilir.

Öğrenme çıktıları öğrenim görülen üniversite için yerel düzeyde, ulusal düzeyde ve uluslararası düzeyde olmalıdır (European Universities Association-EUA, 2007). Ancak bu düzeyler tıpkı *fraktal* (Koçak, 2006) *bir yapı* gibi en küçük birimin en büyük birimin tüm özelliklerini kapsayan yapıda inşa edilmelidir. Bunun içinde fraktal oluşturacak öğrenim çıktıları üç soru ile sorgulanmalıdır. Nasıl bir insan, nasıl bir işgücü, nasıl bir mezun?

Günümüz öğretilerinin merkezinde bulunan bilişsel temelli anlayış "her bir bireyin kendine özgü bir öğrenme modeli olduğu ve öğrenme eyleminde hiç kimsenin bu bireyin yerine geçemeyeceği"dir. Burada yapılacak iş yalnızca öğrenen bireye öğrenme etkinliklerinde sistemli rehberlik edecek elemanları ve bunların rollerini belirlemektir. Bu deterministik bir rolden daha çok bireylerin ortak ve tekil öğrenme biçimlerini kapsayacak esnek -yardım etmek, yol göstermek, elinden tutmak, yolu tarif etmek, lojistik sağlamak, ortam hazırlamak, öğrenenin kendi öğrenme biçimini tanımasına yardım etmek gibi- bir modeldir.

Yol göstermek somut anlamda olduğu

kadar soyut düşünsel anlamda da önemlidir. Hem düşünsel hem eylemsel yol gösterme öğrenen birey için yapılabilecek en temel destektir. Bilimsel süreçlerde, somut ve soyut birlikte ve uyum içindedir. İnsan aklı ve duyuları, bu soyut-somut birlikteliğini çözebilecek durumdadır. Çünkü doğası böyledir. Bu yüzden öğretim etkinlikleri zihinsel ve duysal gerçeği aynı anda fark edebilecek etkinliklerle desteklenmeli, rehber konumunda olan öğretmen ve destek konumunda olan yardımcıları da bunun farkında olmalıdır. Yoksa özü basit olan bilimi özünden sapıtılarak tamamen anlaşılmaz duruma sokabiliriz. Belki de zaman zaman yaptığımız bundan başka bir şey değildir.

Nasıl bir fen/bilim eğitimi?

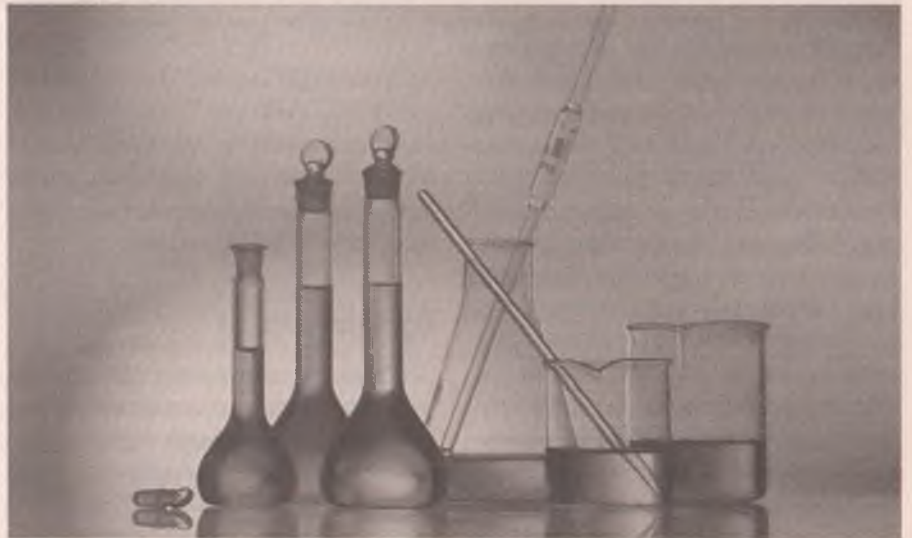
Günümüzde bir ülkenin, her alanda kalkınabilmesinin ve ilerlemesinin o ülkenin sahip olduğu kaliteli insan gücüne bağlı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda toplumların gelişmesi, yaşam seviyesinin yükselmesi, fen bilimlerindeki gelişmelere paralel olarak da gerçekleşmektedir. Sonuç olarak kaliteli insan gücünün yetişmesinde nitelikli bir fen eğitimi önemli rol oynamaktadır. Bunun için de eğitimde başarılı oynayan donanımlı fen öğretmenlerine ihtiyaç vardır.

21. yüzyılın fen öğretmeni modeli bu yüzyılın bilim paradigmalarına uyumlu düşünce ve beceriler ile donatılmış olmalıdır. 21. yüzyıl bilimi, insanın algı sı-

nırlarının uçlarında ya da daha ötesinde gezinmektedir. Bunları normal algı sınırları içerisinde ele alan öğretilerle gerçekleştirmek ve anlamlandırmak son derece zordur ya da imkânsızdır. Bu yüzden son yıllarda öğretilerde -fen öğretimi çerçevesinde- alanında başarılı bilim adamlarının müdahaleleri (örneğin Fransa'da Nobel Fizik ödülü sahibi George Charpak ilköğretimde bilim eğitim -*La main à la pâte (eller hamurda)*- projesinin kurucularından biridir) oldukça önemli yer işgal etmektedir. Bu gerçekçi bir yaklaşımdır. Zira öğretimin objesi bilimsel bilgidir. Bilgiye hâkim olmayan, bilginin elemanlarını iyi tanımayanının onun öğretimi, edinimi hakkında ahkâm kesmesi uygun değildir. Bunu yapanların da girişimleri gerçeklikten uzaktır.

Nasıl bir fen/bilim öğretmeni?

Fen/bilim öğretmeni yetiştirmede eğitim çıktılarının asıl hedefi, mezun olan öğretmenlerin kendilerini yenilemelerine yardımcı olacak aktif düşünmeye sahip olmalıdır. Bunun da tek yolu *bilimsel düşünce süreç becerilerini* kazanmalarıdır. Aksi takdirde öğretmen toplumda ilerlemeden çok gecikmeye neden olan hantal bir topluluk oluşturacaktır. Belki de bu yüzden Türk toplumunda kalite sorunu olan diplomalı ancak vasat bir grup oluşmuştur. Bu bağlamda, fen eğitimimiz dünyaya kapalı ve dünya ile bütünleşmeye hazır değildir.

Kaliteli insan gücünün yetişmesinde nitelikli bir fen eğitimi önemli rol oynuyor.

Türkiye'deki fen eğitiminin çok yönlü bir değerlendirilmesinin yapılması, öğrenim çıktılarının geliştirilmesi için büyük önem taşıyor.

Yüzyılımızın öğretim modelinde öğretmen ne kadar önemli ise, bireylere yol gösteren destek elemanlar ve onların yönetimi de o kadar önemlidir. Zaten aksaklıkları tek başına öğretmene yüklemek doğru olmadığı gibi, bu çerçeveden öğretime çözüm getirmek de zordur.

Güncel öğretilerde bilgi ile öğrenen birey arasındaki öğretmen çıkarılmıştır ya da çıkarılmaya çalışılmıştır. Fakat bu duruma öğrenciler, öğretmenler ve aileler çok katı bir direnç göstermektedir. Çünkü alışkanlıklarına ters düşmektedir. İnanmadıkları bir şeyi uygulamada zorlanmaktadırlar. Burada yapılması gereken bu değişimin mantığını kavratmaktır, ama bu tam olarak gerçekleşmiş sayılmaz. Herkes şikâyet etmeden üzerine düşen rolleri layıkıyla yerine getirirse paylaşımda yükler dengelenecektir. Yeter ki bu paylaşımda rolümüz olduğuna ikna olalım ve çaba gösterelim.

Öğrenmeye rehberlik eden öğretmenin rolü seyirci bir rol değildir. Öğrencilerinin öğrenme biçimini analiz edecek, farklılıkları ve benzerlikleri ölçebilecek bilgi, beceri ve araştırma teknikleri ile donanımlı, bilimsel süreçleri içerecek etkinlikleri tasarlayan ve yöneten, soru sorduran, hipotez kurduran, deney, gözlem ve bunlara eşlik eden bilimsel akıl birlikteliğine önem veren, problemlere çözüm üreten, meraklı beyinlere yeni

ufuklar açan sistemli bir rehber öğretmenlerden söz ediyoruz. Bilgi aktaran değil, sistemli rehberliğiyle bilgiyle bireyler arasında köprüler inşa eden bir rehber, kılavuz, yol göstericidir.

Türkiye'de var olan fen eğitiminin çok yönlü bir değerlendirilmesinin yapılması, başarılarının ve başarısızlıklarının ortaya konulması, bu alandaki öğrenim çıktılarının geliştirilmesinde önemli bir referans oluşturacaktır.

Çocukluk dönemlerinde bireylerde doğal olarak var olan *sorma-bilme dürtüsü* (Öztürk, 2004) bu iş için harekete geçirici ve itici güç olarak ele alınabilir. Zaten iyi bir bilim adamında bu dürtü sürekli olarak kendini yeniler. Çünkü bilim yapan kişi, etrafındaki problemleri algılayacak incelekte bir yetiye sahiptir. Problemi algılayan akıl, ona uygun çözümler üretecek yolları önerecektir. Bu yol insanlık tarihinin ortak birikimi olan bilimsel yoldur. Uygun zihinsel becerilerle desteklenmiş bilimsel yol, bilimsel akıl ile formüle edilen probleme çözümler üretecek, bu da bilme merakını besleyecektir. Önceleri kendi bireysel dürtülerini ödüllendiren akıl, daha sonra bunları başkalarıyla paylaşarak kendi türünü güçlendirecek ve bugünkü kültür düzeyine yükseltecektir. Fakat burada en önemli şey, bireysel ve ortak problemlere el ele verilen cevapların paylaşımıdır. İşlenmiş aklın devamlılığıdır.

Öğretmen bu paylaşımın şimdiye kadar en önemli ögesi konumunda olmuştur. Bundan sonra olması muhtemeldir. Fakat bilginin ivmeli bir şekilde artışı, bu paylaşım etkinliğinde önemli zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bu ağır yükü sadece öğretmenlere yüklemek hem zor hem de artık gerçekçilikten uzak olmaya başlamıştır. Bu yüzden ivedi biçimde yeniden yapılanan öğretim müfredatlarında, paylaşımcıların rolleri üzerinde ciddi bir biçimde düşüncelerimizi yoğunlaştırmalıyız. Nasıl paylaşmalı ki, her gün bir yenisi eklenen referans bilgi-bilim adamlarının bilimsel süreçler ışığında ortaya koyduğu evrensel nitelikte bilgi ile baş edebilelim. Ya da diğer bir soru baş etmeye, bunların hepsini öğrenmeye gerek var mı?

Geleceğin fen öğretmenlerinden beklentilerimiz, çağdaş öğretim modellerinin farkına varan ve kurgulayan, kendini sürekli olarak yenileyen ve geleceğin akıllarının eğitiminde özenli davranan yol göstericilerdir. Nasıl ki 20. yüzyılın başında Atatürk'ümüz cumhuriyetin sahiplerine, aklın egemenliğinde gerçekleşebilecek tüm etkinliklerde yol gösterici olmuş ve bize ufuklar açmış ise, biz de geleceğimize yön verecek bizi aydınlık geleceklere taşıyacak çocuklara bilim sevgisinin gelişmesinde rehber olmalıyız. Bu da gerçekçi bir fen öğretimi ile mümkündür. Yoksa bireylerde doğal olarak var olan yaratıcılık ve yenilikçilik sınav karmaşası içinde kaybolup gidecektir.

KAYNAKÇA

- 1) Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Merkezi Başkanlığı (2007). Bologna süreci. <http://www.bologna.gov.tr/>.
- 2) Cohen, L. M. & Gelbrich, J. (1999). Educational philosophies self-assessment. (On line). <http://oregonstate.edu/instruct/ed416/Task4.html>.
- 3) European Universities Association (EUA) (2007). Strong universities for Europe. <http://www.eua.be/>.
- 4) Güven, N. (2007). Bologna süreci ortak dereceler. www.ankara.edu.tr/sonEcts/nitelikler.ppt.
- 5) Magna Charta Universitatum (1988). www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Ma-in_doc/880918_Magna_Charta_Universitatum.pdf.
- 6) Tuning Educational Structures in Europe (2007). <http://tuning.unideusto.org/tuningeu/>.
- 7) La main à la pâte (eller hamurda): Katılımcı eğitim projesi: www.lamap.fr.
- 8) Öztürk, M. O. (2004). *Sorma-Bilme Dürtüsü ve Girişim Duygusu Nasıl Yok Ediliyor?* Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, Sıra no:11, İkinci basım, Ankara.
- 9) Koçak, K. (2007). Kaos, fraktal ve atmosfer. *Bilim ve Ütopya*, 149, 10-18.

Felsefe ve bilim Yunan işi midir?

Uzun bir zaman boyunca, çağdaş uygarlığın Roma ve Grek uygarlıklarının hediyesi olduğuna inanıldı. 1799'da Mısır hiyeroglif yazısının deşifre edilmesi ve bunu izleyen arkeolojik uğraşlar, Yunan uygarlığından çok önceleri Mısır'da var olmuş daha yüksek bir uygarlığı ortaya çıkardı.

Uzun bir zaman boyunca, çağdaş uygarlığın Roma ve Grek uygarlıklarının hediyesi olduğuna inanıldı. 1799'da Mısır hiyeroglif yazısının deşifre edilmesi ve bunu izleyen arkeolojik uğraşlar, Yunan uygarlığından çok önceleri Mısır'da var olmuş daha yüksek bir uygarlığı ortaya çıkardı. MÖ 3000'lere uzanan bu uygarlık, Helen uygarlığından 2000 yıl daha eskiydi. Sonraki dönemlere ait arkeolojik kazılar, Hititler gibi başka uygarlıkların da varlığını ortaya koydu. Ve anlaşıldı ki, MÖ 5. yüzyılda, olgunluğuna erişen Yunan düşüncesi kökenini daha eskilerden alıyordu: Mısır, Anadolu (Küçük Asya) ve Mezopotamya.

Felsefenin önemli yol ayrımları:

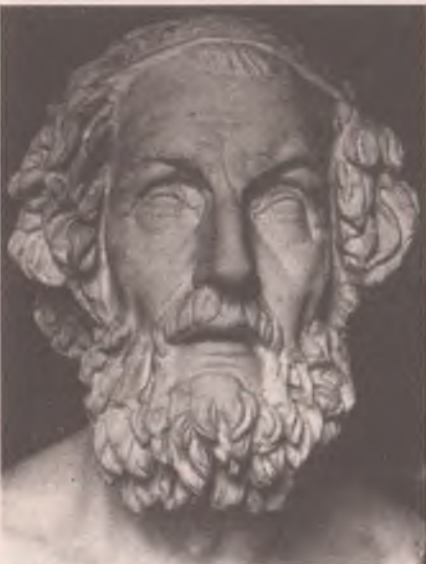
- 1) İlkçağ felsefesi: MÖ 1000-MS 1000
- 2) Ortaçağ felsefesi: MS 400-MS 1400
- 3) Modern felsefe: 17. yüzyıl Descartes-19. yüzyıl Kant'a kadar
- 4) Çağdaş felsefe: 19. yüzyıl Kant sonrası
- 5) Bilişsel felsefe: 1960
- 6) Nörofelsefe: 1990

İnsanoğlu yürümeye başlayalı beri coğrafyada yer değiştirmiş ve karşılıklı ilişkilere girmiştir. Bu ilişki doğrudan ziyaret, ticaret ya da savaşla işgal şeklinde olmuştur. Türkiye'de, Kaş açıklarında bulunan Uluburun batığı bir ticaret gemi-

si, modern analiz yöntemleri ile MÖ 1400 yıllarına tarihlenmektedir. Yapıldığı malzeme ve taşıdığı yüke bakıldığında, Akdeniz çevresinde yaşamış uygarlıkların çok yakın ilişki içinde olduklarına dair kanıtlar çok açık olarak görünür. Yapılan incelemelerle, geminin en az yedi uygarlığın ürünlerini taşıdığı anlaşıldı: Mikenler (Yunanistan), Kenanlılar (Suriye-Filistin kıyıları), Kıbrıslılar, Mısırlılar, Kassitler (Babil), Asurlular, Nübyeliler. Böylesi sıkı ticaret ilişkisi, mutlaka bilim-sanat-felsefe ilişkisini de beraberinde taşımıştı.

MÖ 560-527 yılları arasında Homeros'un eserlerinin Yunan yarımadasına geçtiği ve Atina'da festivallerde belli bir sıra ile okunmaya başlandığı anlaşılmıştır. İyon bilinci, Anadolu'da geliştikten ancak üç yüzyıl sonra Yunanistan'a geçti. Herodot "Homeros ile Hesiodos Grek tanrılar hanedanını kurdular, onlara adlarını taktılar, görevlerini ve sanatlarını tayin ettiler" diye yazar ve bu işin, kendi gününden (MÖ 430) dört yüzyıl önce olduğunu belirtir. Elbette ki kültür akışının nedeni sadece ticari geçişler değildi. İşgal ve savaşlar da dolaylı olarak kültür ve bilim geçişine neden oluyorlardı. Bu olaydan çok daha önce, MÖ 490 yılında Yunanistan'ı Persler işgal etmişti. Beraberlerinde Doğu kültür ve düşüncesini de götürmüşlerdi. Makedonyalı Büyük İskender'in MÖ 300'lerde Hindistan'a kadar gittiği düşünüldüğünde, etkileşimlerin kaçınılmaz olduğu daha kolay anlaşılır olacaktır.

Yunan felsefesinin etkisi altında kal-

MÖ 560-527 yılları arasında Homeros'un eserleri Yunan yarımadasına geçmiştir.

diği, coğrafyaya Çin'i de eklemek gerekir. Yazılı kaynaklar olmamasına karşın Çin felsefesinin geçmişi epey eskidir. Çin felsefesi, MÖ 6. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde gezgin filozofların elinde, sözlü olarak düşünceler yayılmıştır. İlk biçimsel temsilcisi Konfüçyusçuluk, son temsilcisi ise Taoizm olmuştur. Daha sonraları, üçüncü önemli okul olan Budizm de Çin felsefesine dahil olmuştur. Konfüçyusçuluk "insanın yolunu" öğretirken, Taoizm "doğanın yolunu" öğretir. Konfüçyusçuluk, mistik-metafizik açıklamaları içermez, politiktir. Taoizm ise geniş ölçüde mistik-metafizikseldir. Bu iki akım daha çok birbirini tamamlar niteliktedir. Daha sonraları bu iki akıma Budizm eklenmiştir. Bu üç akımın etkisi doğrudan değil, Çin'in coğrafi olarak daha batısındaki kültürlerin aracılığı ile olmuştur.

MÖ 322'de İskenderiye'nin kuruluşundan önce, Mısır kaynakları hakkında hiç bir şey hayatta kalmamış denilebilir. Eğer Yunan felsefecilerinin Mısır düşüncesinden sıkı sıkıya etkilendiğini öne sürecekssek, buna ait paralel yazılar veya doğrudan yansımaları görmemiz gerekir. Yunan felsefesi zamanında bunu bulamayız. Basit olarak, Mısır'daki bilgelik/akıl kaynakları Aristoteles ve Platon'un felsefi yazılarından farklıdır. Bunun yanında Yunan felsefesine benzeyen bir Mısır felsefesi de yoktur. Dolaylı yoldan elde edilen, Yunan felsefesi üzerinde Mısır bilgilerinin etkisi de az değildir. Örneğin, Platon'un "Timaeus" ve "Critias" adlı eserinde, Atlantis öyküsünden bahseder ve ataları olan Solon'un bu bilgiyi, Firavun II. Amasis'i (MÖ 569) ziyareti sırasında Mısırlı bir rahipten öğrendiğini belirtir. Platon'un eserlerinde Mısır'la ilgili bilgilerin olması, Mısır'a gittiği anlamına gelmez. Çünkü Platon hiç bir eserinde Mısır'da bulunduğunu yazmaz. Platon'a kaynaklık eden Solon bir ticaret adamı olduğundan, ülke ülke dolaşması meşhurdur. Atinalı Solon, MÖ 6. yüzyılda yaşamıştır ve Yunan kültürünün ilk temsilcisi sayılır. Anadolu'ya yaptığı seyahatleri sonrasında yazı yazmasını öğrendi ve sosyal kurumları gördü. Ana-

Küçük Asya (Anadolu) felsefecileri ve düşünürleri

ADI	YAŞADIĞI YER
MÖ 9. ve 5.yüzyıl arası	
Thales	Milet
Anaksimandros	Milet
Anaksimenes	Milet
Pisagor	Sisam Adası
Ksenophanes	Kolophon
Herakleitos	Efes
Hekataios	Milet
Kadmon	Milet
Anakharis	Trakya
MÖ 5. ve 4.yüzyıl arası	
Anaksagoras	Kilizman
Herodot	Halikarnas
Hipokrat	İstanköy
Protagoras	Trakya
Skylaks	Muğla
Epikür	Sisam
Diojen	Sinop
Demokritos	Trakya
Leukippos	Trakya
Ktesisas	Knidos
Kleantes	Ayvalık
Herakleidis	Ereğli
Theophrastos	Midilli
Ephoros	Çandarlı
Theopompos	Sakız
Helenistik ve Roma devri	
Diphilos	Sinop
Pausanias	Salihli
Strabon	Amasya
Galen	Bergama
Arrianos	Bursa
Cassius Dio	İznik
Epiktetos	Hierapolis
Dionysios	Halikarnas

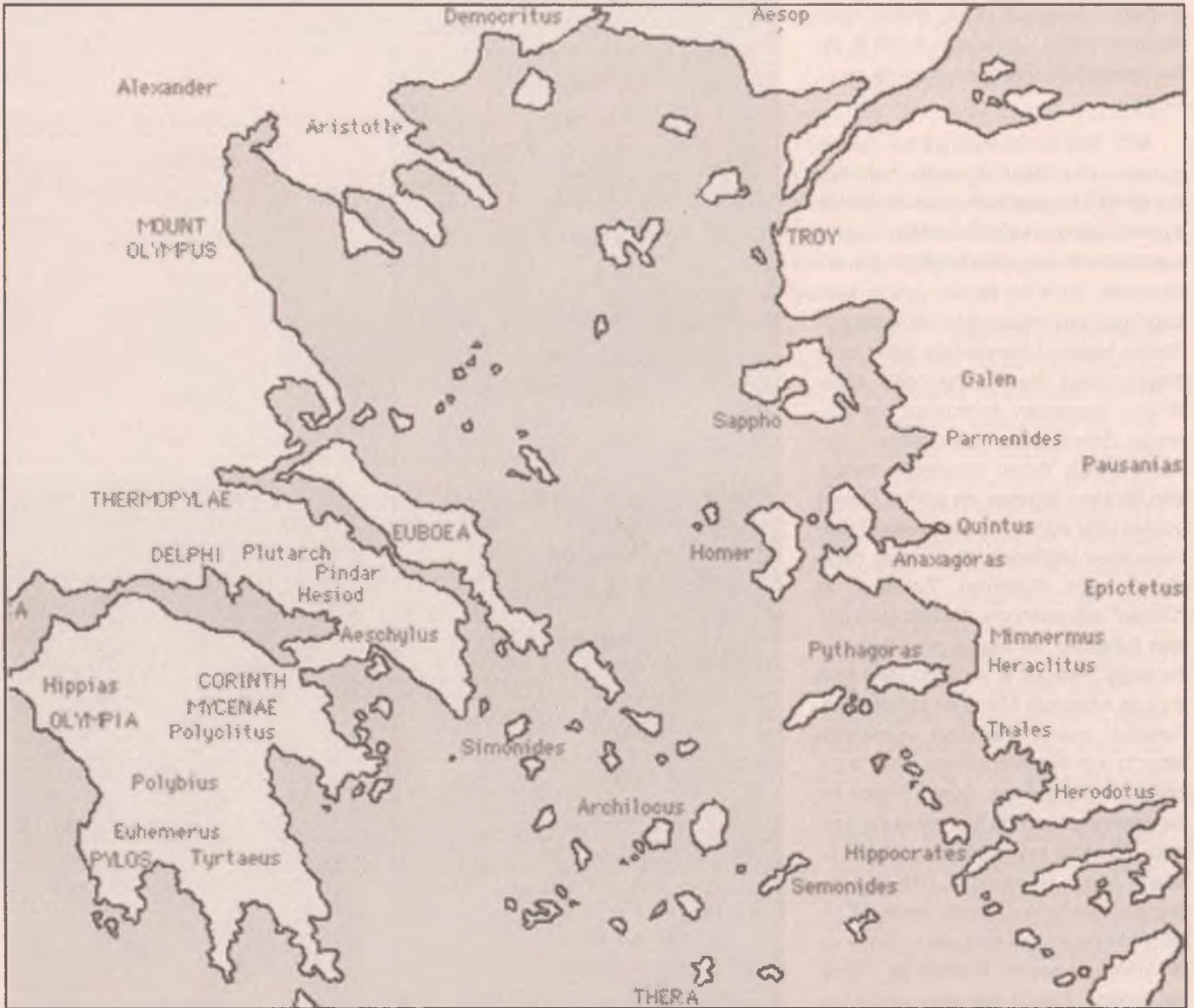
dolu'da öğrendiği İyon lehçesi ile şiirler yazdı.

Yunanlıların, Mısır'dan aldıkları düşünselden ziyade bilimsel doğadaki bilgidir. Tales'in (MÖ 6. yüzyıl) ilk element olarak belirttiği su, Babil efanelerinden gelir. Bunun yanında, Pisagor'un Mısır'ı ziyaret ettiği öne sürülür. Pisagor'un ölümünden yüzyıl sonra Herodot "ruhların geçişi fikrini" Pisagor'a bağlar. Bunun erken Yunan düşüncesinden ziyade, Mısır kökeni vardır. Pisagor'un bir süre Mısır'da kaldığı ve Mısır dini üzerine çalışmalar yaptığı, astronomi ve geometri öğrendiği konusunda iddialar da vardır. Ancak, Mısır'a gitmeden önce, Suriye'ye

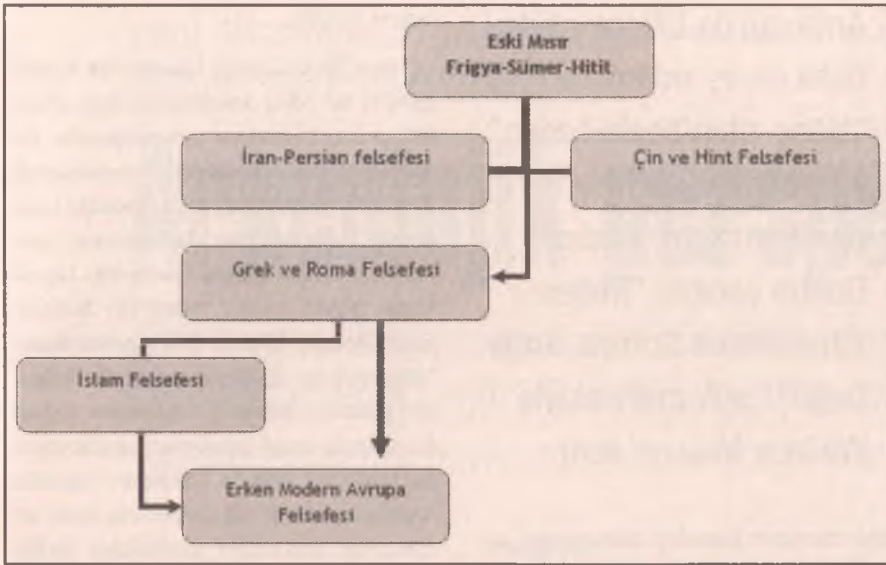
gittiği ve orada büyü konusunda çalışmalar yaptığı öne sürülür. Pisagor gibi Abderalı Demokritos'un da (MÖ 5. yüzyıl) Mısır'da beş yıl astroloji çalıştığı ve Nil'in yükselme nedenlerini araştırdığı ileri sürülür. Birçok Yunan felsefecisi, Nil ile ilgilenmiştir ve bu da, Mısır'ı ziyaret ettikleri kanısını güçlendirir. Diğer bir felsefeci Exodus'un da (MÖ 4. yüzyıl) astroloji ve geometriyi Mısır'da öğrendiği konusunda kanıtlar vardır.

Yunan mitolojisine göre Atlas, kendi omuzları üzerinde cennetleri ve gökyüzünü taşır. Yaklaşık MÖ 8. yüzyıla uzanan bu mitolojide dünya ile cennetler arasına bir sütun yerleştirir. Atlas dünya-

nın kenarında durur ve sırtını-omuzlarını göğe yaslayarak düşmesine engel olur. Atlas'ın en üst kısmı yüksekliğinden dolayı görülemez. Diğer kültürlerde de gökyüzü tanrının omuzlarındadır ve direkler üzerindedir. Meksika'da, Yucatan tanrılarında, Bacabs olarak adlandırılan tanrı, Maya efsanelerinde de gökyüzünün dört direğini oluşturarak düşmesine engel olur. Yine Azteklerde de göğü taşıyan tanrılar vardır. Eski Mısır'da gökyüzü tanrısı olan Nut, kozmik bir inek olarak sembolize edilir ve her bir bacağı bir direk gibi görev görür. Dört bacağı ile gökyüzünün çökmesine engel olur. Bu tanrı daha sonra, MÖ 1300 yıllarında

Ege bölgesindeki felsefeci ve düşünürlerin, her iki yakada, yani Anadolu ve Yunanistan'da yaşadıkları yerler.

Yunan mitolojisine geçmiştir.

Bütün bunlara karşın, Yunanlıların, felsefelerini Mısır'dan aldıklarına dair kesin kanıt öne sürülemez. Sonuçta, komşuları olan Hititler, Fenikeliler, Medlerle ticari-sosyal ilişkiye geçtiler. Ancak, bu ilişki yaklaşık, MÖ 2000 ile MÖ 600 yılları arasında, Yunan felsefesi üzerinde Mısır etkisini doğurdu. Yunan uygarlığının aldıklarına ve önceki esinlenmelerine kısaca göz atacak olursak:

1) Eski Grekçe, yeni Grekçe ve Latince temel olarak Kenanca ve Fenike alfabesinden gelmektedir. Anadolu'dan Yunanistan'a geçen önemli şeylerden biri Fenike alfabesidir. Bu fonetik alfabe, ilk olarak Anadolu'da kullanılmıştır.

2) Yunan tanrılarının kökeni Anadolu'ya kadar uzanmaktadır. Zeus Girit'ten, Afrodite Kıbrıs'tan, Poseidon Anadolu'dan alınmıştır. Biraz daha uzağa gidildiğinde Sümerlerin efsane kahramanlarına Yunan mitolojisinde sıkça rastlanır: Ölüler "yeraltı nehrinde" kayıkla götüren Charon, yeraltı nehri olan "Styx", Zeus ve Poseidon'un kardeşi olan yeraltı kralı Hades (Sümerde "Kur"). Hepsisi yer değiştirmiş düşünce ürünüdür.

3) Anadolu'daki Hitit uygarlığının efsanelerinin çoğunun temelinde Sümerlerin efsaneleri bulunabilir. Mezopotamya'daki Sümer ve Akadlar ile Anadolu'daki Hititler arasında Hurritler yaşıyor-

du. Hurritlerin varlığı Batı Anadolu'ya kadar uzanmaktaydı. Bununla bağlantılı olarak Yunan mitolojilerindeki Herakles'in kökeni Sümerlilerin Gılgamış efsanesinde bulunabilir. Herakles'in evlendiği Hebe'nin de Hitit tanrıçası Hepa olduğu öyküye bakıldığında görülmektedir.

4) Yunan astronomi bilgisinin kaynağı, Mezopotamya bölgesindeki Kaldeler'dir; değişmez bir şekilde, bu daha önceki dönemdeki Kaldeliler kendilerini izleyen halklardan çok daha fazla ve çok daha doğru bilgiye sahip olmuştur. Ka-

Tales'in ilk element olarak belirttiği su, Babil efsanelerinden gelir. Bunun yanında, Pisagor'un Mısır'ı ziyaret ettiği öne sürülür. Pisagor'un ölümünden yüzyıl sonra Herodot "ruhların geçişi fikrini" Pisagor'a bağlar. Bunun erken Yunan düşüncesinden ziyade, Mısır kökeni vardır.

dim dünyanın her yerinde, nesiller boyunca "Kaldeli" adı "yıldız gözleyen" yani gökbilimci ile eşanlamlı olmuştu. Sümer mirasından ciddi şekilde yararlanmışlardı. Bu mirası da Yunanistan'a aktarmışlardı.

Yunan felsefesinde zihin-beden kavramı var mıydı?

Antikçağ felsefesinde Aristoteles, Platon ve Sokrates'te, bilinç-beden sorunu yerine "ruh, psyche" tartışmaları gözlenir. Daha sonra Yunan felsefecilerini takip eden İslam felsefecilerinde de kısmen aynı kavramsal planda değerlendirilmesine rağmen, ruh kavramı farklı dönemlerde farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Ruh bazen "can" ile bir tutulmuş, bazen de başka bir şeye bağlı kalmaksızın kendi başına, öz varlık olarak tanımlanmıştır.

Yunan felsefesinin ele alıp işlediği konular bakımından gelişmesini görmek istersek, şunla karşılaşırız: İlk dönemde Yunan felsefesi tamamıyla bir doğa felsefesidir. Bundan sonra insana karşı uyanan ilgi klasik dönemin geniş sistemlerine yol açmıştır. Bu sistemlerde Tanrı, insan ve doğa, bir düşünce bağlantısı içinde kavranmak istenmiştir. Aristoteles'in kendi felsefesiyle okulunda gelişen ve biriken çok zengin bilgi kadrosu, tek tek bilimlerin bağımsızlığına, her bilgi kolu üzerinde ayrıca çalışmalara yol açmıştır. Hristiyanlığın ortaya çıkmasıyla bu dönem kapanmış, böylece Antikçağ felsefesi sona ermiştir.

Felsefe bir bakıma kendi öz tarihidir. Bu tarih, tıpkı felsefeye görüşler gibi olan, ulusal veya daha doğrusu ulusallaştırıcı vasıflarla belirlenmiştir. Dolayısıyla, zihin-ruh/beyin-beden bakış açısına bir bakıma felsefe tarihi olarak da bakılabilir. Bu tarihin arasına serpiştirilmiş, kavramdan kurtulup bilimsel ayrılmaların ortaya çıkışını görürüz.

Başlangıçta yalnızca dört element vardı: ateş, hava, su ve dünya. Bunların farklı oranlarda bir araya gelmesiyle kan, kas, kemik, kirşiler ve sinirler vücut-

ta oluşur. Kanın içeriği akli oluşturur ve akıl ile zihinsel yaşamın temeli de kalptir. MÖ 5. yüzyılda Sokrates öncesi dönemin temel iddiası buydu. Öncelikle bu düşünce Empedokles tarafından ortaya atılmıştı ve daha sonra Demokritos tarafından geliştirilmişti. Demokritos'a göre, parçacıkların farklı türleri dört elementin farklı türlerinden oluşuyordu. Onun düşüncesine göre ruh en hafif, en hızlı hareket eden ve büyük oranda da oval parçacıklardan oluşuyordu. Özellikle de beyinde bu oval parçacıklar yoğunlaşmıştı. Daha az değerli parçacıklar ise kalpte bulunuyordu ve bunlar duyu durumu-muzdan sorumluydu. Kaba parçacıklar ise karaciğerde yerleşikti ve şehvet, arzusunun nedeniydi.

Antikçağ'da bilince ya da daha geniş anlamıyla "bilinç-zihin/beyin-beden" sorununun üzerinde durulmamıştır. Neden? Bunun yanıtını "Neden Zihin-Beden Sorunu Antik Değil?" adlı makalesiyle Wallace Matson verir. Matson, zihinle beden arasındaki ayrıma Yunanlıların bakış açısı ile on yedinci yüzyılın bakış tarzını birbirinden ayıran asıl noktada üzerinde şöyle durur: "Yunanlılar zihin kavramından, hatta bedenden ayrılabilir bir zihin kavramından yoksun değillerdi. Ama Homeros'tan Aristoteles'e kadar, zihinle beden arasındaki ayrım çizgisi,

Antikçağ'da bilince ya da daha geniş anlamıyla "bilinç-zihin/beyin-beden" sorununun üzerinde durulmamıştır. Neden? Bunun yanıtını "Neden Zihin-Beden Sorunu Antik Değil?" adlı makalesiyle Wallace Matson verir.

böyle bir ayrım yapıldığı zaman tabii, duyu algısının beden tarafında kalacağı şekilde çekiliyordu. Yunanlılarda zihin-beden sorununun bulunmamasının bir nedeni budur. Bir başka nedeni de 'Duyumun zihinle (ya da ruhla) ilişkisi nedir?' gibi bir cümleyi Yunancaya çevirmek çok güç, neredeyse olanaksız olmasıdır. Buradaki güçlük, felsefecilerin kullandığı anlamdaki 'duyum' sözcüğüne Yunanca bir karşılık bulmakta yatar. 'Duyum' felsefeye, doğayı ya da hatta dışsal uyaranların varlığını kabul etmek zorunda olmadan, bilinçli bir durumdan söz etmeyi olanaklı hale getirmek için sokulmuştur"

Matson, Yunancadaki ne "aistesis" ne de "aistema" terimlerinin duyum (sensation) sözcüğünü karşılayamayacağını belirtir. Matson burada, Yunancada "bilinçli durum" ya da "bilinç durumu" ile dış dünyadaki olaylar arasında ayrım yapmanın bir yolunun bulunmadığını ifade eder. Yunan ve Ortaçağ geleneklerinde bile "fikir" sözcüğüyle çakışan bir kelime yoktu. Matson'a göre hem ağrıların hem de açık seçik fikirlerin tek bir "içsel gözle" incelendiği bir içsel alan olarak insan zihni kavramı yoktu. Ancak, Platon'un eserleri gözden geçirildiğinde Ruh Üzerine adlı eserinde "noeo" ifadesi 'gözlerle algılamak, gözlemek, düşünmek, sanmak' ve "noetos" 'anlık tarafından algılanabilir, ya da düşünülebilir' anlamlarında kullanılmıştır. Yine bu eserde ousia (öz, toz), psyche (ruh), dianoia (düşünce, us), enantion (karşıt) ifadelerinin kul-

lanımı görülür.

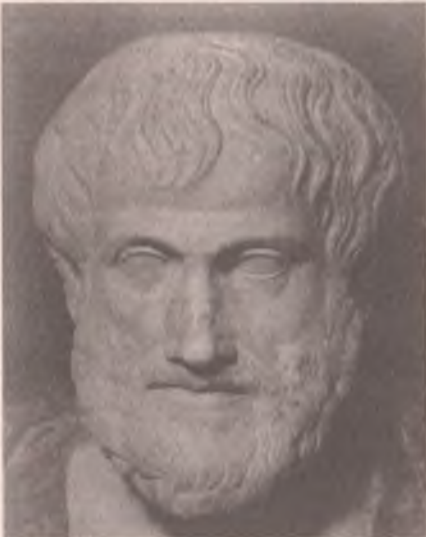
Son 30 yıl içinde, felsefeciler Aristoteles'in bir bilinç kavramının olup olmadığını uzun uzadıya tartışmışlardır. Bu yaklaşımların temelinde; eserlerinde uyanıklık ve bayılma veya uykudan uyanınca farkındalıktan bahsetmesi yatmaktadır. Diğer yanda eserlerinin hiç birinde "zihin" ya da "bilinç"ten bahsetmez. Ancak, bilince atıf denilebilecek "düşünme bir düşüncenin düşünülmesi" şeklinde dolaylı göndermeler yapar. Bu türdeki içsel izlenimler, algılamanın bir tipidir ve bilinçle yakından ilişkilidir. Aristoteles, Fizik adlı eserinde canlı ve cansızlar arasındaki farklılıklara dikkat çeker ve bir ayrımında "cansızların farkında olmaması, canlıların farkında olması" olarak belirtir. Canlı olanlar, altlarındaki değişikliklerin farkındadırlar ve his olarak ortaya çıkar ancak bu derin duyu (proprioepsiyon) olarak yorumlanamaz. Aristoteles bakış açısı ile "duyuların içsel anlamı" daima farkındalığın bir tipi ile birliktedir. Bununla ilişkili olarak da farkındalığın geçici olduğunu ve algıladığımız zaman ortaya çıktığını söyler. Bu bakış açısı sanki Descartes'in cogito'sunu andırır. Aristoteles'in bakışı bir bakıma "fenomenal/görüngüsel bilinç" gibi düşünülebilir. Çünkü algılarımız "bizim dikkatimizden" kaçmaz. Ancak çevirilerde problem vardır; duyu/algı=sense ve algılama kapasitesi, bu kapasitenin aktivitesi olarak da çeviriler yapılır. Oysa Aristoteles bu ikisinin ayrımını yapar: "tam olarak göremediğimiz zaman bile karanlığı düşünce ile ayırt edebiliriz" der ve bunu kapasite olarak adlandırır. Ancak bütün zorlamalara rağmen, Aristoteles'te bilinç kavramına değinilmez.

KAYNAKÇA

1) Halikarnas Balıkcısı. *Anadolu Tanrıları*. Bilgi Yay. 1985.

2) Gilles Deleuze ve Felix Guattari. *Felsefe Nedir?* YKY. Çev: T.İlgaz. 6.Baskı, 2001.

3) Patter R. *Black Athena, Afro-Centrism, and the History of Science*. Lefkowitz MR ve Ropers GM (Editör). *Black Athena Revisited*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1996.

Son 30 yıl içinde, felsefeciler Aristoteles'in bir bilinç kavramının olup olmadığını uzun uzadıya tartışmışlardır.

Yeni bir siyasal örgütleniş biçimi olarak Anadolu ve Yakındoğu'da devletin doğuşu (MÖ 5500-3000)

Arkeolojik perspektif

Tüm evrimci antropologlar öne sürdükleri sosyal gelişim modellerinde insanlık tarihinin geçirdiği kültürel gelişim evrelerini sıralarken kent evresinden sonra devlet aşamasını ortaya atarlar.

Tüm evrimci antropologlar öne sürdükleri sosyal gelişim modellerinde insanlık tarihinin geçirdiği kültürel gelişim evrelerini sıralarken kent evresinden sonra devlet aşamasını ortaya atarlar. Toplum tipi sınıflandırmasında en üst kültürel gelişim düzeyi olarak gösterilen devletin kökeni, yapısı ve karakteristik özellikleri ortak bir gelişim çizgisine dayalı tek bir paradigmayla açıklanamakla birlikte devlet toplumunun doğuşuna neden olan etmenler toplumun sınıflara bölünmesi, seçkin bir katmana verilmiş merkezsiz bir yönetimin oluştu- rularak iktidarın tek elde toplanması, politik egemenlik, dinsel güç ve ekonominin denetimi arasındaki ekonomik ve sosyal ilişkilerde akrabalık bağlarına dayanmayan kurumsal ilişkiler sistemi ve uzmanlaşmış ekonominin toplumda geniş bir alana yayılması olarak sıralanır.(1)

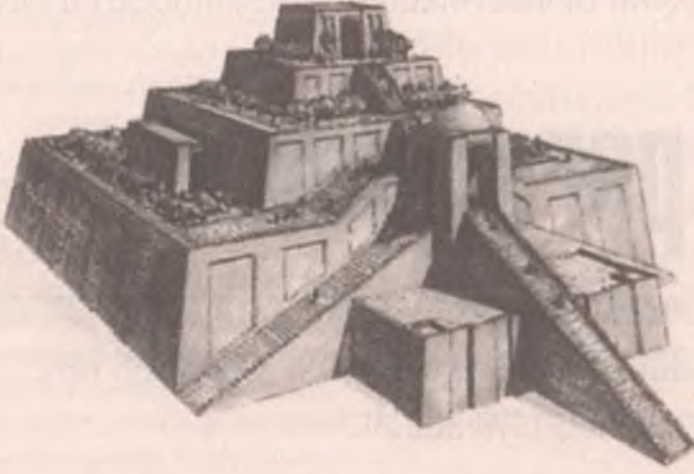
Toplum içindeki zorlayıcı gücün —merkezi erkin— toplum üzerinde denetimi sahip olduğu merkezileşmiş ve hiyerarşik biçimde örgütlenmiş bir siyasal sistem olan devlet örgütünde alt birimler devletin monark niteliğindeki başına karşı sorumlu olup merkez yetke tarafından atanan memurlarla (bürokratlar) olan ilişkileri kanalıyla hiyerarşiye bağlanmışlardır.(2) Yöneticiler ve yönetilenler olmak üzere 2 yeni sosyal sınıfa bölünmüş olan toplumdaki toplumsal ilişkileri düzenleyen kamusal yönetimi yürütme aygıtı yani bir yönetim örgütü olan devlet hakkında görüş bildiren araştırmacılar en gelişmiş entegrasyon düzeyi olan devleti "Ge-

leşmiş Devlet" ve "Erken/Arkaik Devlet" olmak üzere ikiye ayırır. Bu sınıflandırmada her 2 devlet türünde var olan siyasal farklılık göz önünde bulundurulur ve her ikisinde de devletin en önemli fiziki görünümü devlet örgütünün sürdürülebilmesi için kullanılacak, merkezi olarak yönetilen düzenli bir artı'nın olmasıdır.

Erken/Arkaik Devlet

"Erken/Arkaik Devlet" olarak adlandırılan evre devlet örgütlenmesinin oluşum süreci olup bunun emekleme evresinde sosyo-politik yapıda politik bağlar hâlâ geleneksel aile ilişkileri (kalıtsal) tarafından oluşturulmakta yani bürokratik yükümlülükler ve politik temsiller hükümdarın aile üyeleri tarafından gerçekleştirilmekte ve akrabalık, aile ve topluluk bağları siyasal alandaki ilişkilere hükmetmektedir.(3) Politik denetimin, topluluğun içinden yükselen seçkinlerin artan siyasal egemenliklerini dayatması sonucu ortaya çıkan toplumsal karşıtıllıklardan doğmuş olan erken devlet organizasyonunda asal üretim araçlarının topluluk tarafından kullanılmasında elitlerin yeni bir denetim yetkisi olmuştur. Bu yeni politik örgüt kendi siyasal stratejisini destekleyebilmek için kaynaklar ve emeği bir merkezde toplar. Kaynakların kullanımını düzenleyen bu yönetim aygıtının erken evresindeki ailesel bağlardan dolayı önderin yakınlarından oluşan görevliler topluluğu (memur) bu nitelikleriyle politik bir güç ediniş aristokrasiye dönüşerek ayrıcalıklarını pekiştirirler.(4) Soyluların gü-

Erken/Arkaik Devlet'in geçiş evresinde kamu yönetimi aygıtında atanmış memurlar ağır basmakta olup akrabalık kanalıyla yapılan etkinlikler küçük bir bölümü oluşturmaktadır. Bu sistemde farklı işlerden sorumlu çok sayıda görevli (memur/bürokrat) topluluğundan oluşan geniş bir yönetimsel ağ bulunur.

Tarihte tartışmasız ilk erken devlet yapısı güney Mezopotamya'da bulunan Uruk yerleşmesinde ortaya çıkar. Yerleşmedeki kamusal alanlardan biri olan Anu kutsal alanındaki Beyaz Tapınak (Anu ziggurati).

cünün yayılmasına koşut olarak yaşanan toplumsal dönüşümler sonucu kliantelizm (bir güçlüğün koruması altına girme) oluşarak devletle özdeşleşen süreç başlar. Erken/Arkaik Devlet'in geçiş evresinde ise kamu yönetimi aygıtında atanmış memurlar ağır basmakta olup akrabalık kanalıyla yapılan etkinlikler küçük bir bölümü oluşturmaktadır. Bu sistemde farklı işlerden sorumlu çok sayıda görevli (memur/bürokrat) topluluğundan oluşan geniş bir yönetsel ağ bulunur.

Arkeolojik olarak erken devletin kanıtları

Erken/Arkaik Devletin filizlenme evresi MÖ 5. bin yılda kuzey Mezopotamya'daki Tepe Gawra yerleşmesinin XIII. yapı katında ortaya çıkar. Buradaki bir akropol alanında farklı kamusal etkinliğin gerçekleştirildiği, mimari açıdan karmalık gösteren çeşitli planlarda inşa edilmiş anıtsal nitelikte tapınak, toplantı salonu ve yönetici konutundan oluşan kamu yapıları bulunur. Bu alandaki en önemli buluntu ise toplu halde bulunmuş farklı malzemeden yapılmış çok sayıda mühür ve mühür baskısıdır. Tarihte ilk kez tapınak gibi bir kamu yapısında bulunan bu yönetsel malzeme, ürünün üzerinde devlet benzeri bir ekonomik ve politik merkezi yapıyla gerçekleştirilen ilk idari kurum-sallaşmış denetime ve tapınak ekonomisinin köklerine işaret eder.(5)

Tarihteki tartışmasız ilk erken/arkaik devlet olgusu ise MÖ IV. bin yılın ikinci yarısında güney Mezopotamya'daki Uruk (Tell-al Warka) yerleşmesinde görülür. 2,5 km²lik bir alanı kaplayan yerleşmenin 20 hektarlık alanı kamu yapılarından oluşurken geriye kalan 230 hektarlık alan iskâna ayrılmış olup kentin nüfusunun 25.000-50.000 civarında olduğu düşünülmektedir.(6) Bir erken kent-devleti olan yerleşmenin çevresinde ise ondan daha küçük diğer kentler bulunmaktadır. Yerleşmede tanrıça İnanna'ya (İştär) diğeri gök tanrısı

Anu'ya adanmış 2 kutsal alan bulunur. Bunlardan E-anna kutsal alanında (akropolis) her birinde farklı kamusal etkinliğin yürütüldüğü çeşitli plan ve ebatlarda inşa edilmiş çok sayıda tapınak, saray, toplantı salonu ve depo ile yönetici konutlarından oluşan anıtsal kamu yapıları bulunur. Yerleşmedeki bir diğerkutsal alan E-anna alanının 500 m. batısındaki Anu alanı olup burada 13 m. yüksekliğindeki görkemli bir platform üzerinde basamaklarla ulaşılan bir tapınak/ziggurat (Beyaz Tapınak) yükselir.

Fonksiyonları tamamen idari nitelikte olan bu kamusal alanlar çok sayıda zengin yönetsel nesne içerir. Toplumun ekonomik ve siyasal örgütlenme düzeyi hakkında bilgi veren bu nesneler silindirmühür, farklı tipte bulla, kayıt tabletleri, mühür baskıları, üzerinde ilk piktografik yazının bulunduğu kil tabletler, karmaşık jeton, zarf ve sayı tableti gibi geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Bu tabletlerin yarısından fazlası ekonomiyle ilgili olup yapılan tüm işlemlerin kaydının tutulduğunu gösterir. Merkezdeki kurumların ekonomik etki çevresini gösteren yönetsel malzemeler, yerleşmedeki kamusal işlerin bir kişiden ziyade çok sayıda farklı rütbedeki uzmanlaşmış görevli topluluğunca (bürokratlar) gerçekleştirildiği gelişmiş bir yönetsel etkinliğe işaret eder. Tabletlerde üretim etkinliklerin-

Uruk'ta bulunan değişik malzemeden yapılmış zengin yönetsel bir nesne olan silindirmühürler.

Bu dönemde ortaya çıkmış bir diğer yönetimsel malzeme olan sayı tabletlerinin Uruk örneği.

de karma bir örgütlenmenin bulunduğunu gösteren 100 farklı unvan adı geçer. Kamusal alanlarda bulunan bir diğer yönetim aygıtı da devlet kontrolündeki atölyelerde üretilen ve iş gücü üzerindeki kontrole işaret eden politik kurumlarda çalışan görevlilerin yemek kapları olan "devrik ağızlı kaseler" olarak adlandırılan kaplardır. Tüm çevre yerleşmeler ve Uruk'daki üretim, üreticiler (zanaatkarlar), ticaret ve emek üzerinde merkezi ekonominin göstergesi olarak devlet kontrolü bulunmaktadır. Ekonomik ve yönetimsel etkinliklerin dinsel kimlikli yapılarda gerçekleştirilmiş olması bu merkezsel gücün kimliğinin ilk hiyerarşik toplumlarda iktidarın dinsel nitelik taşımasından dolayı "tanrısal" olduğunu gösterir. Yeni bir toplumsal, ekonomik ve politik yapıyı yansıtan bu örgütlenmede siyasi erk tapınak ve dini etkinliklerden sorumlu olan "Rahip Kral/EN" olup görevleri tanrı adına tapınağı ve ekonomiyi yönetmektir. Böylece "tapınak ekonomisi" adlı sistem ortaya çıkar. Bu sistemde ekonomik ve siyasi yönetim artık politik bir kurum olan tapınak bünyesinde merkezileşmiştir. Kamuyu ilgilendiren konularda tek başına karar veren bir lider (kral) yerine aile bağlarına dayanmayan, iyi yapılanmış bir görevlendirme dizgesiyle oluşturulmuş farklı kademelerdeki memur ve bürokratlardan oluşan kurumsallaşmış yöneticilerin bulunduğu geniş ölçekteki yönetim çarkı ve ileri dereceli hiyerarşik düzenden oluşan bu siyasi örgütlenme ve politik denetim, geçiş evresindeki erken devlet ve bürokrasinin doğuşunu yansıtmaktadır. Uruk'daki devlet örgütü egemen (kral), danışmanlar ve ba-

kanlardan ibaret olan yönetsel çekirdekten oluşur. Merkezdeki siyasi erk —devlet yetkisi— kurallar koyma, yürütme, üretim fazlası üzerinde haraç alma (vergi), üretim araçları üzerinde doğrudan denetim, kamusal etkinliklerin finansmanı, yasalar yapma ve aldığı kararları dayatma gücüne sahiptir ve bu gelişmiş denetim ağı ile devlet ekonomisi oluşur. Böylece başlangıçta politik ve dinsel egemenliği ellerine geçirmiş olan yüksek konumdaki hükümdar ailesinin üyelerinden oluşan kamu sektörü giderek genişleyen politik ve ekonomik işlerden dolayı topluluk önderinin kendisinden ve ailesinden uzaklaşarak ailenin dışından görevlilerin de girmesiyle gelişir ve akrabalığa dayanan ilişkiler dizgesi çöker. Geleneksel bağların zayıflaması sonucu devlet yetkisi genişler ve güçlenir.

Devlet benzeri bir örgütlenme modelinin bu dönemdeki aynı ölçekte görüldüğü bir diğer örneği güneybatı İran'ın Khuzistan Bölgesi'nde ortaya çıkar. Burada bulunan Susa yerleşmesi kapladığı 12 hektarlık alan ve 10 binden fazla nüfus ile bölgenin en büyük yerleşmesi olmanın yanı sıra yönetsel bir merkez yerleşme (erken/arkaik kent-devleti) konumundadır.(7) Etrafı köy ve küçük kentlerle çevrelenen yerleşmede bulunan 5000 m²lik alanı kaplayan 10 m. yüksekliğindeki bir platform/teras üzerinde bulunan anıtsal nitelikte tapınak, yöneticiye ait büyük ve çok gösterişli bir rezidans ve depo yapısı yönetim işlevinin gerçekleştirildiği akro-

E-anna kutsal alanındaki depoda tapınak hazinesi arasında bulunan tarihteki ilk yönetici (rahip-kral) heykeli (Michael Roaf, Eski Mezopotamya ve Yakınoğu, 1996).

polisi oluşturur. Tüm bölgeyi kontrol eden bu merkez yerleşme Uruk yerleşiminden sonraki en zengin yönetsel malzeme koleksiyonuna sahip olup burada devletin (tapınak) ekonomik ve politik gücü ile yönetimdeki uygulamaların genişliği ve yoğunluğuna yani karmaşık kayıt işlemleri ile farklı kademelerdeki görevliler ağına tanıklık eden 783 tane basit ve karmaşık jeton ile çok sayıda damga ve silindir mühür, mühür baskıları, içi boş ve mekik biçimli bulla, sayı tabletleri ve delikli jetondan oluşan yönetsel malzeme portföyü bulunur.(8) Yönetimsel çevre açısından geniş ilişkiler ağına işaret eden bu sosyo-politik ve ekonomik örgütlenme devlet sektöründeki egemen ailelerin hiyerarşik konumunu gösterir.

Teritoryal devletler

Kültürel gelişim normlarından en önemlisi olan devletten kentlerin sahip olduğu siyasi organizasyon düzeyini temsil etmesi yani kentlerde yaşayan toplumları içine alması ve birbiriyle yakın ilişkili gelişim sergiledikleri için kentin devleti izleyen bir süreç olması düşünüldür.(9) Oysa kentleşme erken devletin karakteristiği olmadığı gibi bu devlet türünde devletin varlığı kentleşmeye bağlı değildir.(10) Sadece bir yönetsel merkeze sahip olan erken devlet yapısında bu merkezin kent olması gerekmez veya olsa bile bunun dışında kentler olmayabilir. Topluluğun sayıca artması ve işlevsel olarak farklılaşması sonucunda bireyler ve üretim sistemleri arasındaki ilişkiler ağını yöneten bir üst merci, sosyal kurum ve kesin siyasi örgütlenme biçimi olan devletin kentleşmenin olmadığı bu kentsiz devletler hali araştırmacılar tarafından "kentsiz uygarlık", "köy devleti", "makro devlet" ve "teritoryal devlet" olarak adlandırmıştır.(11)

Teritoryal devletlerde (bu yazıda teritoryal devlet ifadesi kullanılacaktır) kent-devletlerinin tersine nüfusun büyük bölümü taşrada yaşar. Devletin bulunduğu yer ise yönetim merkezinin bulunduğu bir yönetim yapısı ile yönetici sınıf, devlet için çalışan zanaatkarlar, elitler ve hizmetkârlardan oluşur.(12) Yani burası ekonomik merkezden ziyade siyasal/ida-

ri bir merkezdir. Teritoryal devletin oluşma nedenini coğrafi etmenlerle açıklayan Maisels bu devletlerin oluştuğu bölgelerin coğrafi yapısının kentleşmenin oluşumunu sağlayan etmenlerden yoksun olduğunu belirtir.(13) Söz konusu devlet türü nüfus yoğunluğunun seyrek dokulu olduğu bölgelerde doğmuştur. Düşük nüfus yoğunluğu ve nüfus hareketinin kontrolünü kolaylaştıran sınırlandırılmış tarımsal arazilere sahip bu devletlerde siyasi güç tarımsal arazinin kontrolüne dayanmakta olup gerektiğinde askeri güç kullanımına başvurulmaktadır. Oysa geniş tarımsal arazilere sahip kent devletlerinde siyasi iktidar tarımsal araziden ziyade onu üretici hale getirmek için gereken işgücüne egemen olmak zorunda olup bu nedenle kaba askeri güç kullanmak yerine yöneticiyle yönetilen arasında doğrudan siyasi ilişki kurmak zordur.(14) Yönetici ve yönetilen arasındaki bu ilişkiden dolayı teritoryal devletler daha hiyerarşik bir örgütlenmeye sahiptir.(15) Kent-devletleri varlıklarını yürüttükleri ekonomik etkinliklere borçluyken teritoryal devletlerde asal ekonomik güç tarımsal verimliliğe (artı) bağlıdır.

MÖ 4. bin yılın ortalarında arkaik devletin bir türü olan teritoryal devlet tipinin erken bir örneği kuzey Mezopotamya'daki Tepe Gawra yerleşmesinde ortaya çıkar. Burada güneyin etrafında kent ve kasabaların bulunduğu kent-devlet olgusunun tersine kentleşmeye sahip olmayan sadece yönetim yapılarının bulunduğu alanlardan oluşan erken bir teritoryal devlet yapısı bulunur. Yerleşmenin VIII-C-B yapı katlarındaki akropolis alanlarında tapınak, farklı kamusal işlevlere sahip yapılar, yönetici konutu, depo ve hamamdan oluşan görkemli kamu yapıları görülür. İktidarın yönetsel merkezi olan bu yapılardan tapınakta idari sistemlerin göstergesi olarak çok sayıda mühür ve mühür baskısından oluşan yönetsel malzeme bulunur. Kamusal alandaki bir diğer yönetsel nesne buluntusu yönetici konutu ile depo yapısından gelir. Her 2 yapıda da mühür buluntusunun yanı sıra tahıl içeren büyük depolama küpleri ile çakmaktaşı ve obsidyen hammadde ve nesnenin bulunması tarımsal artının yanı sıra zanaatkarlık üretiminin de bu arkaik devletin kontro-

Tapınak hazinesi arasındaki önemli buluntulardan bir diğeri tanrıça Inanna'ya yapılan bir sunu sahnesinin anlatıldığı ünlü Uruk vazosu.

lünde olduğu gösterir. Kamu kurumlarının ekonomik-yönetsel işlevine ve denetiminin yürütülme düzenine işaret eden bu arkaik teritoryal devlet yapısına kentleşme eşlik etmez.(16)

Bu dönemde erken devlet olgusunun teritoryal devlet türünün görüldüğü bir diğer bölge de Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Bölgede bulunan Malatya Arslantepe yerleşmesi Uruk devlet modelinin kentleşmenin görülmediği türünün önemli bir örneğidir. Yerleşmenin VII. yapı katındaki 390 m²'lik bir alanı kaplayarak sıra dışı büyüklüğe sahip olan bir tapınak yapısında bulunan mühür ve mühür baskıları ile burada çalışan görevlilerin tayın kapları olan seri üretim kaseleri –Uruk'daki devrik ağızlı kaselerin eşdeğeri– tarımsal artı ürünün toplama ve yeniden dağıtma işlevine sahip idari nitelikteki bir kurum, merkezi ekonomi ve tapınak ekonomisi ile üretim ve emek/iş gücü üzerinde denetim gücüne sahip devlet dizgesinin Anadolu köklerine tanıklık etmektedir. Yerleşmenin MÖ 4. bin yılın ikinci yarısına tarihlenen VIA tabakasında ise devlet sistemi artık tüm kurum ve kuruluşlarıyla oldukça gelişmiş olarak karşımıza çıkar. Burada 2600 m²'lik alana yayılmış farklı işlevlere sahip 2 tapı-

nak, depo odaları ile arşivden oluşan bir tapınak-saray kompleksi bulunur. Bu kamusal alanda bulunan tapınaklardan biri (B tapınağı) sadece dini törenlerin gerçekleştirilmesinde kullanılırken diğeri (A tapınağı) ekonomik etkinliğin yürütülmesi işlevine sahiptir. Ekonomik işleve sahip A tapınağında bunun göstergesi olarak ürünün depolandığı depo odaları ile çok sayıda kil mühür baskısı bulunur.(17) Kompleksin saray bölümünü oluşturan sektör ise dini etkinliğin gerçekleştirildiği B tapınağı ile buna bağlı 3 ambar/depo odasından oluşur. Bu depo odalarından birinde tarımsal artı ürün büyük küpler (pithos), çuval ve sepetler içinde depolanırken diğesinde merkezi ekonominin önemli argümanlarından olan ve görevlilerin yemek kabı olarak kullanılan yüzlerce seri üretim kasesi ve mühür baskıları bulunur. Bu depo odalarının karşısında denetim altındaki depoların varlığına işaret eden kapı kilidi mühürleri ile 5 binin üzerinde mühür baskısının bulunduğu arşiv bölümü bulunur. Sürdürülen ekonomik işlemin faturası ve yasal idari işlerin bir kanıtı olan mühür baskıları üretimin kontrol altında olduğunu gösterir. Ayrıca her tür ekonomik işlemin sorumluluğunun üstlenildiğini, güvence altına alındığını gösteren bu kont-

Erken devlet olgusunun Anadolu'daki ilk örneği. Malatya Arslantepe yerleşmesi VIA tabakasında bulunan tapınak-saray kompleksi.

rol aygıtları politik denetimin sınırlarının genişlediğini de yansıtır. Kamusal alanda bulunan mühür baskıları üzerinde 124 farklı mührün izinin bulunması kamuyu ilgilendiren çok sayıda etkinlik ve yetkililer ağı ile yoğun ve geniş ölçekte bir yönetsel örgütlenme düzeyi ve bürokrasiye işaret eder.(18)

Arşiv odasının yanında bulunan bir diğer oda madeni hammadde ve nesnelerin depolandığı depo odası olup burada yö-

neticilerin kontrolü altında ve merkezi ekonomi çerçevesinde gerçekleştirilen maden üretimi ve ticaretinin göstergesi yüksek teknolojiyle üretilmiş çok sayıda mızrak ucu ve kılıçlardan oluşan metal nesne bulunur. Zanaat etkinlikleri üzerindeki katı merkezi devlet denetiminin bir diğer göstergesi de seramik üretiminde görülür. Önceleri seramik ustaları ürettikleri ürünlerin üzerine kendi damgalarını/imzalarını (çömlekçi çarkı) basarken, emeğin mer-

kezileşmesine koşut olarak bu işaretler kaldırılmış ve üretim çömlekçi çarkıyla seri ve standart şekilde kurumsallaşmış merkezi kurumlar tarafından merkezsiz denetim altında gerçekleştirilmiştir.(19)

Yöneticilerin toprak, tarımsal ürün fazlası, zanaat üretimi ve emek üzerindeki ekonomik kontrolleri o denli artmıştır ki tüm etkinlikler uzmanlaşarak bölümlere ayrılmış çeşitli merkezi kurumlar tarafından hiyerarşik şekilde sıralanmış çok sayıda görevli (bürokrat) tarafından yürütülmektedir. İleri derecede hiyerarşik olan ve monarşik yönetimden ziyade oligarşik yönetime işaret eden bu sistem Uruk'daki devlet modelini aklı getiren bir politik yapıya sahiptir. Burada da kamusal işler ve üretim etkinlikleri merkezdeki yetkili tarafından rütbe farklılıkları olan görevlilere verilmekte ve bu görevlilerin tümü iktidardaki merkez yetke tarafından denetlenmektedir. Bu erken devlet yapısının doğuşuyla birlikte kamuyu ilgilendiren konular ve kapital üzerinde artık kurumsallaşmış yönetici ve yönetim organları ortaya çıkmıştır. Merkezileşmiş bir mal saklama düzeni, ileri derecede gelişmiş yönetim çarkı ve yeniden dağıtım sisteminden oluşan ekonomik modelin tabanı temel girdileri birincil dereceli ürünler olan toprak, su ve emeğin (işgücü) kontrolüne dayanır. Temel Maliye Ekonomisi olarak adlandırılan bu ekonomik yapıda tüm ürünler merkezi yönetsel kurumlar tarafından elitlerin ihtiyaçları ve kamusal etkinliklerin finansmanında kullanılmaktadır. Arkaik devletin tüm niteliklerini yansıtan Arslantepe yerleşmesi etrafında kent tipi bir yerleşme birimi olmamasıyla teritoryal devlet türüne uymaktadır. Bunu coğrafi nedenlerle açıklayan araştırmacılar bölgedeki toprağın verimliliğine ve su kaynaklarının bolluğuna karşın, işlenebilir arazinin vadi ve dağ ovalarıyla sınırlı olmasının bölgenin tarım potansiyelinin gelişimini engelleyerek kentleşmeye engel olduğunu ileri sürerler.(20)

Güçlü dini, siyasi ve ekonomik kurumları -politik organları- kurulmuş, tüm kapital, üretim ve emeğin merkezileştiği, ileri derecede gelişmiş yönetim çarkı ve hiyerarşik şekilde yapılanmış bir yönetim katmanı tarafından yönetilen yeni-

den dağıtım ekonomisine sahip Arslantepe VIA yerleşmesi bu haliyle sadece Mezopotamya değil Anadolu'nun da devletin doğma sürecinin içinde yer aldığı ve devletleşme sürecinin –eskiden sanılanın aksine– tek merkezli (Mezopotamya) ve buradan yayılan bir yapı olmayıp -birbirleriyle ilişkili olmakla birlikte- kendine has özellikleri olan çok kutuplu bir süreç olduğunu gösterir.

DİPNOTLAR

- 1) Frangipane 2002: 19.
- 2) Claessen, Skalnik 1993: 51.
- 3) Frangipane 2002: 32.
- 4) Age. s. 26.
- 5) Frangipane 2002: 161; Matthews 2003: 104.
- 6) Çevik 2005: 26-27.
- 7) Wright 1977: 387.
- 8) Schmand-Besserat 1992: 85, 183.
- 9) Çevik 2005: 70.
- 10) Claessen, Skalnik 1993: 167.
- 11) Çevik 2005: 70.
- 12) Çevik 2005: 71; Stone 1999: 204.
- 13) Çevik 2005: 72.
- 14) Age.
- 15) Age.
- 16) Frangipane 2002: 266-267, 270.
- 17) Frangipane 1997: 56.
- 18) Frangipane 1997: 67; 2002: 275.
- 19) Frangipane 2002: 290.
- 20) Frangipane 1996: 65.

KAYNAKÇA

- 1) Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2002.
- 2) Henri J. Claessen, Peter Skalnik, *Erken Devlet*, İstanbul: İmge, 1993.
- 3) Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2002.

Arslantepe'de var olan gelişmiş devlet sektörü ve yönetim çarkının en önemli argümanları olan mühür baskıları.

- 4) Age.
- 5) Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2002; Roger Matthews, *The Archaeology of Mesopotamia. Theories and Approaches*, London: Routledge, 2003.
- 6) Özlem Çevik, *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci. Kuramsal Bir Değerlendirme*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2005.
- 7) Henry T. Wright, "Recent Research on the Origin of the State", *Annual Review Anthropologist* 6, 1977, 379-397.
- 8) Denise Schmand-Besserat, *Before Writing from*

Counting to Cuneiform, Austin: American Antiquity, 1992.

- 9) Özlem Çevik, *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci. Kuramsal Bir Değerlendirme*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2005.
- 10) Henri J. Claessen, Peter Skalnik, *Erken Devlet*, İstanbul: İmge, 1993.
- 11) Özlem Çevik, *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci. Kuramsal Bir Değerlendirme*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2005.
- 12) Özlem Çevik, *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci. Kuramsal Bir Değerlendirme*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2005; Elizabeth C. Stone, "The Constraints on State and Urban Form in Ancient Mesopotamia", *Urbanization and Land Ownership in the Near East*, (eds) M. Hudson, B. A. Levine, Cambridge, 1999, 201-220.
- 13) Özlem Çevik, *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci. Kuramsal Bir Değerlendirme*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2005.
- 14) Age.
- 15) Age.

16) Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2002.

17) Marcella Frangipane, "A 4th-Millennium Temple/Palace Complex at Arslantepe-Malatya. North-South Relations and the Formation of Early State Societies in the Northern Regions at Greater Mesopotamia", *Paleorient XXIII/1*, 1997, 45-73.

18) Marcella Frangipane, "A 4th-Millennium Temple/Palace Complex at Arslantepe-Malatya. North-South Relations and the Formation of Early State Societies in the Northern Regions at Greater Mesopotamia", *Paleorient XXIII/1*, 1997, 45-73; Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2002.

19) Marcella Frangipane, *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2002.

20) Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri," *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, (ed) Y. Sey, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996, 60-69.

Merkezi ekonominin ve iş gücü organizasyonu üzerindeki devlet denetiminin en güçlü kanıtlarından biri olan merkezi kurumlarda çalışan görevlilerin yemek kaplarının Arslantepe örneği.

Anadolu'da devletin doğuşunun en eski tanığı: Arslantepe

Arslantepe'nin ayrıcalığı, çok uzun ve kesintisiz, birbiri üzerine kurulan yerleşimlerin, binlerce yılı kapsayan ve sıkça yangınlara maruz kalan bir kültürün malzemelerini koruyor, dolayısıyla bütün Malatya Bölgesi'nin ve Yukarı Fırat Vadisi'nin binlerce yıllık tarihine ışık tutuyor olmasıdır. İnsanlık tarihi bakımından önemli olan ve hayatlarını bu alana adanmış biz arkeologları büyüleyen bir diğer yanı, devlet ve bürokrasinin kökenlerindeki dinamiği anlamamızı sağlayan dünyanın en eski saray alanlarından birinin de burada yer almasıdır.

Arslantepe kazı heyeti başkanı
Prof. Dr. Marcella Frangipane.

Malatya il merkezinin 6 km kuzeydoğusunda Orduzu Beldesi'nde, Fırat'ın doğu kıyısına 15 km mesafede Arslantepe Höyüğü yer alıyor. Burada 35 yıldır İtalyanlar tarafından yürütülen kazı çalışmaları Anadolu ve Yakındoğu tarihi için çok önemli bulgular ortaya çıkarttı.

Kazılar, Arslantepe'nin Tarihöncesi Zaman'da Mezopotamya'da ilk şehirlerin ve bu doğrultuda da ilk devlet yapılanmasının olduğu bir dönemde MÖ 5. ve 4. binyıllarda oynadığı önemli rolü ortaya koydu. Hem Kalkolitik hem de daha sonraki Uruk Dönemi'ne tarihlenen höyüğün batı bölümündeki kamusal ve dini anıtsal yapılar buranın tarihsel önemini sergiliyor.

MÖ 5. bin Son Kalkolitik Çağ'dan MS 4.-6. yüzyıl Roma-Bizans Dönemi'ne kadar kesintisiz bir tabakalaşma gösteren,

200x120x40 m boyutlarındaki Arslantepe Höyüğü, yaklaşık 40 m yükseklikte ve toplam 4 hektar alanı kapsıyor.

Arslantepe'deki ilk araştırmalar 1932-1939 yılları arasında L. Delaporte tarafından başlatılmış. 1947-1948 yıllarında C. Schaeffer yönetiminde ikinci dönem kazıları yapılmış. 1961 yılında P. Meriggi (Pavia Üniversitesi-İtalya) tarafından başlatılan 3. dönem kazılar daha sonra La Sapienza Üniversitesi adına Prof. Dr. Marcella Frangipane başkanlığında günümüze kadar devam ettirilmiş.

Bugün kazı ekibi birçok bilim dalından bilim insanını bir araya toplayan bir yapıda. Arkeolojik çalışmaların yanı sıra höyükte ve çevresinde jeolojik, jeomorfolojik, hidrolojik ve botanik araştırmalar da yapılmakta.

İtalyan Kazı Heyeti Başkanı Frangipane ömrünün 35 yılını buradaki çalış-

Arslantepe kazı heyetinden bir grup; Eylül 2006.

malara adanmış bir bilim insanı. Roma Üniversitesi'nde "Büyük Kazılar" projesinde çalışan Prof. Dr. Frangipane 1961 yılından itibaren her yıl en azından Ağustos-Ekim ayları arasındaki zamanını Türkiye'de Malatya'daki kazı alanında geçiriyor. 35 yıllık süre içinde Türkçeyi de oldukça iyi öğrenmiş olan Marcella Frangipane ile yaptığımız söyleşide kendisinden Arslantepe kazılarına ilişkin en yeni bilgileri öğrendik ve kendisine kazının çeşitli yönlerini sorduk.

Arslantepe, devlet ve bürokrasinin kökenindeki dinamiği anlamamızı sağlıyor

- 2006 yılı kazı çalışmalarınız nasıl geçti? Ne gibi yeni haberleriniz var?

- Bu yazki çalışma gayet başarılı geçti. İki ana amacımız vardı: Birincisi, yamacın aşağı kısımlarındaki en eski yerleşim alanlarını araştırmak (yani MÖ 5. binyıl) ve ikincisi, höyüğün en yüksek kesminde 4. binyıl ve 3. binyıl başında muazzam gelişmelerin kaydedildiği dönemlerin üzerinde yer alan İlk Tunç Çağı (MÖ 3. binyıl) ve Orta Tunç Çağı'nın (MÖ 2. binyıl başı) ortaya çıkarttığımız uzun sıralar halindeki yerleşim alanlarında kazılarımızı genişletip devam ettirmek. İlerideki amacımız, bu bölgeye doğru gelişen MÖ 4. binyıl saray alanının devamını çıkarmak. Bu mimari bölge

Arslantepe'deki en önemli buluntulardan biridir ve halkın yerleştiği bir alanının sarayvari düzenlenmesinin bilinen en eski örneğidir. Bu mimari yapı, halen 2 metreyi geçen ayakta kalmış kerpiç duvarlarıyla, özgün beyaz sıvası ve kırmızı-siyah resimleriyle, eskiliği ve iyi durumda korunagelmış olmasıyla eşsiz bir anıttır. Bu nedenle bu yapıyı bir çatıyla koruyoruz ve bu alanı açık hava müzesine dönüştürme planımız var.

2006'nın en kayda değer keşfi, höyüğün batı yakasının aşağı teraslarında

bulunan Geç Kalkolitik Çağ'a (MÖ 4000-3700) ait, içlerinde en eski ve en iyi korunmuş orta avlusu ve yan odaları bulunan üç kısımlı bir yapının da yer aldığı, birbiri ardına üst üste dizili kerpiç evlerdi. Bu ilk kez, daha önceki kazılarda höyüğün tepesinde ortaya çıkarılan ana anıtsal tapınağa ilaveten, Arslantepe'de kökeni Mezopotamya'ya uzanan bir mimari planın varlığını kanıtlıyor. Büyük fırınları büyük ihtimalle ekmek pişirmekte kullanılan evlerden oluşan daha eski katmanları da (MÖ 5. binyıl sonu) ortaya çıkartmış bulunuyoruz. Bu katmanlar, hem Arslantepe hem tüm bölge için yeni bir döneme ait olmasıyla (MÖ 4300-4000) ve ilk hiyerarşik oluşumların görüldüğü oldukça basit yapıdaki 5. binyıl toplumlarından (Obeyd Dönemi) 4. binyılın merkezi ve karmaşık yapıları erken devlet toplumlarına geçişi temsil etmesiyle oldukça önemlidir.

Tepenin daha yüksek noktalarında geniş bir alanda devam eden kazı çalışmalarında, MÖ 3. binyıl sonlarına ait (İlk Tunç Çağı III) çeşitli katmanların gün ışığına çıkarılması, Arslantepe'deki Hitit Dönemi'ne bir köprü oluşturan Orta Tunç Çağı'na geçişin zamandizinsel sırasını ve detaylarını açık bir şekilde ortaya koydu. İlk Tunç Çağı III katmanları arasında bulunan en ilginç yapı, büyük ve iyi ko-

Arslantepe 2006 kazılarında ele geçen küçük buluntuların incelendiği tezgahlar.

Aslantepe'de saray yapısının güneyinde yer alan ve Sütunlu Saray olarak adlandırılan, ancak kutsal bir alan olması olası yapıda, dini ritüellerle bağlantılı olduğu düşünülen sütun.

runmuş, duvarlarından birinin yanında in situ (özgün konumu bozulmamış) halde dizili üç pithos'un (büyük küp) bulunduğu ve çok özenli yapılmış fırın tesisatının bir aileden daha fazla insana yemek pişirilmesine işaret ettiği bir binaydı.

Arslantepe kesintisiz bir yerleşim yeri

- 30 yılı aşkın bir zamandır Arslantepe'de kazı yapıyorsunuz. Sizi buraya bağlayan, Arslantepe'nin ayırt edici özellikleri neler?

- Arslantepe'nin ayrıcalığı, çok uzun ve kesintisiz birbiri üzerine kurulan yerleşimlerin, binlerce yılı kapsayan ve sıkça yangınlara maruz kalan bir kültürün malzemelerini koruyor, dolayısıyla bütün Malatya Bölgesi'nin ve Yukarı Fırat Vadisi'nin binlerce yıllık tarihine ışık tutuyor olmasıdır. İnsanlık tarihi bakımından önemli olan ve hayatlarını bu alana adanmış biz arkeologları büyüleyen bir diğer yanı, devlet ve bürokrasinin kökenlerindeki dinamiği anlamamızı sağlayan dünyanın en eski saray alanlarından birinin de burada yer almasıdır.

- Arslantepe, Kafkasya ile Mezopotamya arasında yer alan bir yerleşim ye-

ri. Arslantepe kültürünün her iki bölgenin etkisiyle şekillendiğini söyleyebilir miyiz? Yoksa tamamen farklı, özgün bir kültür mü söz konusu?

- Arslantepe'de kendini gösteren kültürler binlerce yıllık tarihleri boyunca bazen bir yönden bazen diğerinden daha güçlü olmak üzere her iki bölgeden de etkilenmişlerdir. Ancak alanın özgün ve özerk rolü de su götürmez bir gerçektir. Kısım de olsa büyüklüğünün, çok farklı ve büyük iki medeniyetten gelen bas-kılara arabuluculuk etmesinden ileri geldiğini söyleyebiliriz.

- Burada kesintisiz, süreklilik gösteren bir kültürün mü tabakalanmasını görüyorsunuz yoksa zaman içinde değişik halklar tarafından mı iskân edilmiş bir yerleşme yeri?

- Arslantepe'deki kazılar şu ana kadar yerel kültürlerin çok uzun ve sürekli gelişmelerini gün ışığına çıkarmakla beraber, beklenmedik kesintiler ve ani değişiklikler de mevcuttur. Bunu Güney Kafkaslar'ın göçebe toplumlarının Fırat'ın çekiciliğiyle Doğu Anadolu'dan geçmeleri gibi, diğer toplumların etki ve karışımlarına da bağlayabiliriz. Ancak bu kesinti ve derin değişiklikler, arkeolojik bilgilerin de yardımıyla, yukarıda bahsi geçen başka nüfusların etkileşimlerinin de muhtemelen hızlandırdığı, yerel politik sistemin kendi iç kriz dönemleri olarak yorumlanabilir.

Yakındoğu'da devletin doğuşu

- Yakındoğu'da Devletin Doğuşu başlıklı bir de kitabınız var. Arslantepe bu devlet doğuşunun neresinde?

- Arslantepe, bütün Mezopotamya ve çevresinde, dünyada devletin köklerinin olduğu kritik dönemde, bu sürecin birçok merkezinden biri olarak karşımıza çıkıyor. Aynı köklerden ortaya çıkan bu merkezler, olasılıkla MÖ 5. binyılda Mezopotamya kültürlerinin kuzeye doğru yayılması ve Mezopotamya düzlüklerindeki toplumların daha o dönemde çevrelerindeki dağlık bölgelerle olan güçlü ilişkilerine dayanıyor. Arslantepe'de devletin kurulma aşamasını diğer Mezopotamya örneklerinden ayıran özellik, düz-

gün bir şehirleşme olmamasına rağmen güçlü bir merkezi gücün ve bürokratik sistemin gelişmesidir. Alan aslında hiçbir zaman gerçek bir şehir olmadı, ancak uzun bir zaman idari, ekonomik ve dini merkez olmayı sürdürdü; başka bir deyişle, bölgenin "başkenti" oldu.

- Bu halk nasıl bir halktı? Toplumsal farklılaşma ne düzeydeydi? Bunun nasıl bir yapılanma olduğunu, hangi bulgulara dayanarak öngörüyorsunuz?

- Arkeolojik verilerden söyleyebileceğimiz sadece, Arslantepe'de en üstte şefler, bunları takiben şefler adına idari gücü uygulamakla yükümlü yüksek rütbeli bürokratlar ve höyüğün çevresindeki düzlüklerde yaşayan insanların oluşturduğu alt sınıfı kapsayan basit bir toplumsal hiyerarşinin olduğudur. Günümüzde, nüfusun geri kalanının çeşitli tabakalara, toplumsal sınıflara bölündüğünü gösteren veya aristokrasiye ait elimizde bir kanıt bulunmamaktadır.

- Burada tarım ve hayvancılık ne düzeydeydi? Uzman zanaatkarlar var mıydı? Nasıl bir ekonomik tablo çizmek mümkün?

- Malatya düzlüğünde doğal pınar sularının bolluğu, doğal bir sulama sisteminin kullanılmış olma ihtimalinin yüksek

Arslantepe kazı heyeti başkanı Prof. Dr. Marcella Frangipane'nin Arkeoloji ve Sanat Yayınları'ndan çıkan kitabı, Yakındoğu'da Devletin Doğuşu.

Kazı alanından bir görünüm. (Eylül 2006)

olduğuna işaret etmektedir. Birçok botanik kalıntı (buğday, arpa ve çeşitli tahıl türleri) tarımın bölgede oldukça gelişmiş olduğunu göstermektedir. Hayvancılık da önemliydi ve saray döneminde olasılıkla yan ürünlerin (süt, peynir ve özellikle yün) işlenmesine bağlı olarak koyun besiciliğinde güçlü bir artış olduğuna dair kanıtlar mevcuttur. Zanaatkarlık da yüksek derecede gelişmişti; özellikle Kalkolitik Çağ'dan itibaren Arslantepe'de ince işçiliğe ve ileri teknolojiye sahip güçlü bir metal sanayiinin varlığı bunun kanıtıdır.

- Kazı alanında bulunan arsenli tunçtan yapılmış bir grup silah çok etkileyici. Bu metal işçiliği ve teknoloji çağdaş toplulukların çok ilerisinde değil mi?

- Neolitik Çağ'dan itibaren Doğu Anadolu'da yeraltı kaynakların zenginliği sayesinde metalurjinin gelişimi çok eskilere dayanıyor. Ama metalurjinin asıl gelişimi, seçkin tabakanın varlığına bağlı olarak MÖ 4. binyılda görülmekte. Arslantepe'deki silahlar bu gelişimi olağanüstü bir yolla kanıtlıyor; bunlar sadece uzak bölgelerden (Güney Kafkasya ve Karadeniz bakır madenleri) gelen madenlerden yapılmış değerli eşyalar değil, aynı zamanda, gelişmekte olan seçkin tabakanın gücü kontrol etmekte kullan-

ması açısından önem taşıyan, metal silahların yapıldığının kanıtıdır. Hatırlanması gerekir ki, Arslantepe'de bulunan dokuz kılıç, bu silahın dünyada bulunan en eski örnekleridir.

- Anadolu'da eşzamanlı yaşayan topluluklar karşısında Arslantepe'nin konumunu nasıl tanımlayabilirsiniz?

- MÖ 4. ve 3. binyıllarda Anadolu'da

farklı sosyo-ekonomik ve politik gelişme gösteren iki bölge tanımlanabilir: Biri Orta ve Batı Anadolu'dur; burası özellikle metalden değerli eşya üretimi üzerinde durmuş ve muhtemelen bir "şeflik" sistemine sahip küçük kasabaların geliştiği bir bölgedir. İkincisi Doğu Anadolu, bilhassa Türkiye Fırat'ını çevreleyen bölgeler, gözlemediğimiz üzere özellikle Kalkolitik Çağ'da, Mezopotamya dünyasıyla bağlantılı gelişen uygarlıkların, karışık idari sistemler tarafından yönetildiği merkezi ekonomileriyle tanımlanabilir. MÖ 3. binyıl sırasında görüyoruz ki, Fırat Vadisi iki ayrı bölgeye ayrılmıştı; ilki Toros Dağları'nın güneyine düşen ve hâlâ Suriye-Mezopotamya dolaylarının etkisinde olan bölge, diğeri ise kuzeye doğru, Anadolu ve Kafkas çaprazıyla bir ilişki çevrimi kuran bölge.

Arslantepe'de henüz araştırılmamış dönemler var

- Şu ana kadar yapılan kazılarla Arslantepe'nin ne kadarlık bir kısmının açıldığını düşünüyorsunuz? Höyüğün tümüyle açılması için ne kadar bir zamana ihtiyaç var?

- MÖ 4. ve 3. binyıl yerleşimlerinin büyük bir bölümünü ortaya çıkarttık. Uyguladığımız geniş kapsamlı kazı metodu, çeşitli nedenlerden ötürü arkeolojik kazı-

Arslantepe'de İlk Tunç Çağı I Kral Mezarı'ndan çıkartılan malzemeler. (Türkiye'deki İtalyan Arkeoloji Heyeti arşivinden)

Arslantepe VIA M.Ö. 3300-3000 sarayında depoların girişi ve duvardaki resim bezemeleri. (Türkiye'deki İtalyan Arkeoloji Heyeti arşivinden)

larda çok ender kullanılsa da, bu önemli bölgenin karmaşık tarihinin büyük bir bölümünü yeniden inşa etmemizde bize çok yardımcı oldu. Ancak ne kadar çok bilirsek beraberinde bir o kadar yeni soru gün ışığına çıkıyor. Son olarak, Arslantepe'de henüz kısmen veya tamamen araştırılması gereken dönemler mevcut (bir yanda en eski 5. ve 6. binyıllar diğer

yanda Hitit Dönemi). Fikrimce kendi hayatım ve gelecek nesillerinki bu soruların hepsine cevap bulmalı.

- Her yıl burada birçok bilim insanıyla birlikte çalışıyorsunuz. Burası adeta bir üniversite gibi. Her yıl genişleyen bir halkanın merkezinde yer almak sizde nasıl bir duygu yaratıyor?

- Arkeoloji bugün farklı alanlardan birçok uzmanın yardımına ihtiyaç duyuyor ve dolayısıyla takımlar büyüdükçe büyüyor. Bu da beraberinde lojistik, yapısal ve finansal birçok problemi getiriyor; ancak aynı zamanda fikir alışverişinin olduğu ve araştırma çalışmalarıyla zenginleşen bir ortam doğuyor. Alan çalışması aynı zamanda öğrenciler ve genç arkeologlar için gerçekten de etkili bir okula dönüşüyor.

- Her yıl Malatya'ya gelip 2 ay kazı yapmakla olay bitmiyor. Öncesi ve sonrasıyla nasıl bir çalışma içinde bulunuyorsunuz?

- İki aylık kazı süresince toplanan yüzlerce, binlerce verinin işlenmesi, her yıl birçok akademisyen ve öğrencinin bütün bir yıl disiplinli bir şekilde çalışmasını gerektiriyor. Dolayısıyla Arslantepe projesi, kelimenin tam anlamıyla bizim bütün zamanımızı alıyor.

- Önümüzdeki dönem için programladığınız sergi ve yayınlar var mı?

- 2004-2005 yılında Roma'nın en prestijli müzelerinden biri olan Mercati di Traiano'da halkın olağanüstü ilgi gösterdiği ve meslektaşlarımızın saygı ile karşıladıkları büyük bir sergi düzenledik. Geniş bir İtalyan ve yabancı halk kesimini Arslantepe'nin varlığından haberdar eden bu organizasyonu düzenlemekten mutluluk duyduk. Serginin organizasyonu için sarfedilen emeğin hepimiz için fevkalade yoğun olması dolayısıyla yakın zamanda benzerini tekrar etmek mümkün olmayacak. Ancak umut ediyoruz ki yakında, Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın katkılarıyla ve muhtemelen yerel Malatya makamlarıyla, yıllardır üzerinde çalıştığımız yenilikçi bir proje olan 4. binyılın anıtsal halk alanını kendi yerinde gösterime açacağız. Bu proje, kazı alanının popülerliğinin artmasında önemli bir rol oynayacaktır. Aynı zamanda Arslantepe'de yıllardır yapılan çalışmaların ürünü olan planlı monografik dizinin bazı ciltlerini yayımlayacağız. Bu dizinin bilim çevrelerine Arslantepe'nin 4. binyıl sarayında bulunan binlerce kil mühürü (cretulae) ve bunların belgelediği eski yönetim sisteminin yeniden kurgulanmasını içeren cildini yakında yayımlamayı umuyoruz.

- Teşekkür ederiz.

Arslantepe VIA MÖ 3300-3000 saray yapısı. (Türkiye'deki İtalyan Arkeoloji Heyeti arşivinden)

Arslantepe Geç Kalkolitik V'ten gümüş kakılmış bir kılıç kabzasından ayrıntı. (Türkiye'deki İtalyan Arkeoloji Heyeti arşivinden)

Bilim Tarihinde Bu Ay

Modern kimyanın kurucularından Jöns Jakob Berzelius

Neden-sonuç ilişkisini akıl yoluyla açıklayan bilim adamlarını, modern insanın yaşadığı yabancılaşmadan sorumlu tutmak ne kadar doğrudur bilinmez. Ne yazık ki bazı kişisel gelişim kitaplarında "paylaşım sorunu", "kapitalizm", "sömürü" gibi yabancılaşmanın temelini teşkil eden terimlere değinilmeden, insanlığın uygarlaşmasında emeği geçenler günah keçisi ilan edilmektedir. Oysa ki Nazım Hikmet'in Kosmosun Kardeşliği Adına isimli şiirinde belirttiği gibi insanoğlu pekala en uzak yıldızlara gidebilir ve mutlu emek ve mutlu dinlenmelerle kosmosta kardeşçe yaşayabilir. Bize düşen, kendisinden önce bulunanlarla yetinmeyip yapıya bir tuğla daha eklemiş bu değerli bilimadam ve kadınlarına hak ettikleri saygıyı göstermektir. Bilim Tarihinde Bu Ay köşesinin konduğu modern kimyanın kurucularından sayılan İsveçli Jöns Jakob Berzelius. Bu değerli bilim adamı 7 Ağustos 1848 günü 69 yaşında hayata gözlerini yummuştu.

Hayatı ve çalışmaları

20 Ağustos 1779'da Linköping yakınlarında doğan Berzelius mutsuz bir çocukluk yaşamıştı. Öğretmen olan babasını genç yaşta kaybetmiş, yeniden evlenen annesini de kısa bir süre sonra yitirmişti. Dile olan yatkınlığı sayesinde Fransızca ve Almancasını kısa sürede iletmişti. 1796 yılında girdiği Uppsala Üniversitesi'nde tıp eğitimi almış, bu sırada kimya dersleri de görmüş ve 1802 yılında güçlükle diplomasını alabilmişti. 1807 yılında Stockholm Üniversitesi'nde profesörlüğe getirilmiş, 1835 yılında ise İsveç kralı 14. Kari tarafından "baron" ünvanıyla onurlandırılmıştı. Berzelius'un kimyaya yaptığı katkıları atom ağırlıklarının belirlenmesinde oksijenin temel element olarak kabul edilmesini sağlaması, Selenyum, Toryum, Titanyum gibi pek çok elementi keşfetmesi, kimyayı organik ve inorganik diye ikiye ayırması ve elektrokimyanın temellerini atması olarak sayabiliriz.

Organik ve inorganik bileşimler

Berzelius 1807 yılında bileşimleri ikiye ayırmıştı: Organik ve İnorganik. Organik bileşimler genellikle canlıların organizmalarında bulunur, inorganik bileşimlerin ise bunlarla herhangi bir bağlantısı yoktu. Alman Kimyager Friedrich Wöhler ise canlı dokuların sadece organik moleküller tarafından oluşturulabileceği görüşünü, 22 Şubat 1828 yılında Berzelius'a yazdığı mektupla tarihe gömdü. İnorganik bir madde olduğundan şüphe edilmeyen amonyum siyanatı ısıtıldığında, memelilerin idrar yoluyla dışarı attığı üreye benzeyen kristallerin meydana geldiğini gördü ve yaptığı testler sonucu bunların gerçekten üre olduklarını gördü. Keşfin doğruluğunu Berzelius da kabul etmiş ve değişik kimyagerlerin pek çok organik bileşiklerin birleşimini yapmasıyla tıp, sanayi ve tarım gibi pek çok sektörde ilerlemeler yaşanmıştır.

Dilerseniz şimdi, organik, inorganik ve anorganik bileşikler denilince neyin kastedildiğine kısaca göz atalım. Yukarıda da belirttiği üzere organik bileşimler genellikle canlıların yapısında bulunur ve hepsi karbon atomu taşıyan moleküllerden oluşur. Bunlara karbonhidrat ve protein örneklerini verebiliriz. Karbon içeren her bileşimin organik olmak mecburiyetinde olmadığını aklımızdan çıkarmayarak, inorganik bileşiklerin çoğunlukla karbon taşımayan moleküllerden oluştuğunu söyleyebiliriz. Bunlara örnek olarak iyonik ve kovalent bileşik çeşitlerini verebiliriz. Anorganik bileşikler ise, organik bileşikler gibi canlıların yapısında bulunan fakat onlardan farklı olarak yapılarında karbon atomu taşımayan moleküllerdir. Su ve tuzlar örnek olarak verilebilir.

Kimyasal simgeler

Atomların ne şekilde temsil edilecekleri konusunda ortaya atılan görüşler genel bir kabul görmemişti. 1813 yılında Berzelius elementlerin adları kullanılarak simgelenmesi fikrini ortaya attı. Her-

kesçe onaylanan ve halen kullanılmakta olan bu yöntemle göre ilk harfler kullanılıyordu. Bir ya da iki harften oluşan simgenin baş harfi her zaman büyük yazılıyordu. Örneğin Karbon (Carbon) atomu için C, Oksijen atomu için O tercih ediliyordu. Aynı harfle başlayan birden fazla element olduğunda ise, isimin ikinci harfi kullanılıyordu. Kalsium (Calcium) için Ca, Helyum (Helium) için He uygundu. Elementlerin isimleri farklı dillerde değişiklik gösterirse Latince ismine başvuruluyor, böylece Bakır (Cuprum) Cu, Kurşun (Plumbum) Pb haline dönüyordu.

Diyalektik gazel

Bilim Tarihinde Bu Ay köşesine her zamanki gibi bir şair, hem de büyük bir şair son noktayı koysun. Attila İlhan'a kulak verelim.

*Büyük bir şaşaadır ölüm
Ebrulu nurlarla gelir
Öyle bir yanardağdır ki öfkesi
Mutantan desturlarla gelir
Karşıtıyla yüklüdür herşey
Mutlak çözümlerden vazgeç
Tartışılmaz mükemmellikler
Ne gizli kusurlarla gelir
Sen sen ol korkma karanlıktan
Dik ışık çekirdeklerini
Çünkü en berrak sular bile
En yağlı çamurlarla gelir
Nasıl doğmakla başlarsa ölüm
Ölmekle başlar öyle hayat
Bil ki dünyayı sarsan sıçramalar
Birikmiş şuurlarla gelir*

KAYNAKÇA

- 1) Assimov, Isaac, "Bilim ve Buluşlar Tarihi", İmge Kitabevi, 2006.
- 2) <http://euchems.org/Distinguished/19thCentury/berzelius.asp>
- 3) <http://www.woodrow.org/teachers/chemistry/institutes/1992/Berzelius.html>
- 4) Nazım Hikmet, son şiirleri, Habora Kitabevi, 1970.
- 5) Attila İlhan, Korkunun Krallığı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Bilim ve Teknoloji Güncesi

Çin dünyanın Güneş ile çalışan ilk cep telefonunu geliştirdi

Çinli telekomünikasyon üreticisi Hi-Tech Wealth dünyanın ilk güneş ile çalışan cep telefonunu sergiledi. "Chang"

olarak adlandırılan ürün, Guangxi Beihai Yüksek Teknoloji Sanayi Parkı'nda geliştirildi. Yakın zaman içerisinde 3,980 RMB fiyatına satışa sunulacak. Cep telefonun ebatları 47.6 x 84 x 0.8mm ve elli dakikalık konuşma için bir saatlik güneş şarjına gerek duyuyor. Güneş pilinin beş yıllık bir ömrü var ki bu alışageldik cep telefonu pillerinin ömründen oldukça uzun. Telefon güneş, lamba ya da mum ışığıyla şarj edilebiliyor.

[China Today, 06 Temmuz 2007]

Çev: Efe Can Gürçan

Harvardlı kimya profesörü ve nanoteknoloji öncüsü

George Whitesides laboratuvar bulgularını dünyanın işine yarayacak şeylere dönüştürmede ustalık sahibi bir kimyager. Biyoteknoloji devi Genzyme'i de içeren sayısız şirketin kurucuları arasında. Harvard Üniversitesi'nde bir kimya profesörü olan Whitesides, 1980'lerin sonu ve 1990'larda kendi kendine düzenli maddeler oluşturacak şekilde bir araya gelebilen moleküller tasarlamının mümkün olduğunu göstererek bugünün nanoteknoloji patlamasını mümkün kılanlar arasındaydı. Şimdiyse ilgisini günümüzün enerji krizine çözümler üret-

meye yoğunlaştırmış durumda. Whitesides'a göre, kimyanın temel ilkelerinden yeni bilgiler derlemenin enerji ihtiyaçlarını karşılamada ve sera gazı salımlarının artışı dizginlemede çok önemli rolü olacak. Technology Review dergisinin nanoteknoloji ve madde bilimleri editörü Kevin Bullis, kimyanın bu konuda nasıl yardımının dokunacağını öğrenmek için Whitesides'ı Harvard'daki ofisinde ziyaret etti.

TR: Kimya neden enerji için çok önemli?

GW: Rüzgar enerjisi rüzgarın bir türbine kuvvet uygulamasından ibarettir. Nükleer enerjide ise, başlıca güç kaynağı elbette çekirdeğin parçalanmasından elde edilir, ki bu da kimya ile değil fizikle ilgili bir olaydır. Fakat aslında, geri kalan her şey kimyadır. Yakıt alıp yakarsanız, bu kimyadır. Pille bir şey çalıştırdığınızda, çeşitli elementler oksidasyon durumlarını değiştirirler ve bu da kimyadır. Güneş pili üretme sürecinde bile, başlıca adımlar büyük ölçüde yine kimya ile ilgilidir. Bir alevden güneş piline kadar enerji içeren belli başlı tüm öğeler kimyasaldır.

TR: Geniş ölçekli enerji gereksinimizi karşılarken bir yandan da karbon salımını azaltmamız konusunda seçeneklerimiz neler?

GW: Tek sorun 'miktarı artırmak' ol- saydı, tonlarca kömür yakardık ve sayısız nükleer santral kurardık, böylece en azından ABD'de yakın gelecek için azımsanmayacak derecede enerji elde etmiş olurduk. Oysa iklim değişiklikleri yüzünden, bu artık yalnızca enerji üretme sorunu olmaktan çıktı ve yaşamımızı uzun vadede tehdit etmeyecek yollar- dan enerji üretme sorunu haline geldi.

Eldeki bütün parçalara bir bakarsanız, doğal çevrenin korunmasından nükleere, güneş enerjisine, ya da başka bir şeye, bunların hepsini bir araya da getirsek, işin altından kalkamayacağımız gör- rülüyor. Farklı türde bir şey yapmalıyız, yeni fikirlerle ortaya çıkmalıyız. Bu artık bildiğimiz şeyleri alıp, onları daha iyi uy-

gulamaktan ibaret basit bir mühendislik sorunu değil.

TR: Temel kimya araştırması nasıl yardımcı olabilir?

GW: Bitki özdeği haline gelen bir karbon tuturma ve günışığı toplama yöntemi olan fotosentez büyük ilgi uyandırıyor ve bu yolla üretilen bitki yağlarının biyodizele ya da biyokütleyle dönüştürülüp dönüştürülemeyeceği (ki bunlar da bir şekilde bütanol veya etanole dönüştürülebilir) merak ediliyor. Şu anda bu süreçler verimli bir şekilde işleyebilmekten çok uzak. Fotosentezin verimini dikkate değer ölçülerde artırabilirsek, bu ilginç olabilir. Bu sürecin içindeki enzimlere (katalizörlere) bakıp onlarla oynayabiliyor muyuz, daha etkili ve verimli olmaya alıştırabiliyor muyuz? Bütün sürecin içindeki güneş ışığı, karbon dioksit ve suyun karbohidratlara geçişi gibi çoğu aşamaları kavriyoruz, ama hâlâ anlayamadığımız çok şey var. Fotosentezi baştan işlemek için, öncelikle onu çok iyi kavramamız gerekiyor.

TR: Fakat büyük oranda biyoyakıtlara bel bağlamak öngörülmemen sonuçlara yol açabilir, gıda fiyatlarının artışı gibi. Bütün bu sistemi kavramadan, işleri iyiyeye götürmek için yaptıklarımız...

GW: ...herşeyi berbat edebilir. Selülozik etanolün birtakım iyi özellikleri var. Ama pek çok sorunlu yanları da var. Bütün

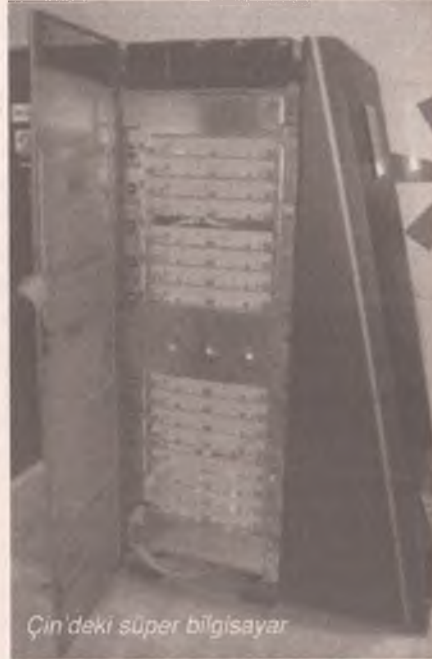
tün bunları yapmamız ne kadar enerjiye mal olacak bunu bilmiyoruz. Gerekenleri biraraya toplamak, süreci yürütmek ve sıvıları distile etmek için belli miktarda enerjiye ihtiyacımız var. Asıl sorun sürecin sonunda geniş ölçekte bir üretim sağlayıp sağlayamayacağımız. Bu mevsimlik bir şey. Ülkenin yalnızca sayılı bölgelerinde yapabilirsiniz. Öyleyse bu nispeten düşük seviyeli enerjiyi (biyokütleyi) bir merkez işleme istasyonunda toplamak gerekecek. Uzun mesafelerde bu taşımayı yapmak imkansız; çünkü işlenen bitkiler küçük ve zaten yapılarından kaynaklı olarak geniş ölçekli üretime uygun değiller. Peki Iowa'daki üsttoprak yöntemini yenilenebilir veya yenilenebilir bir kaynak olarak düşünebilir miyiz? Petrol rezervlerinin tükenmesi sorununa kafa yormalıyız, öte yandan Iowa üsttoprağı tükenirse ne olacak? Şimdilik bütün bu enerji teknolojilerinin birlikte nasıl işleyeceğini bilmiyoruz. Tarımsal enerji üretimini nasıl yapıyoruz, ve tarımsal alanın bütününü nasıl değerlendiriyoruz – örneğin, gıda ve enerji üretimi arasındaki rekabeti, ya da doğru şekilde idare edilmediğinde toprağın verimsizleşeceği gerçeğini nasıl ele alıyoruz?

TR: Öyleyse çözüm nedir?

GW: Uzun vadeli yatırım gerekiyor. Yeni fikirler gerekiyor. Bu iş üstüne kafa yoracak genç insan kadrosu gerekiyor. Bu bir Manhattan Projesi (atom bombası projesi) değil. Bu ortada tek bir mühendislik seçeneği olan ve bunu halledersek görevimizin tamamlanacağı bir proje değil. Çok sayıda farklı süreci içerecek bir proje: Fotosentezi anlamak. Güneş pillerini en verimli şekilde nasıl üretebileceğimizi anlamak. Hidrokarbon yakıtının daha verimli yanmasını sağlamak. Enerji iletimini daha verimli hale getirmek. Parçaların birlikte nasıl çalışacağını anlamak ve bunu yaptığımızda durumu daha da kötüye götürmeyeceğimizden emin olmak.

[Technology Review, Temmuz 2007]

Çev: Güney Öztürk

Çin süper bilgisayarda Dünya'da 2. sırada yer alacak

Çin 2008 Olimpiyatları'na kadar saniyede 100 trilyon işlem gerçekleştirebilen bir süper bilgisayarın üretilmesiyle dünyada ikinci sıraya yerleşecek. Çin bugün dünyanın en hızlı 500 bilgisayarı'nın yüzde 3.8'ini teşkil eden 19 süper bilgisayara sahiptir. Çin'in süper bilgisayar pazarı Asya'da en hızlı büyüyen süper bilgisayar pazarıdır.

[China Today, 06 Temmuz 2007]

Çev: Efe Can Gürcan

Enerji talebini artıran cihaz sayısında patlama

2020 yılında düz ekran televizyonlar, bilgisayarlar ve diğer ileri teknoloji ürünleri tipik bir İngiliz ev halkının harcadığı toplam enerjinin neredeyse yarısını kullanacak.

İngiltere Enerji Tasarruf Vakfı (EST), tüketici elektroniğinin evde kullanılan enerjide tüketim olarak mutfak ve aydınlatma aletlerinin yerini alacağını söylüyor. "Amper Öcünü Alıyor" adlı raporunda, yeni aletlerin önceki modellerden da-

ha fazla enerji harcadığı ve birçoğunun kapatılmak yerine beklemede bırakıldığı yazıyor. Bazılarının kapatma düğmesi bile yok!

Bu tipik evde sadece çok daha fazla elektronik alet yok, aynı zamanda bu aletlerin çoğu da faaliyete geçmek için hazır konumda bekliyor.

1982'de evlerin sadece yüzde 3'ünde kişisel bilgisayar vardı. Günümüzde ise bu rakam yüzde 60'a çıkmıştır. Benzer bir şekilde, yazıcıya sahip olan insanların sayısı yüzde 0.7'den yüzde 58'e kadar çıkmıştır. Rapora göre, çoğu evde birden fazla televizyon var ve insanlar daha fazla enerji harcayan daha geniş ekranlı televizyonlar alıyorlar. Rapor, 2020 yılında, beklemeye alınan televizyonların ev içinde tüketilen toplam elektriğin yüzde 1.4'ünü tüketeceğini öngörüyor.

Raporda bazı üreticiler tarafından enerji verimliliği olan ürünler üretmek için yapılan girişimlere rağmen, bazı dijital radyoların hâlâ analog setlerin 4 katı kadar fazla güç kullandığı yazıyor. Tek kişilik evlerin çoğalmasında –ki bu evlerin çoğu büyük televizyonlar, bilgisayarlar, oyun konsolları, televizyon ve müzik kaydedicileri ve dijital radyolarla dolu– daha büyük enerji tüketimine neden olacak.

Vakıf, elektrikli aletlerin fişini çekerek kapatmayla aile bireylerinin elektrik faturalarında yılda 37 pound tasarruf edebileceklerini söylüyor. "Değiştirilen ürünlerin eskisini de tutma dürtünüze hakim olmanın yanında elektrikli aletleri nasıl kullandığınızı bir düşünün ve gerekmediğinde aleti kapatın." diyor EST Genel Müdürü Philip Sellwood.

EST, hükümet tarafından 1993 yılında enerji tasarrufunu desteklemek, sera gazı yayılmasını önlemeye yardımcı olmak ve iklim değişiklikleriyle savaşmak için kuruldu.

[Scientific American, 4 July 2007]

Çev: Türker Aksun

Seni tanıyor muyum?

Yeni araştırmalar sayesinde insan beyninin yüzleri nasıl tanıdığı açıklanabiliyor.

Televizyon kanalları arasında gezinirken ekrandaki ünlülerin kim olduğunu anlamak için milisaniyeler yetiyor. Kolay gibi görünse de, yüzleri tanımak oldukça karmaşık bir algılama işlemi. Bu işlem için beyin, görülen nesnenin açıdan ve büyüklükten bağımsız olarak bir yüz olduğuna karar verebilmeli, gözlerin ve ağzın yapısından oluşan yüz ifadesini değerlendirebilmeli, beyin hafıza ile ilgili kısmına erişerek yüzün tanıdık olup olmadığına karar vermeli. Nörobilim alanındaki iki önemli tekniği, beyin görüntüleme ve beyin hücrelerinin oluşturduğu elektriksel sinyalleri inceleyerek beyin bu karmaşık hesaplamaları nasıl yaptığı konusunda fikir edinmek mümkün.

Görme sistemi üzerine çalışmaları sayesinde Nobel ödülü alan David Hubel'e göre şekil tanıma görsel biyolojinin en büyük sırlarından biri ve değişik tekniklerle bu konu üzerinde çalışılarak bu sır çözülebilir.

Görme sistemi birçok ayrı yapıdan oluşmaktadır. Görsel bilgi retina ve görme sinirleri aracılığı ile beyin farklı bölgelerine gönderilir. Bu görsel bilgi, sinirler aracılığı ile iletilebilecek bir biçimde sürekli olarak işlenir ve taşınır. Renk, ha-

Yüz tanıma toplumsal yaşam için büyük önem taşır. İnsan beyninde bu karmaşık işlemi gerçekleştiren özel bir alan bulunmaktadır.

reket ve şekil analizleri beyin farklı bölgelerinde yapılır ve sonra birleştirilir. Bu sayede, hareket eden bir nesne veya tanıdık bir yüz ayırt edilebilir.

Yüz tanıma toplumsal yaşam için büyük önem taşır. İnsan beyninde bu karmaşık işlemi gerçekleştiren özel bir alan bulunmaktadır. Beyin görüntüleme çalışmaları, insan beyninin bir yüze bakarken aktif halde olan alanının, bir eve veya arabaya bakarken aktif olan alanından farklı olduğunu göstermektedir. Beynin sadece belli bir bölümünü etkileyen felç durumu, insanın yüz işleme yeteneğini kaybetmesine neden olabilir ve yüz körlüğü denilen durum oluşabilir.

Beyin görüntüleme sistemlerinin yetersiz çözünürlükleri yüzünden bilim adamları beyin yüzleri nasıl işlediği konusunda az bilgiye sahip. Bremen Üniversitesi'nden nörobilimci Doris Tsao yüz tanıma adımı daha iyi anlamak için, manyetik rezonans görüntüleme (MRI) ile tek-hücre elektriksel sinyal edimi tekniklerini birleştirdi.

Geçen sene yayımlanan çalışmaları, Tsao ve arkadaşları maymun beyninin hangi alanlarının yüz tanıma için kullanıldığını tespit etti. Daha sonra Tsao, MRI ile oluşturulan anatomik resim yardımı ile bulunan bölgeye elektrot yerleştirdi. Bölgedeki hücrelerin aktiviteleri incelenerek, değişik yüz özelliklerine göre değişik hücrelerin aktif olduğu gözlemlendi. Örneğin yüzün şekli veya gözlerin büyüklüğü farklı hücreleri tetiklemekte. Bu kadar ayrıntıyı elde etmek sadece MRI ile mümkün olamazdı. Çalışma sayesinde beyin yüzleri nasıl tanıdığı konusunda önemli ipuçları elde edildi.

Tsao şimdi yüz tanımanın değişik özelliklerini derinlemesine inceliyor. Örneğin beyin bir bölgesi yüzün şeklini tanımlıyor. Hipoteze göre yüzün bileşenleri arasındaki oranı hesaplıyor. Üç ayrı bölge de ifade, hareket, hafıza ve kimlik tanıma gibi işlemlere ayrılmış.

Beynin görsel bilgiyi nasıl işlediğini anlayabilmek için bilim adamları ayrı bilgilerin nasıl birleştirildiğini de anlamalı. Tsao'nun sözleri ile: "Bu bilginin nasıl hareket ettiğini bilmek beyin neler yap-

Çin dünyanın ilk süperantijen antikanser biyo-hazırlığını başarılı bir şekilde geliştirdiğini duyurdu.

tığı konusunda önemli bilgiler elde etmemizi sağlayacak."

Tsao'nun çalışması sinirsel aktivitenin nasıl görsel algılamayı sağladığını da açıklayabilir. Aslında çok eski bir soru bu: "görsel algılama ile sinirsel aktivite arasındaki ilişki nedir?". Veya başka türlü söylemek gerekirse: "Akıl ile beyin arasındaki ilişki nedir?"

[Technology Review, 6 Temmuz 2007]

Çev: Coşar Gözükırmızı

Çin Dünyanın ilk süper-antigenini geliştirdi

Çin dünyanın ilk süperantijen antikanser biyo-hazırlığını başarılı bir şekilde geliştirdiğini duyurdu. Klinik deneyler hazırlığın kanseri azalttığı ya da yok ettiğini gösteriyor. Hazırlık toplam yüzde 42.5'lik bir etki oranına sahiptir. Dünya tıbbi süper-antigen antikanser araştırmaların klinik deneylerinin ikinci safhasında. Çin ise bugüne kadar böylesi bir hazırlık gerçekleştirmeye yetkin tek ülke. Süper-antigen dünyanın en güçlü immünoisit uyarıcısıdır. Salt düşük dozlara gerek duyulmaktadır ve hücreleri uyarma hızı alışageldik antigenlerinkinden 30 bin ila 50 bin kat hızlıdır.

[China Today, 06 Temmuz 2007]

Çev: Efe Can Gürcan

Bilim Okulu'nda bilim söyleşileri

Türkiye Bilim Merkezleri Vakfı'nın işletmesi olan Şişli Belediyesi Bilim Merkezi, dört yıldır her yaz ve kış tatilinde Bilim Okulu düzenliyor. Bilim Okulu programında uzaydan elektroniğe, genetikten biyolojiye kadar bilim içerikli derslerin yanı sıra resim ve heykel, arkeoloji gibi sanat ve sosyal bilimler alanlarını içeren atölyeler yer alıyor. Derslerin temel özelliği anlaşılır bir dille sunulması ve interaktif öğrenmeyi desteklemesi. Atölye çalışmaları İ.Ü Genetik Laboratuvarı, Arkeoloji Müzesi, Kandilli Rasathanesi gibi gezilerle pekiştiriliyor. Programda gerçekleştirilen en önemli çalışmalarından bir tanesi de çocuklarla bilim insanlarını karşılaştırmayı amaçlayan Bilim Söyleşileri. Bu güne kadar Bilim Söyleşileri programında birçok başarılı bilim insanı çocuklarla bir araya geldi.

Bilim Söyleşileri programının ilk konukları İstanbul Üniversitesi Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü öğretim görevlilerinden, Maya Biyoteknolojisi ve Moleküler Biyolojisi konusundaki çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. Ayşegül Topal Sarıkaya ve Bakteri Metabolizması, Enzim Teknolojisi, Moleküler Evrim konularında çalışan Prof. Dr. Haluk Ertan'dı. Çocukların genetik konusundaki bilgileri ve çarpıcı soruları iki öğretim görevlisini de şaşırttı. Söyleşide iki saat boyunca 7-13 yaş arasındaki katılımcılarla dolu dolu sohbet

Prof. Dr. Bekir Karaoğlu katılımcılara ünlü bilim insanlarının hayatlarından bahsetti.

eden Sarıkaya ve Ertan genetik konusunda çok temel bilgiler aktardı.

Söyleşilerin ikinci hafta konuyu Bahçeşehir Üniversitesi Mekatronik Mühendisliği Bölüm Başkanı Doç. Dr. Cengiz Toklu oldu. Mekatronik ve uydular konularında çalışmalar yapan Toklu, katılımcılara uydular konusunda açıklamalarda bulundu. Günümüz teknolojisinin öne çıkan konularından biri olan uydular, bilim okulu öğrencileri tarafından ilgiyle karşılandı. Cengiz Toklu'ya uydular konusun-

da birçok soru yöneltildi.

Haliç Üniversitesi Mühendislik Fakültesi öğretim üyelerinden, Bilim ve Ütopya dergisi yayın kurulu üyesi olan, doktorasını dünyanın en seçkin mühendislik üniversitelerinden Massachusetts Institute of Technology'de tamamlayan Prof. Dr. Bekir Karaoğlu bir sonraki konuşumuzdu. Nükleer fizik, yoğun madde fiziği, sıvıhal fiziği ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Karaoğlu, katılımcılarla ünlü bilim insanlarının hayatları konusunda bir söyleşi gerçek-

Prof. Dr. Ayşegül Topal Sarıkaya ve Prof. Dr. Haluk Ertan, Bilim Okulu öğrencileriyle.

Prof. Dr. Semih Koray öğrencilere olasılık kuramını anlattı.

Muazzez İlmiye Çığ öğrencilere Sümerler hakkında önemli bilgiler verdi.

leştirdi. Galileo ve Newton ile ilgili önemli detaylar anlatan Karaoğlu, özellikle katılımcıların Galileo ile ilgili yoğun bilgisi karşısında çok mutlu olduğunu belirtti.

Bilim Söyleşileri'nde bir sonraki haftanın konuğu Bilkent Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Semih Koray'dı. Aynı zamanda Bilim ve Ütopya Kooperatifi'nin de başkanı olan ve araştırma çalışmalarını "Oyunlar Kuramı ve İktisadi ve Toplumsal Tasarım" alanlarında sürdürmekte olan Koray, katılımcılara olasılık kuramı hakkında sorular yöneltti. Ünlü matematikçilerin hayatlarından da örnekler sunan Semih Koray, bilim okulu katılımcılarından büyük ilgi gördü.

Türkiye'nin ilk Sümeroloğu Muazzez İlmiye Çığ Bilim Söyleşileri'nin en önemli konuklarından biriydi. Bilim Okulu öğrencileri ile sohbet etmek için Bilim Merkezi'ni ziyaret eden Çığ, Sümerler hakkında önemli bilgiler verdi. Sümerlerin ünlü destanı Gılgamış'ı ve Sümer Masallarından örnekleri öğrencilere anlatan Çığ, enerjisi ile de öğrencileri etkiledi. Seksen yaşından sonra kitap üretmeye başladığını belirten Çığ'ın çocuklar için de yazdığı kitapları da bulunuyor.

Ülkemizde bilimin ışığını tüm Türkiye'ye yaymak için çaba gösteren Bilim Okulu'nun etkinlikleri önümüzdeki dönemlerde de etkisini artırarak devam edecek.

Bilim ve Ütopya Kooperatifi'nin yeni yönetimi seçildi

Bilim ve Ütopya Kooperatifi 2006 yılı Olağan Genel Kurul Toplantısı 14 Temmuz 2007 tarihinde kooperatif merkezinde yapıldı. Toplantı sonucunda Bilim ve Ütopya Kooperatifi'nin bir yıllık yönetim ve denetim kurulu üyeliklerine şu isimler seçildi. Asil Yönetim Kurulu Üyeleri: Prof. Dr. Semih Koray, Prof. Dr. Eren Omay, Prof. Dr.

Erbil Gözükırmızı, Yrd. Doç. Dr. Cüneyt Akalın, Haşmet Atahan. Yedek Yönetim Kurulu Üyeleri: Feyziye Özbek, Ömer Karabulut, Prof. Dr. Kürşat Yıldız, Prof. Dr. Osman Şadi Yenon, Göksel Olcaytu. Denetim Kurulu Asil Üyeleri: Erkan Ildız, Adnan Akfırat. Denetim Kurulu Yedek Üyeleri: Yusuf Buldu, Turan Özlü.

Çin'in 3 önemli dergisi artık Türkiye'de

Çin Halk Cumhuriyeti tarafından yayımlanan haftalık Beijing Review ile aylık China Today ve China Pictorial dergilerinin İngilizce baskıları, artık Türkiye'de de okurlarıyla buluşuyor.

Dünyanın yükselen gücü Çin, ekonomiden sonra medya alanında da Türkiye'ye adım attı. Çin Halk Cumhuriyeti'nin yayımladığı 3 önemli dergi, İngilizce baskılarıyla artık Türkiye'de de dağıtmaya başlandı. Beijing Review, China Today ve China Pictorial dergileri, TUCEM tarafından Temmuz'un ilk haftasından itibaren satışa sunuldu.

Çin devletinin dünyaya ve ekonomiye bakışını birinci elden yansıtan Beijing Review dergisi haftalık yayımlanıyor. Dergi, dünya ekonomisindeki gelişmeleri yakından izlemek durumundaki şirket yöneticilerine, uluslararası ilişkiler ve strateji alanında çalışan akademisyenlere, araştırmacılara, siyaset bilimcilere, gazetecilere ve tabii bu ülkeye ilgi duyan herkese sesleniyor.

China Pictorial dergisi 25 yıldır dünyanın en hızlı ekonomik büyümesine imza atan Çin insanını, bu gelişmenin üzerine oturduğu Çin kültürünü, sanatını, tarihini, coğrafyasını ve turistik mekanlarını tanımak isteyen her çevreden okuyucunun ilgisine sunan görsel bir gezi dergisi.

Aylık yayımlanan 80 sayfalık China Today dergisi ise Çin'de yaşam, bilim, kültür ve ekonomi alanındaki gelişmeleri izlemek isteyenler için vazgeçilmez bir kaynak durumunda.

Abonelik koşulları hakkında www.tucem.com.tr adresinden bilgi alabilir veya 0212 268 70 75'e başvurabilirsiniz.

Arkeoloji ve Eski Çağ Tarihi Haberleri

1. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu

12.-13. yüzyıllarda Bizans dünyasında değişim

1. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu 25-28 Haziran 2007 tarihinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde toplandı. Sevgi Gönül (1938-2003) anısına düzenlenen sempozyumun konusu "12.-13. Yüzyıllarda Bizans Dünyasında Değişim" idi. Sempozyum kapsamında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde iki de sergi açıldı. Bizans döneminden günümüze kalan eserlerin sergilendiği "Kalanlar - 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans" adlı sergi 30 Ekim'e kadar müzenin Yıldız Salonu'nda ziyaret edilebilecek. "Gün Işığında: İstanbul'un Sekiz Bin Yılı - Marmaray - Metro - Sultanahmet Kazıları" başlıklı sergi ise müzenin Assos Salonu'nda 31 Aralık'a kadar açık kalacak.

Sempozyum etkinlikleri kapsamında 27 Haziran günü Aya İrini Müzesi'nde "Fener'den Saray'a-Hanande İlya ve Zaharya Efendilerin Anısına" adlı bir müzik konseri düzenlendi. Kudsi Erguner ve Topluluğu tarafından ney, ud, tanbur, kanun, kemençe ve vurmali çalgılar eşliğinde Rumca söylenen şarkılarla "Klasik Türk Müziği'nin "Bizans Müziği" ile olan bağlantılarına işaret edildi. Konseri Fener Rum Patriği Bartholomeos da dinledi.

Sempozyumun son günü Yenikapı'da İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından çalışmaları yürütülmekte olan Metro-Marmaray kazı alanı ziyaret edildi. Çok sayıdaki sempozyum katılımcısı, Arkeolog Metin Gökçay rehberliğinde kazı alanını dolaştı. Aynı akşam Pera Müzesi'nde verilen kokteyl ve İstanbul Araştırmaları Merkezi'ne yapılan ziyaretle sempozyum etkinlikleri sona erdi.

90 civarında bildirinin sunulduğu sempozyum 31 oturum halinde iki ayrı salonda gerçekleştirildi. Yıldız Salonu'ndaki oturumlarda özellikle Bizans tarihi ve mimarisine ilişkin bildiriler sunulurken Müze Kütüphanesi'ndeki oturumlar da ise ağırlık Bizans sanatı bildirilerinin

deydi. Oturumların eşzamanlı iki ayrı mekânda yapılması nedeniyle katılımcılar dört gün boyunca müzenin bir ucundan diğerine taşınıp durdular. Dinleyebildiğim bildirileri aşağıda sizlere özetleyeceğim.

Geç Orta Çağ'da Doğu Akdeniz'in Tarihsel Coğrafyası-Kaynakların Sorunları

Prof. Dr. Johannes Koder
(Viyana Üniversitesi)

Koder'e göre Bizans Dönemi tarihsel coğrafyası araştırmalarındaki en büyük sorun, hem bölgesel idari merkezler veya piskoposluklar gibi dinsel merkezlerin, hem de başkent Konstantinopolis'in tüm idari arşivlerinin büyük oranda kaybolmuş olmasıdır. Bu arşivlerin tahribatı özellikle 1203/4'teki Dördüncü Haçlı Seferi sırasında ve de daha sonra Bizans İmparatorluğu'nun 14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlılar tarafından kademeli fethi sırasında gerçekleşmiştir. Bu durumda özellikle günümüz çevre, siyasi ve nüfus değişimleri dikkate alınarak tarihsel coğrafyaya ilişkin bilgileri sağlayan her türlü kaynaktan elde edilen tüm bilgilerin birleştirip birbirleriyle karşılaştırması önemlidir. Bu bilgileri sağlayacak 4 kaynak vardır: 1) Yazılı kaynaklar (coğrafya metinleri, vakayinameler, tarih yazımı, hagiografya, seyahatlerin notları, arşivler, yazıtlar vb), 2) Yer adları (toponimler, hidronimler vb), 3) Arazinin insanlar tarafından kullanımına ait maddi bulgular (mimari kalıntılar, arkeolojik bulgular, küçük buluntular vb), 4) Doğal ortamların önkoşulları yeniden kur-

Johannes Koder

gulanması (doğal çevrenin, iklimsel değişimlerin, jeolojik ve topografik gelişmelerin). Koder konuşmasında bu dört kaynak grubu üzerinde durarak bunların birbirleriyle

nerede örtüşüğünü, hangi koşullar altında bilgi boşluklarını doldurma çabalarının başarılı olabileceğini irdeledi.

Yukarı Fırat Bölgesi 12.-13. yüzyıla aktarılan Bizans tarihi coğrafyası

Ertuğrul Danık
(Ankara Etnografya Müze Müdürü)

Ertuğrul Danık

Yukarı Fırat Bölgesi'nin MÖ 2. binden itibaren tarihini özetleyen Ertuğrul Danık, bölgede 1995 yılından bu yana yüzey araştırmaları yaptığını belirtti. Bu ça-

lışmalarda Bizans Dönemi'ne ait otuzun üzerinde yerleşim ya da coğrafi isim belgelenmesi yapılmış. Bu isimlerden bir bölümü yakın döneme kadar adını kısmi değişikliklerle getirebilmiş, bir kısmı gerçek kimliğini kaybetmiş. Çalışmalarında genel olarak dönem kaynakları ya da dönem kaynaklarını refere eden kaynaklarda ve tarihi kroniklerde adı anılan yerleşmeler değerlendirilmiş. Kimi yerleşim alanları ortak bir kanı olarak lokalize edilebilmiş, bir bölümü ilk defa lokalize edilmiş, küçük bir bölümü ise henüz lokalize edilememiş.

Bizanslılar deprem ve etkilerinin üstesinden nasıl geldiler?

Dr. Mevlude Bakır

Bizans İmparatorluğu ve özellikle başkent Konstantinopolis'in dünyadaki en aktif deprem kuşakları üzerine kurulmuş olduğunu ve tarihi boyunca da sürekli depremlere maruz kaldığını belirten

Mevlude Bakır'a göre Bizans ana kaynaklarında bu depremlere ilişkin oldukça fazla bilgi vardır. Bu ana kaynaklar sadece Bizanslı tarihçilerin eserleriyle sınırlı olmayıp,

aynı zamanda anonim kronik tarihler, dini hitabeler, mektuplar, aziz yaşamları, ilahiler gibi dinsel kaynakları da içermektedir. Bu kaynakların sağladığı bilgiler, Bizanslıların deprem karşısındaki düşünce yapılarını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Çamaltı Burnu I Batığı: Marmara Denizi, 13. yüzyıl deniz ticaretine bir yolculuk

Prof. Dr. Nergis Günsenin
(İstanbul Üniversitesi Sualtı Teknolojisi Bölüm Başkanı)

Bizans denizlerinde 11. yüzyıl sonlarından itibaren Latinlerin görülmeye başladığını

belirten Nergis Günsenin, artık bu tarihten sonra Bizanslıların Karadeniz'de Latinlerin misafiri konumuna geldiklerini, 1998-2004 yılları arasında üzerinde araştırma yaptıkları Çamaltı Burnu I Batığı'nın işte bu döneme ait olduğunu ifade etti. Yaptıkları araştırmalara göre şarap ticareti yapmakta olan gemi, Marmara Adası'nın Çamaltı Mevkii'nde batmıştı. Kazılan batıktan çıkartılan yüzlerce amphora, seramik eser, geminin kargosuna ait olduğu düşünülen çapalar, gemiye ait ahşap buluntular, dönemin tek-

nolojisi, deniz ticareti ve tarihi açısından yeni sayfaların açılmasını sağlayacaktır. İlk Türk sualtı kazısı olan bu çalışmalar bilimsel anlamda birçok ilke imza atması yönünden de büyük önem taşımaktadır.

Bizans dünyasındaki küçük para biriminin büyük problemi (12.-13. yüzyıl)

Pagona Papadopoulou
(Sorbonne University, Paris)

Pagona Papadopoulou

hyperpyron, elektron aspron trakhy, billon stamenon, bakır tetarteron ve yarım tetarteron. Doğal olarak tüm bu para birimlerinin imparatorluk topraklarında dolaşımda olduğu düşünülür ama gerçekte durum başkadır. Düşük birimlere bakıldığında 12. yüzyılda iki dolaşım bölgesinin var olduğu görülür. Birinci bölgeyi oluşturan Konstantinopolis, Arnavutluk ve Yunanistan'da tetarteron ve yarım tetarteronlar; ikinci bölgeyi oluşturan Kuzey Balkanlar ve Anadolu'da ise billon stamenonlar ana dolaşım birimidir. Bakır sikkeler gibi küçük para birimlerinin varlığı genellikle kentsel ekonominin yaygınlığı ve artan ticaret hacmiyle ilintilidir. Konstantinopolis, Yunanistan ve bir dereceye kadar da Arnavutluk 9. yüzyıldan itibaren büyük oranda ticarete dayanan tamamen parasal bir ekonomiye sahiptir. Ancak 11. yüzyılın sonuna kadar halen tarıma dayalı temel ekonominin söz konusu olduğu Kuzey Balkanlar'da ise durum farklıdır. Aynı dönemde çatışmalara sahne olan Anadolu'da ekonomik gelişme görülmemektedir. Sikke buluntularının dağılımı

da bu görüşü doğrulamaktadır.

Anadolu Selçuklu sikkelerinde Bizans etkileri

Dr. Adil Özme (Kül. Bak. Tabiat ve Kül. Var. Kor. Müd.)

Malazgirt Savaşı sonucunda Anadolu'da bir devlet kuran Selçukluların Bizans devletiyle yoğun bir ilişki içerisine girdiklerini söyleyen Adil Özme'ye

göre bunun sonucunda karşılıklı bir etki-leşim olmuştur. Özellikle 12. yüzyıldan başlayıp 13. yüzyılın ortalarına kadar uzanan süreçte, Selçukluların darp ettikleri sikkelerinde Bizans orijinli figürlerin yer alması dikkat çekicidir. Selçuklu sultanları I. Kılıç Arslan, I. Mes'ud ve II. Kılıç Arslan'ın oğullarının darp ettirdikleri sikkelerinde Bizans sikkelerinde karşımıza çıkan figürlere rastlanmaktadır. Cepheden tasvir edilmiş yarım portreler, tahtta oturan tasvirler ve ejderle mücadele eden atlı tasvirleri bunlardan bazılarıdır.

Anaia Buluntusu Bir Sikkenin hatırlattıkları: 12. yüzyılda Bizans tahtındaki askeri aristokrasinin sikke ikonografisine yansımaları

Arş.Gör. Ceren Ünal
(Celal Bayar Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı)

Ceren Ünal'a göre Bizans'ta 12. yüzyılda pek çok sıkıntı asker imparatorlarla aşılırmıştı. Komnenos Handedanı'ndan II. Ioannes askeri aristokrasinin bir temsilcisiydi. Bu imparatorun bili-

nen diğer örneklerinin yanı sıra Kuşadası-Kadikalesi (Anaia) kazısında ele geçen elektron sikke üzerinde Aziz George ile beraber görülen tasviri, bu dönemde ordunun ve askerin koruyucu azizlere artan inancını yansıtmaktaydı; ayrıca 12. yüzyıl başından itibaren değişen siyasi sistemin sikke ikonografisindeki etkisine de işaret etmekteydi. Ünal bildirisinde, asker azizlerin sikkeler dışındaki tasvir örneklerini karşılaştırmalı olarak inceleyerek bu görsel değişimin genelde sikke ikonografisindeki yansıması üzerinde durdu.

İznik İmparatorluğu vergi sistemi ve finansmanı. 1204 sonrasında süreklilik ve yenilik

Doç. Dr. Kostis Smyrlis
(History University of Paris I -Sorbonne)

Kostis Smyrlis

İznik İmparatorluğu'nun vergi ve maliye sistemlerinin genel bir değerlendirilmesi ve de özellikle ordunun finansmanı üzerinde duran Kostis Smyrlis, bu konuda özellikle 13. yüzyıl arşiv belgelerinden yararlandığını belirtti. Smyrlis, İznik sistemini Komnenos sistemiyle karşılaştırarak, İznik sisteminin Komnenos sisteminin ne derecede bir devamı olduğu ve hangi unsurlarının özgün olduğunu saptamaya çalıştı. İznik uygulamaları aslında 12. yüzyıldan alınmıştı, bu nedenle de İznik sisteminin incelenmesi Komnenos vergi ve maliye sisteminin daha iyi anlaşılması sağlayabilecektir.

12. yüzyıl Bizans dünyasında para

Öğr. Gör. Zeliha Demirel Gökalp
(Anadolu Üniversitesi)

Bildirisinde I. Aleksios Komnenos'un reformu, bu reformu zorunlu kılan sebepler ve bununla birlikte 12. yüzyılda Balkanlarda ve Anadolu'nun doğusundaki devletler ile Bizans parasının sirkülasyonu ve etkileşimi üzerinde duran Gökalp'e göre, numismatlar tarafından Bizans sikkeleri beş dönem altında incelenmiştir. 1. Dönem I. Anastasius (491-

Zeliha Demirel Gökalp

508) döneminden 8. yüzyılın ortalarına kadar olan zamanı kapsar; 2. Dönem 8. yüzyıldan 11. yüzyılın sonlarına kadar sürer; 3. Dönem I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) reformu ile başlar ve yaklaşık 13. yüzyılın sonlarını da içine alır; 4. Dönem 1300 ile 14. yüzyılın ortalarını; 5. Dönem 14. yüzyıl ortalarından imparatorluğun 1453'te çöküşüne kadar olan zaman dilimi içinde değerlendirilir ki bu dönemde artık altın sikke görülmez. Para basımındaki bu dönüşümler, imparatorluğun finansal ve ekonomik koşullarının bir özettir. Bu beş dönemden 10. yüzyılın sonlarından 13. yüzyılın başlarına kadar süren üçüncü dönemde ilk göze çarpan, imparatorluğun kaynaklarının ve popülasyonunun genişlemesidir. Bu dönemde altın paranın değerinin düşürülmesine rağmen, uluslararası prestiji elinde bulundurduğu dikkat çekicidir. Bu prestij 1204'teki Latin istilasına kadar sürmüştü, fakat 1261'de İstanbul'un Latinlerden geri alınmasına rağmen değer kaybının önüne geçilememiştir.

Kommerkion ve Emporion olarak Anaia'nın değişken tarihsel yazgısı

Prof. Dr. Zeynep Mercangöz
(Ege Üniversitesi)

Kuşadası, Kadikalesi'nde 2001 yılın-

dan beri sürdürülen arkeolojik kazılar, Anaia'nın iniş-çıkışlı tarihinin belgelerini ortaya koyduğunu belirten Zeynep Mercangöz bildirisinde buranın 12.-13. yüzyıllardaki tarihsel yazgısını, arkeolojik buluntular kapsamında irdeledi. Komnenos surlarının taşlarıyla yeniden inşa edilmiş Laskaris Kalesi'nde, Bizans sikkeleriyle Latin, Beylik ve Osmanlı paraları ve özellikle Palaialogos bullelerinin; askeri önemini yitirmesinin ardından gelişmiş görünen seramik, cam ve maden üretimlerinin tarihsel yaşamdan kesitler yansıttığını söyleyen Mercangöz'e göre burası 13. yüzyılın sonlarında terk edildikten sonra korsan yuvası olmuştur.

Zeynep Mercangöz

12. yüzyılda Batı Pamphylia'da Bizans varlığı: Arkeolojik buluntular ışığında bir değerlendirme

Doç. Dr. Engin Akyürek
İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı)

Engin Akyürek

Bildirisinde Batı Pamphylia'da Bizans uygarlığının son yüzyılı olan 12. yüzyılı, yeni arkeolojik buluntular ışığında değerlendiren Engin Akyürek burada 1999 yılından beri arkeolojik yüzey araştırmaları yaptıklarını belirtti. Bizans İmparatorluğu'nun bu bölgede Ortaçağ'a ait kalıntıları iki dönemde yoğunluk göstermekteydi: 5.-6. yüzyılları kapsayan Erken Bizans dönemi ile,

Kommenos ve Angelos hanedanlarının hüküm sürdüğü 12. yüzyıl. Trebenna kentinin ikinci evre surları ile Çandır Vadisi'ndeki Yarbaşçandır Kalesi gibi döneme özgü savunma yapıları; Trebenna kentinin freskolu Orta Çağ kilisesi ile kırsal alandaki bazı küçük şapel; Trebenna akropol içi ve Doyran beldesi Palamutdüzü Mevkii'ndeki gibi sivil yerleşmeleri; Neapolis territoriumunda yer alan iki manastır kompleksi 12. yüzyıl kalıntıları arasında sayılabilir.

12.-13. yüzyıllarda, Kayseri'nin Yeşilhisar ilçesi Erdemli Vadisi'ndeki Bizans yerleşimi

*Dr. Nilay Çorağan Karakaya
(Erciyes Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü)*

Kayseri'nin Yeşilhisar İlçesi'ne bağlı Erdemli Vadisi'nde Bizans Dönemi'ne ait kaya yerleşiminin 12. ve 13. yüzyıllara ait önemli mimari ve anıtsal resimlere sahip olduğunu söyleyen Nilay Çorağan Karakaya, burada Kırk Martir Kilisesi, Oniki Havari Kilisesi, Mikhael Kilisesi ile Aziz Nikolaos Kilisesi'nin bulunduğunu belirtti. Özellikle vadinin kuzey ucunda yer alan H. Eustathios Kilisesi, 13. yüzyıla tarihlenebilecek, en geç tarihli resimlere sahiptir. Vadinin güneydoğusunda yer alan Saray Kilisesi de, günümüze çok azı ulaşabilen duvar resimleri ve mimarisi ile 12. yüzyıl içinde değerlendirilebilir. Ayrıca vadinin doğusunda bulunan ve yeni tespit edilen Bezirhane Manastırı da dikkat çekicidir. Vadide yeni tespit edilen küçük şapel de mimari verileri ile aynı yüzyıllara işaret eder.

12.13. yüzyıllarda Çanakkale Boğazı

Yrd. Doç. Dr. Ayşe Ç. Türker

*(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Sanat Tarihi Bölümü)*

Bizans Dönemi'ndeki Çanakkale Boğazı ve yerleşim modelleri konusunda bir proje üzerinde çalıştıklarını belirten Ayşe Ç. Türker, boğazın savunma sisteminin anlaşılabilmesi için bölgedeki 12.-13. yüzyıl Bizans kaleleri ve bunların konumlarını incelediklerini, 12.-13. yüzyıllarda Çanakkale Boğazı'nın iki kıyısında yer alan Gelibolu ve Biga Yarımada- rındaki şehir, köy, çiftlik yerleşmelerine ait izleri değerlendirdiklerini, ayrıca bu yüzyıllarda başkent İstanbul ile olan bağlantının kapsamını, buranın liman, gümrük ve ticaret açısından yeri ve önemini belirlemeye çalıştıklarını anlattı; çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgiler verdi.

12-13. yüzyıllarda Kilikya Bölgesi'nde kırsal bir yerleşim: Minnetpınarı

*Öğr. Gör. Dr. Vahit Macit Tekinalp
(Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi
Anabilim Dalı)*

Kahramanmaraş İli Andırın İlçesi sınırları içerisindeki Minnetpınarı Orta Çağ yerleşiminin, Bakü-Ceyhan boru hattı çalışmaları sırasında saptandığını ve 2003 yı-

linda kazısının yapıldığını belirten Vahit Macit Tekinalp burada Erken Bizans Dönemi'ne ait üç nefli bazilikal planlı bir kilise ile bu kilisenin 12-

13. yüzyıllara tarihlenen ikinci evresinde kuzey nefin doğusunda inşa edilen bir şapel saptandığını anlattı. Bu kilisenin yakın çevresinde şapel ile çağdaş bir yerleşim de açığa çıkartılmıştı. Bildiride ayrıca bir grup sırlı ve sırsız seramik ile küçük buluntular da değerlendirildi.

12.-13. yüzyıllarda Batı Anadolu liman kentleri

Mehmet Kahyaoğlu

Kahya-oğlu'na göre Mare Int-erum olarak bilinen Ege Denizi, 12.-13. yüzyıllarda Bizans İmparatorlu-ğu ve İtalyan denizci cum-huriyetleri arasındaki

şiddetli rekabete maruz kalmıştı. Bu dönemde Haçlı seferleri de Ege Denizi'nin siyasi yapısında önemli bir etkendi.

10. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu'nca inşa edilen kalelerle korunan Batı Anadolu adaları ve limanları, 13. yüzyılda Venedik üstünlüğü başlayınca 11. ve 12. yüzyıllarda görece huzurlu bir dönem geçirmişti. Bu siyasi, ticari ve deniz savaşlarından Pisa ve Cenova da pay almaya çalışmaktaydı. Kahyaoğlu bildirisinde Batı Anadolu liman kentlerini inceleyerek, 12.-13. yüzyıllarda bunların siyasi, ticari ve deniz rekabetindeki yerlerini irdeledi.

Alanya'da Kızılcaşehir Kalesi ve 12. yüzyılda Akdeniz

*Doç. Dr. Sema Doğan
(Hacettepe Üniversitesi
Sanat Tarihi Bölümü)*

Bildirisinde Alanya'nın Oba Belde-si'nin Kızılcaşehir Köyü'nde sarp kayalıklar üzerinde bulunan Orta Çağ kalesi-ni, barındırdığı yapılarla birlikte plan tipi,

Sema Doğan

mimari özellikleri ve Alanya Kalesi ile yakın konumu nedeniyle işlevini, 12. yüzyılda Akdeniz ortamı ile ilişkilendirilerek irdeleyen Sema Doğan'a göre kale,

dağlardan ve denizden gelecek tehlikelere karşı kontrol ve Alanya Kalesi'ni destekleme amacıyla yapılmış olmalıydı. 12. yüzyılda imparatorluğun otoritesinin limanlarda zayıflaması, Dağlık Kilikya'da Ermeni Krallığı'nın gücü, 12. yüzyıl sonunda Ermeni Prensi Kyr Vard'ın Alanya Kalesi'ne ve diğer kıyı limanlarına yayılan egemenliği, Kızılcaşehir Kalesi'nin bu dönemde farklı bir amaçla kullanıldığını düşündürür.

Pegae: Marmara Denizinde Bir Bizans Kalesi

Doç. Dr. William Aylward
(University of Wisconsin - Madison)

William Aylward

Pegae'in, Marmara Denizi'nde Karabiga yakınlarındaki korunması kolay bir yarımada üzerinde yer alan bir Bizans kalesi olduğunu belirten William Aylward, Grani-

kos Arkeoloji Projesiyle birlikte burada 2004 ve 2005 yıllarında yapılan incelemelerde büyük tonozlu sarnıçlı teraslar, çift surlu ve hendekli bir savunma sistemi, bazıları 20 m.den fazla yükseklikte korunmuş, bazıları dışta tuğla kaplı 5 cepheli 20 kule ile tahkim edilmiş ana sur saptandığını, buranın 12.-14. yüzyıl-

lar arasında birkaç kez el değiştirmiş olduğunu anlattı.

12-13. yüzyılın sosyopolitik ortamında yeşeren bir savunma ağı: "Neokastra"

Dr. Emine Tok (Ege Üniversitesi
Sanat Tarihi Anabilim Dalı)

Emine Tok

Emine Tok'a göre 12. yüzyılda Türkmen akınlarının Batı Anadolu topraklarına dayanması sonucu, daha önceden ticari kervanların kullandığı yollar, askeri sevkıyatların yapıldığı ve hatta güzergâhlarında kalelerin inşa edildiği savunma birimlerine dönüşmüştü. 1165-1170 yılları arasında Thrakesion Theması'nın, Attramission, Pergamon ve Khliara gibi önemli merkezleri Türkmen akıncıları tarafından yağma edilince, İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) tüm bu iskân yerlerini idari açıdan aynı çatı altında toplayarak surlarla çevirir. Yeni inşa edilen bu müstahkem kalelerin çokluğundan dolayı Thrakesion Theması'nın kuzeyinde kalan bu yeni idari birime Neokastra (Yeni Kaleler) adı verilir. Neokastronların sayısı çoğaldıkça, bölgede güvenlik sağlanmış, nüfus ve üretim yeniden canlanmıştır.

Kıbrıs'ta 12. ve 13. yüzyıllarda Bizans mimarisi ve görülen değişimler

A. Ceren Erel (Hacettepe Üniversitesi
Sanat Tarihi Bölümü)

12. ve 13. yüzyılların Kıbrıs'taki Bizans sanatında, özellikle de mimaride meydana gelen değişim ve yenilikleri, ayrıca Latin ve Bizans sanatı arasındaki

A. Ceren Erel

etkileşimin başlangıç sürecini değerlendiren Ceren Erel'e göre 1191 yılında Kıbrıs'ta Bizans'ın siyasi hakimiyeti sona ermiş olmasına rağmen, Bi-

zans sanatı varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 1192'de Latinlerin Ada'ya hakim olmasıyla, iki sanat arasındaki etkileşim süreci başlamış, ancak, özellikle 14. yüzyıldan itibaren Latin-Batı etkileri, Kıbrıs'taki Bizans sanatında ayırt edilebilir biçimde kendini göstermiştir.

Üsküdar Marmaray kazılarında yeni bulunan bir Bizans manastırı

Dr. Şehrazat Karagöz
(İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Şehrazat Karagöz

Bildirisinde Üsküdar'daki kazılarda ortaya çıkarılan Bizans Manastır kalıntılarını ele alan Şehrazat Karagöz bu yapının Bizans dönemi mimari

özellikleri gösterdiğini, apsisi kuzeydoğuda, dikdörtgen planlı ve oldukça sağlam temel duvarlarına sahip, tek nefli bir yapı olduğunu anlattı. Horasan harcı ile sağlam örülmüş duvarlar 11-13. yüzyılın tipik özelliğini yansıtmaktaydı. Yapının, doğu kısmındaki mezarlıkta ortaya çıkarılan mezarlardaki bazı iskeletler ile birlikte bulunan tunç haç rölikerler, dolgu topraktaki keramik parçaları, 12. yüzyıla tarihlenen önemli buluntulardı.

Yenikapı Metro ve Marmaray kazıları

Metin Gökçay (İstanbul Arkeoloji Müzeleri)

Metin Gökçay'a göre Yenikapı'da 2004 yılında başlayan kazılarda İstanbul'un Marmara sahilinde yer alan en büyük liman ortaya çıkarılmıştı. Yaklaşık

58.000 m²'lik alanın bir kısmında yürütülen kazılarda şu ana kadar tespit edildiği kadarı ile 4. yüzyılda limanın kullanılmaya başlandığı ve bu kullanımın 14. yüzyıla kadar sürdüğü anlaşılmıştı. Ancak bu süreç içinde limanın önemi giderek azalmıştı. Limanın doğusunda ortaya çıkarılan Constantinus surları, büyük bir keşif olmuştu. Antik liman içinde bugüne kadar 24 adet batık tekne kalıntısı bulunmuştu. Ayrıca Marmaray alanının batısında kalan ve 100 Ada olarak tabir edilen 2. Bölge'de ortaya çıkarılan, 11.-12. yüzyıllara tarihlendirilen hypoje yapısı ile 13. yüzyıla ait deri işleme işliği olarak kullanılan dört yapı ve Metro alanında ortaya çıkarılan küçük kilise yapısı da Geç Bizans Dönemi'ne ışık tutacak yapılarıdır.

Ne kadar Batılı? Nymphaeum Sarayı ve mimari özellikleri

Suna Çağaptay Arıkan

Suna Çağaptay Arıkan'a göre İzmir-Kemalpaşa'daki (Nymphaeum) muazzam Bizans sarayı kalıntıları, bir çevre duvarı içerisinde çok sayıda bağımsız köşkten ibaret eski saray geleneğinin yerini tek bir prizmatik blok şeklinde inşa edilmiş yapıya bıraktığı geçişi temsil etmektedir. Yapı genellikle 13. yüzyıla tarihlenir. Sarayın Anadolu'daki 12. ve 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu saray mimari- siyle ilintisi de olasıdır. Ayrıca, yer yer

gözlenen çerçevesiz (cloisonné) tuğla işçiliği, tuğla dolgu duvar derzler, taş ve tuğla al- maşık duvar örgüsünün yanı sıra çapraz tonoz kullanımı yapı- yı Bizanslı bir atölye ile ilişkilendirmeyi gerektirir. Bir yanda iç mekânların açık bir şekilde tanımlanmasıyla Selçuklu saray külliyesi uygulaması dikkat çekerken diğer yanda da İstanbul'daki geç 13. yüzyıla tarihlenen Boğdan Sarayı ve İsa Kapı Mescidi gibi tam olarak tanımlanmayan iki Bizans yapısına örnek teşkil etmesiyle Laskarisler dönemi Anadolu'su ve Palaiologos dönemi İstanbul'u arasında mi- mari bir bağlantı kurmaktadır.

Bizans kurşun mühürleri seçkisinde yansıdığı üzere Bizans İmparatorluğu idaresi

Dr. Vera Bulgurlu
(Marmara Üniversitesi
Sanat Tarihi Bölümü)

12. ve 13. yüzyıllardan çok sayıda kurşun mühür örneğinin günümüze ulaştığını belirten Vera Bulgurlu, son 20 yılda kurşun mühürler üzerine yapılan çalışma-

ların eskiye oranla çok arttığını işaret etti. Günümüze ulaşan mühürlerin büyük çoğunluğu bir şekilde Türkiye'den gitmiş ve koleksiyonlarda yerini almıştı. Ancak Türkiye ana kaynak olmasına karşın sigillografi ülkemizde neredeyse hiç bilinmeyen bir alandı. Bulgurlu bildiri-

sinde, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Sikke Kabinesi'ndeki bir grup Bizans kurşun mührü üzerinde yaptığı incelemelere dayanarak dönemin Bizans yönetim yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler verdi.

Bir kısım ağırlıklar ışığında Bizans ağırlık sistemine katkı

Haluk Perk

Haluk Perk sunumunda, Bizans ağırlık sisteminde görülmeyen yeni bazı ağırlıklar hakkında bilgi verdi. Kendi koleksiyonunda bulunan bazı Bizans ağırlıklarının ge-

rek sembol gerekse birim olarak Bizans ağırlık sistemine uymadığını belirten Perk'e göre bunlar daha önce yayınlanmamıştır ve bunların ağırlık birimleri

ve sembolleri hiçbir tabloda da gözükmemektedir. Bunların dışında koleksiyonunda bulunan iki tane daha ağırlık ise sembolleri doğru yazılmış olmasına rağmen sembollerin karşılığında daha ağır gelmektedir. Bunların tartıya hile katmak için farklı ağırlıkta yapılmış olmaları mümkün değildir. Zira, ağırlıklar normal değerlerinden daha ağır gelmektedir. Bu iki ağırlığın neden böyle yapıldığı tartışmaya açıktır.

Halûk Perk Müzesi'ndeki örnekleriyle Bizans'ta ekmek damgaları

Doç. Dr. Gülgün Köroğlu
(Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv.
Sanat Tarihi Anabilim Dalı)

Gülgün Köroğlu, Bizans inancında farklı kullanım alanları olan ekmek damgalarının Halûk Perk Müzesi'nde yer alan örneklerini tanıttığı ve tarihlendirdiği bildiri-

Gülgün Karadöler

risinde Hristiyan inancının ortaya çıktığı ilk yıllardan itibaren ekme ve şarabın kutsal kabul edilip eukharistia ayinlerinin düzenlendiğini belirtti. Erken dönemde sa-

dece cumartesi, pazar ve yortu günlerinde, Orta Bizans Dönemi'nden itibaren ise haftanın her günü bu törenin yapıldığını gösteren bilgiler mevcut. Hristiyanlığın vazgeçilmez simgesi olmasının yanı sıra eukharistia ekmeğinin aynı zamanda eulogia olarak şifa verici olduğu ve kötü ruhları da uzaklaştırdığına inanılmıştı. Kutsal ekmeklerin (henüz hamur yaşken) damgalanması çok erken tarihlerde başlamıştı. Ekmek damgaları taş, pişmiş toprak ve tunçtan yapılmış konik, yuvarlak, oval veya dörtgen formulu gövde ve küçük bir tutamaktan oluşan objelerdi. Damgaların baskı yüzeylerinde genellikle farklı haç kompozisyonları, bitkisel desenler, hayvan ve kutsal kişilerin tasvirleriyle sembolik şekiller ve yazılar, kazıma ve oyma teknikleriyle işlenmişlerdi. Bizans dünyasında ekme damgaları sadece eukharistia ayinleri için hazırlanan ekmeklerin damgalanmasında kullanılmamıştı. Kutsal kişilerin anıldıkları yortu günlerinde ve ölen kişilerin ardından, özellikle üçüncü günde düzenlenen cenaze yemekleri için hazırlanan ekmekler de damgalanmıştı. Azizlerin yortu günlerinde, genellikle üzerinde azizin tasviri bulunan damgalar kullanılmıştı. Ölen bir kişiyi anma töreni için haç formunda, üzerinde ölen kişinin adı ve onun ölümden sonraki yaşamına ilişkin iyi temenniler olan ekme damgaları tercih edilmişti.

Peribleptos Kilisesi ve Orta Bizans mimarisi içindeki yeri üzerine yeni bir yorum

Örgü Dalgıç (Institute of Fine Arts, New York University)

Örgü Dalgıç'a göre, Peribleptos Manastırı'nın yerindeki Sulu Manastır'daki yeni keşifler üzerine Ferudun Özgümüş (1998) tarafından yapılan yayınlar dikkatleri, temel kalıntılara dayanarak bir kilisenin plan şemasını rekonstrükte etme sorununa çekmiştir. Bodrumun dört sütunlu kare-içinde-haç plan şeması nedeniyle, üst katta da 14-15 Bizans feet'i çapında küçük kubbeli bir kare-içinde-haç plan şeması düşünülmüştür. Örgü Dalgıç ile birlikte gerçekleştirilen yeni bir çalışmada ise, bodrumu yine kare-içinde-haç plan şemasına sahip Hosios Lukas Kilisesi'ne de benzer şekilde 30 feet genişlikte ve sekiz destekle taşınan tromp geçişli kubbeli sekizgen bir naos önerilmektedir. Yine aynı döneme ait bodrum katı ve ana mekânı farklı plan şemalarına sahip başka örnekler saymak mümkündür. Burada önerilen rekonstrüksiyon, kilisenin, Cyril Mango (1986) tarafından gözden geçirilen yazılı kaynaklardaki betimlerine dayanmaktadır. Erken tarihi ve imparator banisi (III. Romanos Argýros, 1028-34) nedeniyle bu kilise, Mango tarafından Konstantinopolis'in 'büyük imparatorluk manastırları' olarak adlandırıldığı bir grup kilise içinde Orta Bizans mimarisinin gelişiminde anahtar rol oynamıştır.

Örgü Dalgıç

Manzaralı bir Bizans hapishanesi mi? İstanbul Ayvansaray'daki Anemas Zindanları

Dr. Alessandra Ricci

Alessandra Ricci'ye göre, Bizans tarih yazıcılığı ve çağdaş başşehir efsaneleri Blakhernai Sarayı'nın altyapısı üzerinde yükselen iki kuleyi Isaak Angelos

Kulesi ve Anemas Zindanları olarak tanımlamaktadır. Töpenin en yüksek noktalarından birine tünemiş, Halic'e, 'Avrupa'nın tatlı suları'na ve bir zamanla-

Alessandra Ricci

rın cafcıflı kırsalına doğru bakan Anemas Zindanları Isaak Angelos'u 1195 civarında ağırlamıştı. Son Bizans imparatorlarının birçoğu da efsanevi işkence ve sakatlama öykülerinin doğduğu bu yerde zaman geçirmişe benziyordu. Bu zindanın uyandırdığı merak ve ilgiye karşın, işlevi ve doğru tanımlanıp tanımlanmadığına dair soru işaretleri de varlığını korumaktaydı. Ricci bildirisinde, Anemas Zindanları'nda son yapılan bakım ve onarım çalışmaları öncesindeki arkeolojik yüzey araştırmalarının sonuçlarını değerlendirdi ve buranın işlevine ilişkin alternatif öneriler sundu.

Konstantinopolis'te Locus Venetorum (1082-1261): Yapılar ve olası yerleri

Yrd. Doç Dr. Aygöl Ağır (İTÜ Mimarlık Bölümü)

1082 tarihli Chrysoboullos'a dayananak 11. yüzyıl sonundan Latin İmparatorluğu Dönemi'nin sonuna kadar olan zaman diliminde Venedik yerleşimini konu alan bir çalışma yürüttüklerini anlatan

Aygöl Ağır

Aygöl Ağır, araştırmanın birinci aşamasında, Venedik yerleşiminin sınırlarını, Latin Dönemi öncesi ve Latin Dönemi olmak üzere iki

başlık altında işlediklerini belirtti. Sınırların tartışılmasının ardından ikinci aşama olarak Venedik yerleşimi içinde kalan yapılarla ilgili bilinenlerin sunulması ve birincil kaynaklara dayanarak bugünkü topografya içindeki olası yerlerinin saptanmasını amaçladıklarını söyledi. Latin Dönemi'nde eski sınırlar içinde inşa edildiği bilinen fondaco üzerinde durduklarını ve Tahtakale'de yer alan Balkapanı ile olası ilgisinin araştırıldığını belirtti. Araştırma, bölgenin birincil kaynaklara dayanarak tanınmasını amaçlamakta, ileride gerçekleştirilecek ayrıntılı yüzey araştırması ve arkeolojik verileri saptama çalışmalarına da katkı sağlamayı ummaktadır.

Kültürlerarası etkileşim ve mukarnas

Prof. Dr. Ayla Ödekan
(İTÜ Mimarlık Bölümü)

Bildirisinde, İslam-Bizans-Norman

kültürleri arasındaki etkileşimi mukarnas bezeme bağlamında inceleyen Ayla Ödekan'a göre 12. ve 13. yüzyıllar siyasal güçlerin sürekli birbirleriyle savaştıkları yıllar olmasına rağmen, siyaset yaşamının parçalanmışlığına karşın, sanatın toplumlar arasında birleştirici bir güce sahip olduğu görülür. Sanatçıların, tekniklerin, bezeme öğelerinin ve simgelerin sınır tanımadan kültürler arasında dolandıkları bir gerçektir. Mukarnas, İslam mimarlığında 11. yüzyıldan öteye

Ayla Ödekan

yaygın bir biçimde benimsenmiş bir bezeme öğesidir. Konstantinopolis'te Büyüyük Saray'da Mouchloutas yapısının örtüsünün mukarnas beze-

Doğan Kuban

meyle biçimlendiği belirtilmektedir. Mouchloutas, aynı zamanda, Palermo'da Norman yapısı Capella Palatina'nın tasarımını da etkilemiştir. Mukarnas

bezemenin Bizans mimarlığında kullanıldığı bir öteki yapı da Trabzon Aya Sofyası'dır.

Sempozyumun kapanışında Prof. Doğan Kuban, kültürlerin birlikteliği üzerine felsefi yönü ağırlıkta olan bir konuşma yaparken Ömer Koç da sempozyumu değerlendiren kısa konuşmasında, "Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu"nun 3 yılda bir tekrarlanacağını bir kez daha vurguladı.

"ÜTOPYALARINIZ GERÇEK OLDU" HAYDİ TATİLE

- * AÇIK BÜFE KAHVALTI (11:30'a kadar),
- * AÇIK BÜFE, AKŞAM YEMEĞİ
- * ÇEVRE GEZİLERİ, KÜLTÜREL FAALİYETLER
- * AÇIK VE KAPALI LOKANTA
- * ZENGİN KAFE - BAR

2007 SOZON FİYAT LİSTESİ (Y. PANSİYON)
MAYIS - EKİM 30.YTL
HAZİRAN - EYLÜL 35.YTL
TEMMUZ - AĞUSTOS 45.YTL

- * DENİZE SIFIR GENİŞ, TEMİZ VE İNCE KUMSAL (CARETTALAR ALANI)
- * İPEK GİBİ BİR DENİZ

- * GÜLERYÜZLÜ TEMİZ PERSONEL
- * BÜTÜN ODALARIMIZ KLİMALIDIR

- * HAVUZ KEYFİ (ÇOCUKLAR - BÜYÜKLER İÇİN)

- 0-6 YAŞ ÜCRETSİZ
- 6-12 YAŞ %30 İNDİRİMLİ
- ULUSAL GÖNÜLLÜLER VE AYDINLIK ABONELERİ %10 İNDİRİMLİ

KREDİ KARTINA TAKSİT YAPILIR

Adres: Kızılot beldesi / Manavgat - Antalya

Tel - Faks: (0242) 748 21 15 Gsm: (0533) 205 17 97 e-posta: utopyaantalya@gmail.com

ULAŞIM KOLAYLIĞI

Biyoloji Tarihi İlk Uygarlıklardan 19. Yüzyıla Esin Kahya-Murat Öner

Bilim tarihi çalışmaları-na önemli katkıları olan Prof. Dr. Esin Kahya'nın Murat Öner ile birlikte hazırladığı *Biyoloji Tarihi* adlı eser tarihin erken dönemlerinden, 19. yüzyılın başlarına kadar yapılan biyoloji çalışmalarının nirengi noktalarını tanıtmaya çalışmaktadır. *Biyoloji Tarihi*'nde "Canlı nedir?", "Canlı ve cansız arasında yapısal ve işlevsel olarak ne gibi ilişki ve benzerlik vardır?", "İnsanın canlı sistemi içindeki yeri nedir?" gibi

soruların tarihsel süreçte nasıl ele alınıp tartışıldığı, dönemlerinin araştırmacılarına dayanarak ortaya konulmaktadır.

"Yine bu kitapta, biyolojinin gelişim süreci anlatılırken, zaman zaman döneminde düşünürlerin ve bilim adamlarının felsefi eğilimlerinden de söz edilmiştir. Çünkü biyoloji ve tıp konusunda araştırma yapanlar, tarihin hemen her döneminde, sadece bitki, hayvan veya insanı ele alıp incelememişler, aynı zamanda onları canlı yapan nedenleri de sorgulamışlardır. Yüzyıllardır "Canlıyı canlı yapan nedir?" sorusuna cevap aramışlardır. Canlıyla ilgilenen bilim adamı onu sadece canlı olarak sorgulamamış, aynı zamanda, onun cansız doğa ve evrenle olan ilişkisini de sorgulamıştır. Dolayısıyla bu kitapta biz sadece canlının tarihi süreç içinde nasıl incelendiğini, onun yapısı, fonksiyonları ve hastalıklarıyla ilgili yapılmış olan çalışmalarını anlatmaya çalışmadık, aynı zamanda canlının nasıl ele alındığını, çevresi ve evrenle ilişkilerine de, gerekli yerlerde, belli ölçüde değindik." (Prof. Dr. Esin Kahya)

İmge Kitabevi, Mayıs 2007, 384 sayfa

Felsefenin Tesellisi Boethius

Soylu bir Hristiyan ailenin oğlu ve sonrasında bir consul'un evlatlığı olan Anicius Manlius Severinus Boethius (480-524) iyi bir eğitim aldı. Felsefe ve edebiyatla yakından ilgilendi, Yunan klasikleri ve kültürüne dair zengin bir bilgi dağarcığı edindi ve Hristiyanlığa dair derin bir kavrayış geliştirdi. Batı Roma'nın son günlerinde, yeni bir dünyanın kurulduğu zamanlarda yaşadı. Devlet kademelerindeki hızlı yükselişi, imparatora yakınlığı ve toplum

ve Senatus nezdindeki saygınlığıyla sürüp giden rüya benzeri görkemli yaşamı bir söylenti, çözülüp giden ilişkiler ve siyasal oyunlarla bir anda yıkıldı. O artık yargılamaya bile gerek duyulmadan atıldığı zindanda ölümü bekleyen bir vatan haini, kendi deyimiyle bir sürgündü. İşte *Felsefenin Tesellisi* tam da bu sürgün sırasında kaleme alındı ve Boethius'un asla gerçekleşmeyen mahkemesinde kendini savunması, insanlık önünde kendini aklaması olarak tarihe geçti.

Boethius'un tanrısal öngörü, kader ve özgür irade üzerine sorgulamalarını içeren en önemli yapıtıdır *Felsefenin Tesellisi*. Pagan dünyanın düşünsel öğretileri ile Ortaçağ'ın Hristiyanlık düşüncesinin tam eşliğinde duran Romalı bir filozofun felsefeyle yaptığı iç hesaplaşmasına, felsefenin kendi dilinden tanık olduğumuz bu görkemli yapıt; Antikçağ Yunan felsefesi, Yeni Platonculuk ile Latin edebiyatının seçkin bir bireşimi ve filozofun dönemine değin felsefe tarihinde baskın rol oynayan Platon ve Aristoteles'in konuyla ilgili görüşlerinin şiirsel bir özetidir.

Kabalcı Yayınevi, Temmuz 2006, 400 sayfa.

Bilimsel Felsefenin Işığında Yaman Örs

Bilimsel Felsefenin Işığında, tıp kökenli bir felsefeci olan Yaman Örs'ün, 1990-1996 yılları arasında *Felsefe Tartışmaları*'nda

çıkan on iki yazısını içermektedir. *Tartışmalar*'da yayınlandıkları sıra ile bir araya getirilen yazılar kitapta, özlerine yönelik olmayan değişikliklerle, ilkece ilk çıktıkları biçimde yer almaktadır.

Bu yazıların ortak noktasını, Hans Reichenbach'ın felsefesinin ilkeleri doğrultusunda felsefe etkinliğinin bizleri kavramsal düzeyde aydınlatma işlevinin benimsenmesi oluşturmaktadır. Bu noktadan yola çıkan

yazar, yöntembilgisel olarak nitelediği bir yaklaşıma uygun biçimde, belli başlı tüm insan etkinlikleri için sorulması gerektiğini düşündüğü şu üç temel soruyu felsefe için de sormaktadır: Ne? Neden? Nasıl? Açarsak, felsefenin konusu ya da konu bi-

rimleri nelerdir? Etkinliğin en başta gelen amacı nedir? Bu etkinliği yürüten kişiler olarak felsefeciler, bu amaca hangi araç ya da yollarla, hangi yaklaşım ve yöntem(ler)le ulaşmaya çalışmaktadırlar?

Reichenbach'ın görüşlerinden ve kaygılarından büyük ölçüde yararlanan yazarın, bu çalışmasında "spekülatif", ilkece ussalcı ya da rasyonalist, sistem kurucu geleneksel felsefeye yönelik eleştirileriyle kendi felsefe yaklaşımını bir bütün olarak ortaya koyduğu söylenebilir.

İmge Kitabevi, 2. Baskı, Haziran 2007, 270 sayfa.

İçi Sevda Dolu Yolculuk

Cahit Külebi

Cahit Külebi, 1940'tan sonra verdiği eserlerle, çağdaş Türk şiirinin önemli bir ismidir. Bilgi Yayınevi geçtiğimiz ay bu özgün şairimizin, anılarını kapsayan "İçi Sevda Dolu Yolculuk" isimli kitabını yeniden yayımladı. Kitaptaki yazılarla ilgili şöyle diyor şair: "Yapay bulduğum için, belki de becerememekten korkarak tek öykü, tek roman, tek oyun yazamadım. Bu yazdıklarım başka. Şiir yazar gibi hevesle, coşkuyla birkaç gün içinde tamamladığım karalamalar. Benim değil, başkasının yaşantısı. Elli yıldır kırlardan toplanmış bir çiçek demeti."

Şairin, tıpkı şiirlerinde olduğu gibi, anılarında da çocukluk ve gençlik yıllarında yaşadığı olayların, belleğinde bıraktığı izlere tanık oluyoruz. "Ne acı rastlantı ki, çocukluk anılarıma da bir işkence ustasını anlatarak başlıyorum" diyerek, kırlardan toplanmış çiçek demetini bize sunuyor şair. Külebi'nin kalemi sayesinde, yalnızca onun anılarıyla değil, dönemin Anadolu insanının yaşantısında, ilginç ve farklı kişilerle de karşılaşyoruz. Yaşamının bir bölümünü ramazan topu icat etmeye adanmış İsmail Usta, tiyatroya düşkün köy ağaları, Kurtuluş Savaşı'nın çetecilerinden Ali Çavuş, "Niksar'ı coşkuya boğan" Adalet isimli kantocu bir kadın ve daha nice... Hepsi birer öykü kahramanı gibi hayat buluyor Külebi'nin kaleminde.

Cumhuriyetin ilk yıllarına denk gelen çocukluğu, şairin yaşamının önemli bir evresini oluşturuyor. Baskıcı bir toplumsal yaşamdan, yeni yeni özgürleşen ve birey olmaya başlayan toplumun bocalamalarına, acılarına, umutlarına ve düş kırıklıklarına tanık oluyoruz. Elbette yüzyılların getirdiği çeşitli alışkanlıkların bırakılması kolay bir iş değildi. Külebi'nin anılarından yola çıkarak, dönemin taşra yaşantısına baktığımızda hâlâ bu alışkanlıkların sürdüğünü görüyoruz. Burada çok daha acımasız bir yaşam sürmekte, hoyratça davranışlar, kavgalar ve ölümler, tıpkı yoksulluk gibi insanların kaderi olmaktadır.

Tıpkı çocukluğunun geçtiği Niksar'da olduğu gibi, liseyi okuduğu Sivas'ta da ilginç kişilerle karşılaşmıştır Külebi. Ancak en önemlisi şiirle iyiden iyiye haşır neşir olmaya başlamıştır. Tam da bu dönemde Sivas Lisesi'ne dönemin önemli şairlerinden Ahmet Kutsi Tecer, edebiyat öğretmeni olarak atanmıştır. Tecer'in bu okula gelmesiyle, Külebi'nin hayatına yeni bir he-

yecan gelmiştir. Külebi, Tecer'i "Ziya Gökalp'ten daha önemli bir çığır açıcı" olarak nitelemektedir. Bu nitelemenin gerekçesi olarak da şunları söylemektedir: "Tecer'in Halkevleri'nde de büyük etkinliği olmuştur. İyi bir Batı kültürü almış olması dolayısıyla görevini alaturkaya, yozlaşma dönüştürmemiştir. Halk-bilim çalışmalarına, şiirimize, roman ve tiyatromuza uygarca, ulusallık ve gerçekçilik yönlerinden ışık tutmuştur. Bu ışıkla Köy Enstitülerimize büyük ölçüde bir hazırlık dönemi sağlamıştır. Ardında "Samanyolu gibi" aydınlık bir iz bırakmıştır."

Devlet Konservatuvarı'nda ve bulunduğu diğer görevlerle ilgili izlenimlerini ve buradaki anılarını da bizlerle paylaşmıştır şair. Bununla beraber, sanırım kitabın en önemli kısmı, şairin "Dost Bahçesi Gülleri" diye adlandırdığı, Külebi'nin yaşamına giren şair arkadaşlarıyla olan anılarını ve onlarla ilgili izlenimlerini belirttiği ikinci bölümdür. Böylece, bir dönemin sanat ortamının havasını da solumuş oluyoruz. Ahmet Muhip Diraş'la olan dalgalı ilişkisinin yanı sıra, edebiyat fakültesinden arkadaşı, 'eksiksiz bir bilimci' olarak nitelediği Behçet Necatigil'e, "Orhan Veli kadar öykünülen bir ozanın henüz Türkiye'de görülmediğini söylemek yanlış olmaz" dediği Orhan Veli'ye, Cahit Sıtkı'nın hüzünlü yaşamına, Aşık Veysel'in ilgi çekici kişiliğine, 'halk adamı' Ceyhan Atuf Kansu'ya kadar, önemli şairlerin yaşayışlarına Külebi'nin ince kaleminden tanıklık ediyoruz. Bunların yanı sıra değeri bilinmemiş oyuncu ve müzisyenlerin buruk yaşantıları da kitabın ilgi çekici bölümlerinden.

Şair, atlara ve kedilere olan tutkusunu da kitabının son bölümünde bizlerle paylaşıyor. Kitabın bütününde yaşamında iz bırakan kişilerin portrelerini çizen şair, bu bölümle ilgili şu küçük açıklamayı yapmış: "Buraya kadar kimini sevdiğim, kimini sevmediğim, hatta kimine karşı ise bu duygulardan hiçbirini beslemediğim birtakım kişilerin portrelerini çizmeye çalıştım. Şimdi atlardan, kedilerden söz edince bu davranışımı yersiz bulacaklar için açıklayayım ki, bir fotoğrafçı insan resimleri

çektği gibi hayvan, çiçek, böcek resimleri de çekebilir. Kimse de onu ayıplamaz."

Cumhuriyet döneminin önemli şairi bize "kırlardan toplanmış bir çiçek demeti" sunuyor bu anılarda. Biz de onu, Cemal Süreya'nın ona adadığı şu dörtlükle analım:

*Aralıksız kar toplar kepeneği,
Kırvatındaki kir mevsimin kiri;
Anadolu böyle ilkel kaldıkça
Eskimeyecektir Külebi'nin şiiri.*

Bilgi Yayınevi, Ankara 2007, 160 sayfa.

Tanıtım: Gencay Doyran

S a h a f

Sunduğumuz kitap, ülkemizin "self meyd men'lerimizden/kendisini yaratmış" ünlülerimizden: Peyami Safa'nın! Abartısız bir yargıdır bu! El altı bilgi kaynaklarına göre, babası, Servet-Fünun şairlerinden İsmail Safa'nın ölümü üzerine 2 yaşında yetim kalmış. Babasız büyümenin acılarının yanı sıra, 8-9 yaşlarında yakalandığı kemik hastalığının yarattığı bunalımları 17 yaşına kadar yaşamış. Hastalık ve savaşın yol açtığı maddi sıkıntılar yüzünden hayatını kazanmak ve annesine bakmak için öğrenimini yarıda bırakmış. Bir süre Keaton matbaasında çalıştıktan sonra açılan sınavı kazanarak Posta-Telgraf Nezaretine girmiş. Daha sonra 4 yıl boyunca Rehber-i İttihat Mektebi'nde öğretmenlik yapmış; 1918'de ağabeyi İlhami Safa'nın isteğiyle, öğretmenlikten ayrılp, birlikte "20. Asır" adlı akşam gazetesinde yayımladığı "Asrın Hikayeleri!" ile gazeteciliğe başlamış! Bu dönemden itibaren "kendisini yetiştirmeye" koyulmuşur! Tam 43 yıl boyunca, Türkiye'de yayımlanan tüm gazete ve dergilerde fıkra, makale ve romanlarını yayımlamış. Çağın düşünce akımlarıyla ilgilenmiş, siyasal sorunlar karşısında tavır almış. Bu yüzden Nurullah Ataç, Sabiha ve Zekeriya Sertel, Aziz Nesin ve Nazım Hikmet'le, basında derin izler bırakan tartışmalara girmiş. İlk romanlarında sola yakın görüşler taşıyan Peyami Safa, bir hastanın psikolojisini anlattığı otobiyografik romanı 9. *Hariciye Koşuşu*'nu Nazım Hikmet'e adanmış. Bu roman dışında, yazdığı *Mahşer*, *Şimşek*, *Fatih-Harbiye*, *Biz İnsanlar* adlı romanlarında, dikkat çekici bir kurguluma ve anlatım tekniğiyle Doğu-Batı sorunlarını karakterlerde somutlaştırarak işlemiş. "Para kazanmak için" de annesinin Server Bedii adını kullanarak, büyük bir ilgi derleyen *Cingöz Recai*" adlı macera romanları ile *Cumbadan-Rumbaya* adlı romanı içeren 80'in üstünde yapıt vermiştir. II. Dünya Savaşı sırasında Nasyonal Sosyalizm'e Nazizm'e yaklaşmasıyla dikkat çeken Peyami Safa'nın gerçekçi roman çizgisi, *Matmazel Noralya'nın Koltuğu* ile mistizme yönelmiştir! Peyami Safa, yayımladığı *Hafta*, *Kültür Haftası* Türk Dü-

şüncesi adlı dergilerle, dünya görüşünü içeren kitaplarıyla, Türk kültür yaşamında bir hayli etkili olmuş!

İşte sunduğumuz *Millet ve İnsan* adlı kitap, 1961'de aramızdan ayrılan Peyami Safa'nın, o dönemdeki yazılarından derlenmiş! İlginçtir, Türk mizahına, nice usta yazar ve çizir kazandıran Akbaba dergisi tarafından 1943 yılında yayımlanmış,

Kitap, Önsöz'e göre "İkinci dünya harbi içinde yazılmış makalelerimden aynı mevzu ailesine mensup olanları yan yana getiriyor. Bunların hepsinde millet grupuna ve insan cemiyetine ait

meseleler gözden geçirildiği için fikir dairelerinin merkezi millet ve insandır. Bugün her millet için en yakın ve en gerçek ideal kendi milli uzviyetleşmesini tamamlamaktır. Bu tekamül vetiresi içinde, millet, insan veya Allah, bütün ideallere milliyetten başka çıkar yol, doğru yol, güzel ve sağlam yol yoktur." diyerek, çeşitli kavramlar, disiplinler; yoğun bir filozoflar "dizin"i ve onlardan yaptığı alıntılarla bu yolun, dayanak ve sonuçlarını ortaya koymuş! Önce *Cemiyet ve Uzviyet* ele almış! Ardından da *Sosyoloji*, *Biyoloji*, *Psikoloji*, *Ekonomi*, *Tarih*, *Felse-*

fe gibi disiplinler karşısında *Milliyetçilik'i Millet ve Halk*, *Milli Ahlak* kavramlarını irdelemiş. "Yatalak Cemiyetlerin Gençliği, İşadamları ve Kahramanlar; Canavar ve Kahramanlar, Harpler ve İçtimai Alakalar, Harbin Sebebi Milliyetçilik Midir, Avrupa Medeniyeti Yıkılıyor Mu, Avrupa Birliği" gibi konuları işledikten sonra: "Türkiye'de yeni Almanya'ya dair arayıp da bulabileceğimiz tek eser Hitler'in *Mein Kampf* adlı meşhur kitabının acele ve üstünkörü tercümesidir. Alman inkilâbının kaynakları ve tekâmülü hakkında doğru bilgi sahibi olmayanlar, bu eserden tam ve doğru bilgi çıkaramazlar. Çünkü Alman devlet reisinin fikirleri, bu asrın filozof ve mütefekkirlerinin nazariyatlarının tasfiyesinden çıkan sentezdir! / Avrupa düşüncesini ikiye bölen ihtilâf aryan ve Yahudi ırkları arasındaki toprak ve kan zıddiyetine istinad eder / Bir milletin kıymeti içindeki uzun ve sarışın kafanın sayısına da bağlıdır." gibi sözleri içeren "Bugünkü Almanya'ya Bir Bakış" makalesiyle sona erer.

Fakat tanıtımın sonuna bıraktığımız ve kısa bir bölümünü alıntılatacağımız *Milli İdealimiz Apartman Yaptırmak Mıdır?* başlığını taşıyan bir ara makale var ki, kitabın en azından bu makale için bulunup, okunması gerekiyor: "Güzel Sanatlar Akademisi'ne bir uğrayın: Heykel şubesi bomboş, mimari şubesi hıncahınç! Çünkü mimar hem kendisine, hem de başkalarına apartman yapan bahtiyar kişidir! Apartman! Cimri parayı bunun için biriktiriyor, işadamları bunun için yol tepiyor, avukat bunun için mahkemede koşuyor. Apartman! Bir tek varlık sebebi, insanlığın gayesi, memleketin selameti, dirayet ve muvaffakiyet ölçüsü, ihtisas vesikası, terakkinin son kertesini, milli servet, milli ideal! Kimse farkında değil ki, apartman milli servetin mezarı, çünkü piyasalarımızda tedavül ettikçe üreyecek olan sermayeleri, damarda donmuş kan gibi hareketsiz ve kısır bırakır. Memleketin sefaletine yol açar..." gibi konuları işledikten sonra bugünlerde sürekli olarak söz konusu edilen milliyetçilik kavramını, çeşitli disiplinler çerçevesinde işleyen makaleleri içeriyor!

Matematiğin B & Ü'sü

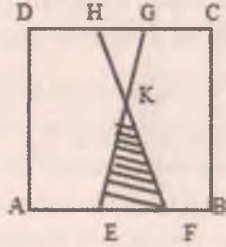
Matematik 11
Geometrinin Sırrı 8

Manfred Kaestner

ÖSS 2006.M1.26.

Şekildeki ABCD karesinin [AB] kenarı 3 eş parçaya, [CD] kenarı da 6 eş parçaya bölünmüştür.

[GE] ve [HF] doğru parçaları yardımıyla oluşturulan KEF üçgeninin alanı 4 cm^2 olduğuna göre |A-B| uzunluğu kaç cm dir?

- A) 12 B) 9 C) 8 D) 6 E) 3

Çözüm: EFK ve GHK üçgenleri benzer. [Çünkü karenin karşılıklı kenarları paralel (05.B6) ve iki üçgenin açıları eşit (ST1.08) (AA)). Benzerlik oranı $(1/3)/(1/6) = 2/1$. İki üçgenin yükseklikleri oranı da 2/1. AB ye x dersek EFK nin alanı $(1/3x) \cdot (2/3)x/2 = 4 \Rightarrow x = 6$ (D)

(Burada benzerlikle ilgili bir ek bilgi de verelim:

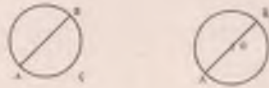
Ek bilgi: İki benzer şeklin alanları (hacimleri) oranı benzerlik oranının karesidir (küpüdür)).

ST4. Çözümünde eklemeye gerekli sorular

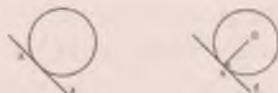
Bir problemin çözümünü ST1 ve ST2 genel bilgileriyle yapamıyor, eşit veya benzer üçgenler de bulamıyorsa eklemeler yapmamız gerekiyor demektir. Bu eklemeler (basitten karmaşığa) iki noktayı birleştirmek, bir doğru parçasını bir yana uzatmak, iki doğru parçasını uzatarak kesiştirmek, dik veya paralel çizmek, simetri almak veya yukarıdakilerin birden fazlasını bir arada uygulamak ...

EKLEMESİZ EKLEMELİ

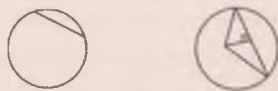
- (ç) çemberinde AB çapı

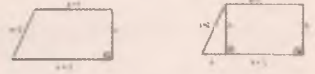
- d, (ç) ye A da teğet

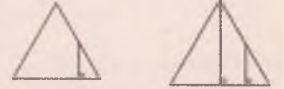
- kiriş

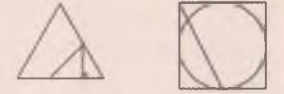
- Pisagor uygulayabilmek için

- Benzerlik uygulayabilmek için

- Çoklu uygulama

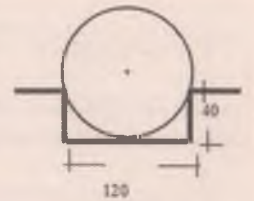

Yine ÖSS 2006 sorularına dönelim, eklemeleri orada yapalım.

(ÖSS 2006.M1.25 de basit bir eklemeye düşündüğümüzü, ÖSS 2006.M1.26 da da yükseklikleri çizebileceğimizi unutmayalım.)

ÖSS 2006.M1.28

Dikey kesiti çember biçiminde olan bir iş makinesi lastiği, derinliği 40 cm, boyu 120 cm, dikey kesiti dikdörtgen biçiminde olacak şekilde oyulmuş bir altlığa şekildeki gibi tam oturtularak sergilenmektedir.

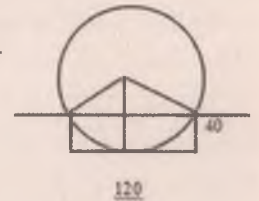
Buna göre lastiğin dikey kesitinin yarıçapı kaç cm dir?

- A) 75 B) 72,5 C) 70 D) 67,5 E) 65

Çözüm: Eklemelerimizi yapıp yarıçapa x deyince, Pisagor gereği,

$$(x - 40)^2 + 60^2 = x^2 \Rightarrow x = 65$$

(E)

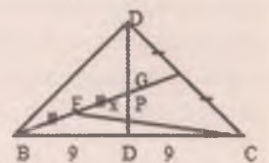
ÖSS 2006.M2.22

Yukarıdaki verilere göre, x kaç cm dir?

- A) 1 B) 2 C) 3 D) 3/2
E) 5/2

Çözüm: AD, ABC dik üçgeninde hipotenüse ait kenarortay

$$AD = 9 \text{ (ST2.03.B4)}$$

G kenarortayların kesim noktası w $GD = 9 \cdot \frac{1}{3} = 3$

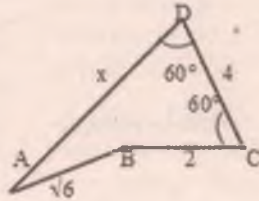
(ST2.04.B2). CG birleştirilince

BCG de P kenarortayların kesim noktası w $x = 3 \cdot \frac{2}{3} = 2$
(B)

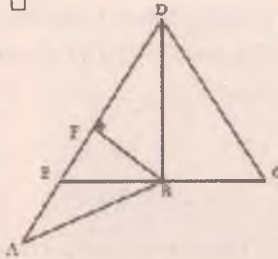
ÖSS 2006.M2.24

Yukarıdaki verilere göre, x kaç cm dir?

- A) 5 B) 6 C) 6 - 3 D) 2 + 6 E) 3 +

Çözüm: BC'yi uzatıp, AD ile E de kesiştirirsek CDE eşkenar olur. $\square DE = 4$, $BE = 2$ $\square DB$ kenarortay, açıortay, yükseklik $\square$ [Fisagor'dan] $BD = 2$.

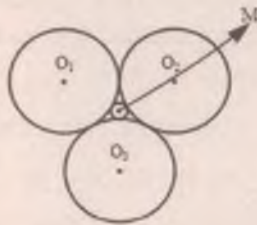

B den AD ye BF dikini inersek BDF dik üçgeninde $= 30^\circ$ $\square BF =$ (ST2.03.B2) ve $DF = 3$ ABF dik üçgeninde $AF =$ $\square AD = 3 + (E)$

ÖSS 2006.M2.28

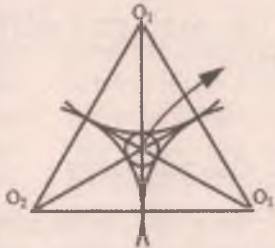
O_1 , O_2 , O_3 ve M merkezli çemberler birbirine şekildeki gibi teğettir.

O_1 , O_2 ve O_3 merkezli çemberlerin yarıçapları r cm, M merkezli çemberin yarıçapı da 1 cm olduğuna göre r kaçtır?

- A) B) 1 + C) 2 + 2 D) 3 + 2 E) 3 + 3

Çözüm: O_1 , O_2 ve O_3 çemberlerinin merkezlerini birleştiren bir eşkenar üçgen (kenar uzunluğu $2r$) elde ederiz. (Çemberlerin değme noktaları da kenar ortalarında.) M merkezi de $O_1O_2O_3$ eşkenar üçgeninin kenarortaylarının kesim noktasında olur. Buna göre $O_1O_2 = 2r$ kenar ortay uzunluğu $= r$ (Fisagor) $\square O_1M = r + 1 = r \cdot \frac{2}{3}$ (ST2.04.B2) $\square r = 3 + 2$ (D)

$(r + 1 = \frac{2r}{3} \square (2 - 1) r = 1 \square r = \frac{1}{2 - 1})$ (eşlenikle çarparak) $r = 3 + 2$ hesabını yapabiliyorsunuz değil mi?)

ST5. Bunlar dışındakiler (geometrik yerler, uzay geometri,

...)

• Geometrik yerler eski ortaöğretim matematiğinde önemli bir yeri olan bir bilgi kümesiymiş. Hem bu bilgi kümesinden şimdi pek bir şey kalmamış, hem de bu bilgiler teste uygun değil. Ama gönül isterdi ki bir kütüphanede Petersen'in "Geometri Problemleri için Metotlar ve Teorileri"ni bulsanız da bu tür problemleri irdelemenin mutluluğunu tatsanız. Soru gelme olasılığı da az olan bu bilgi kümesini burada biz de atlıyoruz.

• Uzay geometri eskiden ortaöğretimde bir yıl boyunca okutuluyormuş. Bugüne çok az şey kalmış: 1) Uzayda iki doğrunun çakışık, kesişen (limitte paralel) oluşu yanında "aykırı" da, bir doğrunun bir düzlemin içinde, onu kesen (limitte paralel), iki düzlemin çakışık, kesişen (limitte paralel) oluşu gibi bir şeyler; 2) aykırı iki doğru, kesişen bir doğru-bir düzlem veya kesişen iki düzlem arasındaki açı tanımları; 3) "üç dikme teoremi" diye özel bir bağlantı.

(a : uzayda bir düzlem,

A : a dışında bir nokta,

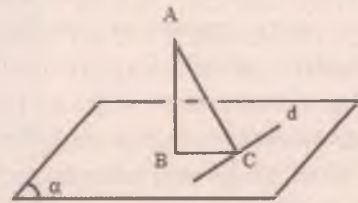
d : a üzerinde bir doğru,

B : a üzerinde, d dışında bir nokta,

C : d üzerinde bir nokta ve

• AB a ya ve AC d ye dikse BC de d ye diktir.

• AC ve BC d ye ve AB BC ye dikse AB _ ya diktir.)

Biz de burada bir şey anlatmadık, yalnızca konuya değindik. ÖSS'de uzay geometri sorusu olma olasılığı da çok az. [Cisimlerin hacimleri geometri değil.] Yani uzay geometriyi de atlıyoruz.

Böylece (soru gelme olasılığı çok düşük geometrik yer ve uzay geometri dışında) tüm ÖSS geometri sorularını çözebilmek için gerekli genel bilgileri verdik. Bundan sonra, 1) Bu genel bilgileri eksiksiz ezberleyip az uygulamayla da her soruyu çözebileceğinizi görür ve ÖSS sınavında zaman kaybını veya bir-iki soru atlamayı göze mi alırsınız? 2) Deliler gibi birçok soru çözerek hızınızı mı artırabilirsiniz, sizin vereceğiniz bir karar. ÖSS sınavını biz koymadık, onaylamıyoruz da.

Çetin Ceviz Problemleri

Bu köşemizde eğlenceli zekâ oyunları, matematik ve fizik soruları bulacaksınız. Sorular çiraklık, kalfalık ve ustalık başlıkları altında, zorluk derecelerine göre sıralanacaktır. Bu soruları doğru yanıtlayan üç okurumuza Kaynak Yayınları'nın yayımladığı V.İ. Lenin'in *Örgütlenme* adlı kitabını hediye ediyoruz. Yanıtlar en geç 19 Ağustos 2007 tarihine kadar e-posta, faks veya posta ile dergi adresine ulaşmalıdır.

Çiraklık Sorusu

Üç arkadaş, sahibini tanıdıkları, bir lokantaya gidip yemek yiyorlar. Hesapları 15 YTL tutuyor, dolayısıyla her biri garsona 5 YTL veriyor. Garson parayı kasaya götürdüğünde, lokantanın sahibi indirim yapıp 5 YTL iade ediyor. Garson 5 YTL'yi üç arkadaş arasında pay etmek yerine, her birine 1 YTL veriyor ve artan 2 YTL'yi de cebine atıyor.

Sonuç olarak, üç arkadaş kişi başına 4 YTL ödemiş oluyor. Böylece toplam 12 YTL ödemiş oluyorlar. Buna garsonun cebine attığı 2 YTL'yi katarsak toplam 14 YTL ediyor. Başlangıçta verilen 15 YTL'nin 1 YTL'si nereye gitti?

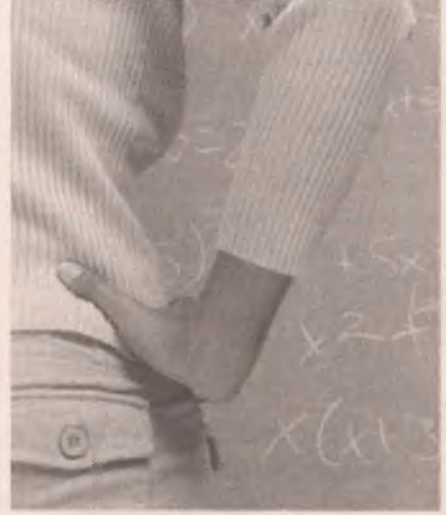
Kalfalık Sorusu

Aşağıdaki çarpma işleminde her harf bir başka rakamı temsil etmektedir. M harfi hangi rakamı temsil ediyor?

$$\begin{array}{r} \text{ABCDEF} \\ \times \quad \text{M} \\ \hline \text{BCDEFA} \end{array}$$

Ustalık Sorusu

Okumaya gittiği ülkede bütün parasını kaybeden bir Amerikalı öğrenci kalan parası ile aşağıdaki telgrafı babasına gönderir:

SEND
MORE
+
MONEY

Matematikçi olan babası bu şifre gibi olan telgrafı çözer ve oğluna istediği parayı gönderir. Oğlu kaç dolar istemiş?

Temmuz ayı cevapları

Çiraklık Sorusu

Bu sayı 9'dur. Çünkü;

$2 \times 9 = 18$ olup $1+8 = 9$ verir. Aynı şekilde 11'e kadar (11 hariç) olan sayılarla yapılacak işlemlerin sonucu daima 9 olacaktır.

Kalfalık Sorusu

Bu ülkede yaşayan her birey kendisinin Doğrucular'dan olduğunu söylemek durumundadır. Çünkü birey Doğrucular'dan ise zaten doğruyu söyleyecektir, yok eğer Yalancılar'dan ise o zaman da yalan söyleyecek yani "Doğrucular'danım" diyecektir. Bu durumda, ikinci kişinin söylemi yanlıştır. Dolayısı ile üçüncü kişi Doğrucular Aşireti üyesidir.

Ustalık Sorusu

Bazılarınızın "Bu da ustalık problemi mi?" diye kendi kendine sorduğunu duyar gibiyim! Çünkü bu tip problemleri, daha henüz orta öğrenim yıllarınızda iken çözmüşsünüzdür. Çözümü de, büyük bir olasılıkla, şöyle bir yöntemle yapmışsınızdır;

Bir dakikada banyo küvetinin 1/8'i dolar ve 1/12'si boşalır. Böylece, bir dakika sonunda biriken su miktarı, küvet hacmi-

nin $1/8 - 1/12 = 1/24$ 'ü olacaktır. Dolayısı ile küvet 24 dakika sonra ağzına kadar dolacaktır.

Böyle diyorsanız yanıldınız. Çünkü küvet hiçbir zaman dolmayacaktır!

"Havuz Problemleri" genel adıyla tanınan bu cins problemler, yaklaşık iki bin yıl önce yaşamış olan, Antik Dönem matematikçilerinden İskenderiyeli Geron'un ortaya attığı havuz problemine dayanır. Bu tip problemler o zamandan beri sorulur, bütün ülkelerde ortaokul kitaplarında işlenen klasik sorulardandır. Bundan dolayı hemen hemen herkes çözümünü bilir ve yukarıda gösterdiğimiz şekilde yapar. Ancak, fizik bilimi açısından bu çözümler yanlıştır! Çünkü bu çözümler, "suyun boşalma hızının suyun yüksekliğinden bağımsız olduğunu" varsaymaktadır. Halbuki Toricelli Kanunu'na göre, sıvıların boşalma hızı sıvının yüksekliğine bağlıdır. Dolayısıyla suyun boşalma debisi sâbit (burada dakikada 1/12) olamaz.

Banyonun doldurulmasına başlandığında, boşalan suyun debisi (dakikada) küvetin hacminin 1/12'sinden küçük, su seviyesi belli bir seviyeye eriştiğinde ise 1/12'den büyüktür. Böylece, her dakika boşalan suyun miktarı küvet hacminin 1/8'ine (musluğun debisi) eşit olabilir ve bu andan itibaren dolma ve boşalma arasında bir denge oluşur ve suyun seviyesi sabit kalır.

Bu sonuç oldukça uzun ve karmaşık bir matematik yaklaşımıyla da kesin bir şekilde ispat edilebilir. Yerimizin yetersizliğinden dolayı bu çözümü veremiyoruz.

2007 Kulüpler Şampiyonası

03 Haziran'da tamamlanan İl/Yöre Seçmeleri ardından, Final Grubunda yer almaya hak kazanan 49 kulübümüz, Konya Selçuk Üniversitesi'nin ev sahipliğinde yarıştılar. 30 Haziran-06 Temmuz 2007 tarihleri arasında gerçekleşen 2007 Kulüpler Şampiyonası karşılaşmaları sonrasında, ilk sekiz derece aşağıdaki takımlarla paylaşıldı.

- 1) İstanbul İsek Aquamatch
- 2) Adana Truva Satranç S.K.
- 3) Denizli Servergazi Belediye S.K.
- 4) Antalya Deniz Gençlik S.K.
- 5) Manisa Satranç İhtisas S.K.
- 6) Yalova 75. Yıl Ziya Gökalp S.K.
- 7) Antalya Ramazan Savaş S.K.
- 8) İstanbul Anadolu Kaplanları MC S.K.

Suat ve Ekatarine Atalık'ların yanı sıra Tolga Demirel ve Erşan Gökerman'ın da bulunduğu İstanbul Satranç Eğitim Aquamatch Kulübü birinciliği kazandı. 2-5. dereceleri paylaşan takımlar sırasıyla Adana Truva Satranç SK, Denizli Servergazi Belediye SK ve Antalya Deniz Gençlik Spor Kulüpleri oldular. Bu beş kulübümüz önümüzdeki sezon Türkiye

İş Bankası Satranç Ligi'nde yer almaya hak kazandılar.

2007 Kulüpler Şampiyonası Final organizasyonu geçmiş yıllara göre daha başarılıydı. Emeği geçenleri tebrik ediyoruz. Dikkat çeken bir nokta; takımlar arasındaki kuvvet farklılıklarıydı. Üst sıralarda yer bulan takımların haricinde, Finaller için yeterli mücadele gücüne sahip olmayan takım sayısı oldukça fazlaydı.

18 Yaş Altı Avrupa Takımlar Şampiyonası

07-14 Temmuz 2007 tarihleri arasında Sırbistan'ın Subotica kentinde düzenlenen 18 Yaş Altı Avrupa Takımlar Şampiyonası'nda, son turda genel takımımız Sırbistan-2'yi 3,5-0,5 yenerek averajla Hırvatistan'ın önünde ikinci oldu ve gümüş madalya kazandı. Macaristan 11 puanla birinci olurken Türkiye 10 puanla ikinci ve Hırvatistan aynı puanla üçüncü oldu.

Kızlarda Romanya 12 puanla birinci olurken, Sırbistan-1 ve Karadağ 11 puanla 2-3. dereceleri paylaştılar. Türkiye ve Macaristan 8 puanla 4-5. dereceleri paylaştılar.

Kanada Açık 2007

Birçok ünlü büyük ustayı buluşturan ve bu yıl toplam 280 sporcunun yarıştığı Kanada Açık'da, birinciliği Çinli büyüktusta Xiangzhi Bu 10 turda 8 puanla kazanırken 2-6. dereceleri GM Short, GM Milton, GM Sandipan, IM Krnan ve GM Sambuev paylaştılar.

Turnuvaya ülkemizden, GM Suat Atalık, IM (WGM) Ekaterina Atalık ve WFM Kübra Öztürk'ün katıldılar. Son turda GM Atalık, IM Gerzhoy ile berabere kalarak turnuvayı 6,5 puanla tamamlarken 23. olabildi. Suat Atalık ilk yedi turda oldukça başarılı sonuçlar almış ve 8. tura 1. sırada girmişti. IM Atalık ise FM Davies ile berabere kalarak turnuvayı 6 puanda tamamladı ve 40. oldu. WFM Öztürk ise son tur FM Dougherty'a karşı kazanarak turnuvayı 6 puanla tamamladı ve 62. sırayı aldı.

İstanbul'da yeni bir satranç merkezi: "Satranç Evi"

FIDE Trainer ve Milli Sporcu Bülent Güner, Beşiktaş'ta Satranç Evi adında yeni bir eğitim merkezi kurdu. Güner, Satranç Evi ile eğitim alanındaki tecrübelerini bireysel ve grup çalışmaları kapsamında gençlere aktarmayı hedefliyor. Merkezde aynı zamanda çeşitli turnuvalar da düzenlenecek. Satranç Evi'ne çalışmalarında başarılar dileriz. Bu yeni merkezin iletişim bilgileri aşağıdaki gibidir.

İhlamurdere Cad. Fulya Apt. No: 123/2 Beşiktaş - İSTANBUL (Beşiktaş Evlendirme Dairesi ve Migros Karşısı)
Tel: 0212 260 40 77 Gsm: 0535 631 43 75 e-posta: bulent_guner@ttnet.net.tr

15. Troya Satranç Turnuvası

Her yıl Çanakkale'de başarılı bir şekilde gerçekleştirilen ve ülkemizin güçlü oyuncularını buluşturan Troya Satranç Turnuvası'nın bu yıl 15.si düzenleniyor. 04-12 Ağustos 2007 tarihlerinde Belediye Spor Kompleksi'nde gerçekleşecek

Sırbistan'ın Subotica kentinde düzenlenen 18 Yaş Altı Avrupa Takımlar Şampiyonası'ndan görüntü.

olan turnuvaya 04 Ağustos 2007 Cumartesi günü saat 17:00'ye kadar başvuru yapılabilir. Turnuvaya ilgi duyan okurlarımız gerekli bilgilere www.troyachess.com adresinden ulaşabilirler.

Yakup Erturan Uluslararası Usta oldu

Yakup Erturan

Milli sporcularımızdan Yakup Erturan, Uluslararası Usta oldu. Normlarını tamamlayan ve 2400 ratingi geçmeyi bekleyen sporcumuz 2007 Türkiye Şampiyonası'nda dokuzuncu turdan sonra ratingi 2400'ü geçti. FIDE norm kurallarına göre IM normlarını tamamlamış sporcular turnuvanın herhangi bir anında 2400'ü geçtiklerinde Uluslararası Usta ünvanına ulaşıyorlar. Bu nedenle Yakup Erturan ünvanı resmen almış oldu. Milli sporcumuzu tebrik eder, başarılarının devamını dileriz.

Sayısı artan uluslararası ustalarımızın yanı sıra, satranç arenasında Suat Atalık haricinde bir başka büyük ustamızı olmadiğini hatırlatıyoruz.

Carrefoursa Ödüllü Satranç Turnuvası

23-26 Ağustos 2007 tarihleri arasında İstanbul Kartal Carrefoursa'da ödüllü satranç turnuvası düzenlenecektir.

Katılım 100 kişi ile sınırlıdır. Turnuvaya ilgi duyan okurlarımız aşağıdaki iletişim bilgilerinden yararlanabilirler.

TSF İstanbul İl Temsilciliği

Tel: 0212 2494167 Fax: 0212 2494169

Problemler

İki hamlede mat

1

İki hamlede mat

2

Etütler

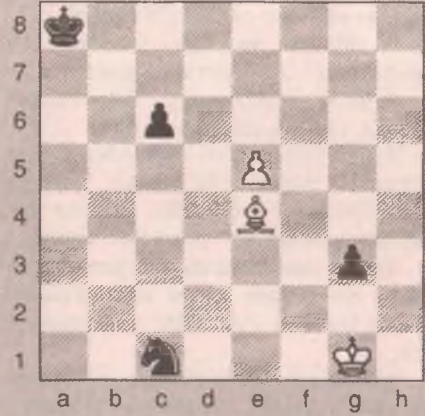
Beyaz oynar ve kazanır

1

Beyaz oynar ve berabere yapar

2

Cevaplar

Problem 1

W. Bruch / D. Papack Schach, 2006

1.d3! [1.Fd3? Fc2! (1...Kxd3 2.Af5#; 1...Fxd3 2.Axf3#)] 1...Kxc4 [1...Kxb5 2.Ve3#; 1...Kxa3 2.Af5#; 1...Fxd3 2.Axf3#] 2.Ve4#

Problem 2

Djatschuk, W

1.Ab4! [1.Af4? Ke3! (1...Fxf4 2.Şxf4#; 1...Af7 2.Ae6#)] 1...Af7 [1...Fxb4 2.Şf4#; 1...Fxc4 2.Vxc4#; 1...Ke3 2.Şf4#; 1...Ffg5 2.Ad3#; 1...Kxf1 2.Ad3#] 2.Kxc6#

Etüt 1

Marwitz, J Tijdschrift .d. KNSB, 1937

1.Fd3 [1.e6 Ae2+ 2.Şf1 (2.Şg2 Af4+) 2...g2+ 3.Fxg2 Ag3+ 4.Şf2 Af5=; 1.Ff3 Şb7=; 1.Fxc6+ Şb8 2.Fb5 Şc7=] 1...Şb7 [1...Axd3 2.e6+] 2.Fc4 Şb6 3.Şg2 Şc5 4.Şxg3 Şxc4 5.e6 Ae2+ 6.Şh2!

Etüt 2

van Reek, J Pr Szachy, 1986

1.Ka8+ Şb2 2.Ka1 Şxa1 [2...Af8+ 3.Şc6 Ad8+ 4.Şd5 Şxa1 5.Ad4 e1A 6.Şd6 Ag6 7.Şd7 Af7 8.Şe6 Ah6 9.Şf6= Tüm devam yollarında beyaz ya atları değişebilir ya da bunu tehdit ederek hamle tekrarına gidebilir.] 3.Ad4 e1A 4.Ab3+ Şb2 5.Şc7=

Ö d ü l l ü S ö z c ü k B u l m a c a s ı

SOLDAN SAĞA

1) Yıldızlar mı Suçluydu isimli betiğinde; "Meslek birliklerinin önemi, bu yıkım sırasında daha iyi anlaşılmıştı, ne ki devlet, bu örgütlerle işbirliğini yine başaramamıştı" diyen, "Dilimde Tüy Bitti", "Afili Mavallar" isimli betikleri de üretmiş dilbilimci ve yazarımız. - Büyük delikli kalbur.

2) 1904-1993 yılları arasında yaşamış, batı sanat ortamlarında art arda gelişen kübizm, dışavurumculuk, fovizm gibi yenilikçi sanat akımlarını Türk resmine uyarlamış ressamımız.

3) Lale Devri'nin ünlü minyatürcüsü. - Tibet'in başkenti. - "Türkiye sıcak bir ülke/ Güneşi kocaman bir" (Tahsin Saraç).

4) Güney Munster perilerinin kraliçesi. - "Aba var, post var, meydanda yok" (Yahya Kemal). - Nijerya'nın para birimi.

5) Vücuttaki dokulardan karaciğere kolesterol taşıyan ve iyi kolesterol olarak anılan lipoprotein sınıfının kısa yazılışı. - Suyun dibinde sürüklenerek çekilen geniş ağızlı balık ağı. - Afrika'da zencilerin çalı çırpıdan yaptıkları çardak gibi barınak.

6) Madde ile ilgili, maddesel. - Lokmanruhu. - Berilyum'un simgesi.

7) Bir tür yaban mersini. - İletişim dizgesi birliği. - Artma, çoğalma, büyüme.

8) Orta Anadolu'nun Doğu kökenli yerel tanrıçası. - Jüpiter' in bir uydusu. - En kısa zaman süresi. - "Ölümdür yaşanan tek başına/, iki kişiliktir" (Ataol Behramoğlu).

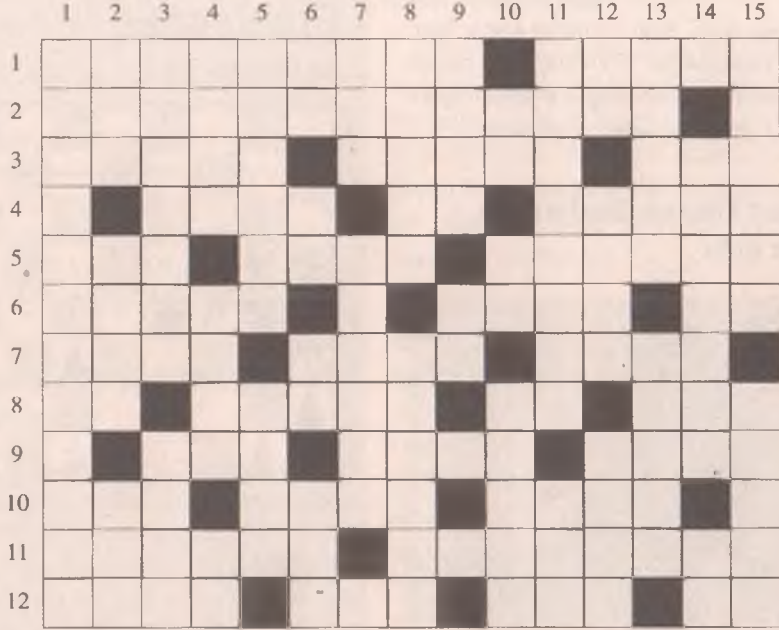
9) Kars yakınlarındaki antik yerleşmenin adı. - Kır yaşamı içinde aşk konusunu işleyen kısa şiir. - Van Gölü' nde küçük bir ada.

10) Alevilik, Mevlevilik gibi tarıklarda yol kardeşi, kardeş. - Bir yetimin veya akılca zayıf, hasta birinin malını yöneten kimse. - Büyük kız kardeş.

11) Yünlü ya da pamuklu bir dokuma türü. - Halk dilinde canı sıkılmak, bunalmak.

12) Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün kısa yazılışı. - Yurdumuzda bir bölge. - Bir tür İngiliz birası. - Japon müziğine özgü 17 bambu kamışından yapılan nefesli bir çalgı.

YUKARIDAN AŞAĞIYA

1) 1952 yılında doğmuş, Bizimcity ve Sizinkiler isimli bant karikatürlerinin yaratıcısı olan karikatüristimiz.

2) ".....verir talkını, kendi yutar salkımı" (kendisi öğütler verirken, verdiği öğütlerle çelişen hareketler yapan insanlar için kullanılan atasözü). - İneğin, sütten kesildikten sonra bir yaşına kadar olan yavrusu. - Yünün dövülmesiyle yapılan kalın ve kaba kumaş.

3) 1678-1741 yılları arasında yaşamış, "Dört Mevsim" konçertosu ile ünlü barok çağının kemancı ve bestecisi. - Eski Mısır'da savaşçıların tanrıçası.

4) Zengin, varlıklı. - Ameliyat sonrası vücut içinde kalan sıvıları dışarı atmakta kullanılan bükülgen tüp. - Bir nota.

5) Çabukluk, hız, sürat. - Eski dilde, sancak.

6) Bir şeyin esas tutulan yüzü. - Rütbesiz asker. - Bir nota. - Kasık.

7) Birbirine çarparak ses çıkartmak için parmaklara takılan yuvarlak, metal nesne. - Eski Mısır'da bitkiler dünyasının hayat gücü

tanrısı ve bir inanişâ göre de en büyük tanrı.

8) Eski dilde, çok cahil, çok bilgisiz olan. - Az görülür, çok değerli.

9) Shakespeare'in bir kral karakteri. - İlave.

10) Leshoto'nun plaka imi. - Satrançta bir taş. - Akdeniz Bölgesi'nde bir akarsu.

11) 1960 doğumlu, Akademi Ödülü sahibi Amerikalı sinema oyuncusu. - "Ekmeği bol eyledik/ Acıyı eyledik" (Hasan Hüseyin).

12) Avrupa Birliği'nin kısa yazılışı. - İsviçre'de bir ırmak. - İki yanında sıralanmış ağaçlar bulunan geniş yol.

13) Burun iltihabı. - Fransa'da evli kadınlara verilen san.

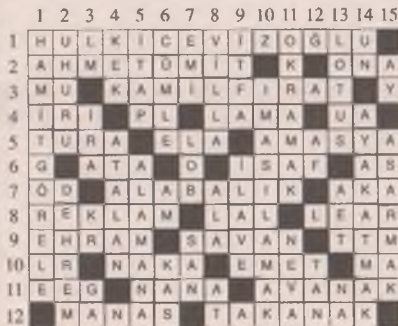
14) Tavuğun göğüs etiyle hazırlanan ve pişmiş hamurla yenen bir tür çorba. - Halk dilinde, bulgur pilavı.

15) Dişte olan kamaşma. - Ağır bir yükü, özellikle alt tarafında yapılacak bir çalışmada yerden yükseltmeye yarayan alet.

Temmuz sayımızın bulmaca yanıtları

Temmuz ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımızdan Ceren Çay (İzmir), Tarık İnam (İzmit), Orhan Eren (Düzce) Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Burçay Anger'in *İnsanlığın İki Yüzü* adlı kitabını kazandılar.

Ağustos ayı ödüllü bulmacamızı çözecek okurlarımız arasından kurayla belirleyeceğimiz 3 kişi, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Bryan S. Turner'in *Marx ve Öryantalizmin Sonu* adlı kitabını kazanacaklar.

Yanlış

kararlar da yol gösterici olabilir!

Ama araştırmalara kıyasla maliyetleri çok büyük...

Araştırma Hizmetleri

Tüketici davranışlarını, eğilim ve isteklerini belirlemeye yönelik pazar araştırmaları, müşteri memnuniyeti ve marka bilinirliği içerikli araştırmalar; sosyal ve siyasal araştırmalar, yerel yönetimler için araştırma hizmetleri... Ajans Press, kurumsal ciddiyeti ve uzman ekibiyle emrinizde. Stratejik karar süreçlerinde doğru ve güvenilir veriler elde etmek için bu güçten yararlanın. Türkiye'yi avucunun içi gibi tanıyan profesyoneller sizi doğru tekniklerle doğru sonuçlara ulaştırmaya hazır.

ÜTOPYA TATİL KÖYÜ

MERCAN MOTEL

- * Her odada duş, tuvalet, sıcak su ve klima
- * Denize sıfır lüks otel
- * Balkonlarda deniz sefası
- * Kaz deresi kenarında dinlence
- * Canlı müzik
- * Sevdığınız yazar, siyasetçi ve sanatçılarla dost ortamında tatil

Apart Odalar

Mutfak, Buzdolabı, Duş, WC, sıcak su ve klima

OTEL ODALARI

MAYIS - HAZİRAN

Oda - Kahvaltı : 20,00 YTL.
Y.P 1 Kişi : 25,00 YTL.

OTEL ODALARI

TEMMUZ - AĞUSTOS

Oda - Kahvaltı : 25,00 YTL.
Y.P 1 Kişi : 35,00 YTL.

AÇIK BÜFE KAHVALTI VE AKŞAM YEMEĞİ

Fiyatları değil kaliteyi artırdık

HERKES TATİL YAPABİLECEK

Çocuklar için süpriz oyun alanları
Herkese spor yapma imkanı

Zengin ızgara çeşitlerimizle,
bu yıl tatil farklı olacak

BUNGALOV ODALAR

MAYIS - HAZİRAN

Oda Kahvaltı : 15,00 YTL.
Y.P. 1 Kişi : 20,00 YTL.

BUNGALOV ODALAR

TEMMUZ - AĞUSTOS

Oda Kahvaltı : 18,00 YTL.
Y.P. 1 Kişi : 25,00 YTL.

ÜTOPYALARINIZI ERTELEMİYİN

Ulusal gönüllü kart sahiplerine %10 indirim, 0-6 Yaş Ücretsiz, 06-12 Yaş %30 İndirim, Axxcess Kredi Kartına taksit imkanı

Yerinizi şimdiden ayırtın

Rezervasyon Telefon 0232 - 742 22 94 - 742 29 80 Faks : 0232 - 742 21 17 Cep Tel : 0533 - 572 48 33
Ulaşım : İzmir Otogardan, Gaziemir Tansaş önünden ve Üçkuyulardan Ürkmez minibüsleri çalışmaktadır.